

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MELİKŞAH ZAMANINDA (1072-1092) BÜYÜK SELÇUKLU
DEVLETİNİN DİNÎ SİYÂSETİ**

Hazırlayan
Özgür ÖZTÜRK

Tarih Anabilim Dalı
Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Prof. Dr. Mehmet Münir ATALAR

TOKAT – 2015

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MELİKŞAH ZAMANINDA (1072-1092) BÜYÜK SELÇUKLU
DEVLETİNİN DİNÎ SİYÂSETİ

Hazırlayan
Özgür ÖZTÜRK

Tarih Anabilim Dalı
Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Prof. Dr. Mehmet Münir ATALAR

TOKAT – 2015

MELİKŞAH ZAMANINDA (1072-1092) BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNİN DİNİ SİYÂSETİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 15. / 07/2015

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Başkan: Prof. Dr. Mehmet Münir ATALAR

Üye : Doç. Dr. Pınar ÜLGEN

Üye : Doç. Dr. Abdullah KAYA

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 29./06/2015 tarih ve 18.08 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK

Mühür
İmza

ETİK SÖZLEŞME

T.C.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(15/07/2015)

Özgür ÖZTÜRK

İmzası

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmamı hazırlarken bana yol gösteren ve her zaman teşviklerini gördüğüm danışman hocam sayın Prof. Dr. M. Münir ATALAR beye, ders döneminde ve kaynak temininde emekleri geçen sayın Doç. Dr. Pınar ÜLGEN ve Doç. Dr. Erkan GÖKSU hocalarıma, tezimin kontrolünde emeği geçen sayın Halil Yavaş'a ve çalışmam da maddî ve manevî bana hep destek olan aileme ve sevgili eşime teşekkürü bir borç bilirim.

Özgür ÖZTÜRK

ÖZET

Selçuklu Tarihinin önemli simalarından olan Sultan Melikşah, dönemi ve yaşamış olduğu coğrafya itibarıyla önem arz etmektedir. Bu dönem Selçukluların geniş bir coğrafyaya yayılarak sınırlarını oldukça genişlettiği ve birçok alanda özellikle kültürel, dinî ve sosyal alanda yeniliğin yapıldığı bir dönem olmuştur. Biz de çalışmamızda Sultan Melikşah'ın dinî siyasetini ele alarak o dönemin dinî politikasını eserimizde incelemeye çalıştık.

Sultan Melikşah, ülkenin refah düzeyine erişebilmesi için iç ve dış olayları düzenleyerek devleti yönetmeye çalışmıştır. Sultan Melikşah döneminde dinî siyasetin yansımaları özellikle Abbâsi halifeliği, Şîî- Fâtımî Halifeliği ve Bâtınîler olmak üzere 3 alanda gelişme göstermiştir. Selçuklular yaşadıkları bölge itibarıyla birçok din ve mezhebi bir denge içinde tutmak zorundaydı. Çünkü mezhepler arasında bozukluk olursa ülkede de denge ve birlik unsuru olmayacaktı. Selçukluların Sünnî bir inanca sahip olması Abbasîler ile birlikte Şîî-Fâtımîler arasındaki ilişkiyi belirleyecekti. Sünnî inancın lideri hükmünde olan Abbâsi Halifesi ile ilişkileri geliştirmekte olan Sultan Melikşah, Şîî yapıyı güçlendirmeye çalışan Fâtımîler ile sürekli bir mücadele içerisinde olacaktır. Dolayısıyla bizde çalışmamızda Abbâsi halifeliği ve Şîî-Fâtımî Halifeliğinin devletin dinî siyasetine nasıl yön verdiğini anlatmayı amaçladık.

Sutan Melikşah, İslâm dünyasında siyasi ve itikadî ihtilaflara bağlı olarak ortaya çıkan Bâtınîler ile de mücadele ederek onlara karşı koymayı amaçlamıştır. Bâtınîler ki, Selçukluların kurulu düzenlerini sarsan yıkıcı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Biz de Bâtınîler'in devletin dinî siyasetine nasıl yön verdiğini araştırmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Sultan Melikşah, Abbâsi Halifeliği, Bâtınîler, Fâtımî Halifeliği, Din, Mezhep

ABSTRACT

Sultan Melikşah, one of the important features of Seljuk history, has importance in his period and geography which he lived. This period became a duration that Seljuks spreades over a wide geographical area, extending its boundary relatively and many cultural, religious and social reforms are especially done in this period. In this study, Melikşah's religious policy is studied by analyzing religious policy of this period.

Sultan Melikşah has tried to govern the state by handling actions from inside and outside for gaining country's welfare reflections of religious policy in Sultan Melikşah's period has showed development especially in the areas of Abbasîd Caliphate, Fatimîd Caliphate, Batiniyyas. Seljuks has to keep a balance in many religions and sect as their territory if there is a conflict among the sect, balance and unity concept will not be seen in the country. Having the Sunni belief of Seljuks will determine the relationships between Shiite-Fatimîd and Abbasîd. Sultan Melikşah, who has improved the relations with Abbasîd Caliph, seen as the leader of Sunni belief, has been in a constant strengthen the structure of Shiite belief for his reason, we try to explain how Abbasîd Caliphate and Shiite-Fatimid Caliphate have give directions to religious policy of the state in this study.

Sultan Melikşah, has aimed to struggle for countering to Batiniyyas who has appeared depending on the political and doctrinal conflict with the Islamic word. Batiniyyas has done subversive activities which shock the established order of Seljuks. We also try to research how Batiniyya's give direction to religious policy of state in this study.

KeyWords: Sultan Melikşah, Abbasîd Caliphate, Fatimîd Caliphate, Batiniyyas, Religion, Cult

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞME.....	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
1. KAYNAKLAR	1
2. SELÇUKLULARIN KÖKENİ	5
3. SELÇUKLULARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI	6
4. DEVLETİN İNKİŞÂFI.....	10
1. BÖLÜM: BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE DİNİ HAYAT VE MEZHEPLER.....	13
1.1. SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE DİNİ HAYAT	13
1.2. SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE MEZHEPLER.....	14
1.2.1. Fıkhî mezhepler.....	17
1.2.2. İtikadî Mezhepler	18
1.3. SULTAN MELİKŞAH'IN MEZHEBİ TEMÂYÜLÜ	19
1.3.1. Sultan Melikşah Dönemi Hanbelî-Eş'ari İlişkileri.....	20
1.3.2. Sultan Melikşah dönemi Sünnî- Şîî ilişkileri	23
1.4. SULTAN MELİKŞAH'IN GAYR-İ MÜSLİMLERE KARŞI SİYASETİ. 25	

2. BÖLÜM: SULTAN MELİKŞAH'IN BÂTİNÎ SİYASETİ	28
2.1. BÂTİNİLİĞİN TANIMI VE ORTAYA ÇIKIŞI.....	28
2.2. BÂTİNİLİĞİN TARİHSEL SÜRECİ VE BÂTİNİLERİN GÖRÜŞLERİ..	29
2.3. BÂTİNİLİK DÜŞÜNCE YAPISI VE TEŞKİLAT SİSTEMİ.....	30
2.4. SULTAN MELİKŞAH'IN HASAN SABBÂH'IN ALAMUT KALESİNİ ELE GEÇİRENE KADAR Kİ SÜRE ZARFINDA YAŞANAN OLAYLARA KARŞI SİYASETİ.....	31
2.5. HASAN SABBÂH'IN ALAMUT KALESİNİ ZAPT ETMESİ	34
2.6. SULTAN MELİKŞAH ZAMANINDA BÂTİNİLER'İN ZAPT ETTİĞİ DİĞER KALELER	36
2.7. SULTAN MELİKŞAH'IN BÂTİNİLER'E KARŞI SİYASETİ VE ONLARA KARŞI ALDIĞI TEDBİRLER	38
2.8. SULTAN MELİKŞAH İLE HASAN SABBÂH ARASINDA YAZILDIĞI İDDİÂ EDİLEN MEKTUP MESELESİ VE SAVE'DE YAŞANAN OLAYLAR	40
2.9. NİZAMÜL-MÜLK'ÜN VEFATI.....	41
3. BÖLÜM: SULTAN MELİKŞAH'IN ŞİF-FÂTIMÎ SİYASETİ.....	44
3.1. SELÇUKLU-FÂTIMÎ MÜCADELESİNİN BAŞLAMASI.....	44
3.1.1. Fâtımîlerin Şifliği Yayma Gayretleri	44
3.1.2. Bağdad'da Yaşanan Olaylar.....	45
3.1.3. Dımaşk'ın Ele Geçirilmesi ve Şam Bölgesinde Fâtımî Etkisinin Azalması	47
3.1.4. Atsız Bey'in Mısır Seferi	49
3.2. HİCAZ BÖLGESİNDE HUTBE OKUTMA MÜCADELESİ.....	52
3.2.1. Sultan Melikşah'ın Fâtımî Siyaseti	55
3.2.2. Tutuş'un Suriye'ye Gönderilmesi ve Faaliyetleri.....	57

4. BÖLÜM: SULTAN MELİKŞAH İLE ABBASİ HALİFELİĞİ ARASINDAKİ DİNİ SİYASET	60
4.1. HALİFELİĞİN MÂNÂSİ VE TARİHİ GELİŞİMİ	60
4.2. TUĞRUL BEY VE SULTAN ALPARSLAN'IN ABBASİ HALİFELİĞİNE KARŞI DİNİ SİYASETLERİ.....	61
4.3. SULTAN MELİKŞAH'IN SALTANATINI İLANI	64
4.4. SULTAN MELİKŞAH'IN BAĞDAT'I İLK ZİYARETİ	65
4.5. SULTAN MELİKŞAH'IN KIZI MAHMELEK HATUN İLE HALİFE MUKTEDÎ BİEMRİLLAH'IN EVLENMESİ	68
4.6. SULTAN MELİKŞAH'IN BAĞDAT'I İKİNCİ ZİYARETİ	70
4.7. SULTAN MELİKŞAH'IN ABBASİ HALİFELİĞİ İLE İLİŞKİLERİNDE GERGİNLİK.....	72
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	80
ÖZGEÇMİŞ	89

KISALTMALAR

AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz	Bakınız
Çev	Çeviren
DİFM	Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası
DEÜİFD	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Haz	Hazırlayan
FÜD	Fırat Üniversitesi Dergisi
İA	İslam Ansiklopedisi
İÜ	İstanbul Üniversitesi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Nşr	Neşreden
Ss.	Sayfa Sayısı
S.	Sayı
SBA	Sosyal Bilimler Ansiklopedisi
T.C	Türkiye Cumhuriyeti
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Yay	Yayımları

GİRİŞ

1. KAYNAKLAR

Selçuklulara ait olan kaynakların birçoğu, yıkılmaya yüz tuttuğu ya da yıkıldıktan sonraki dönemde yaşamış tarihçiler tarafından kaleme alınmış olup Arapça ve Farsça yazılmıştır. Orijinal kaynakların bazılarının kaybolmuş olması, bazılarının neşredilmemiş olması bu dönemdeki olayların tam anlamıyla gün yüzüne çıkmasına engel olmuştur. Çalışmamızda Selçuklu ile ilgili yapılmış olan çalışmalardan mümkün olduğunca faydalanmaya çalıştık.¹

Çalışmamızı ele alırken Selçuklu Vekâyinâmeleri, genel İslam Tarihi eserleri, biyografi kitapları, genel vekâyinâmeler ve telif eserlerden faydalandık. Kaynaklarımız içerisinde dönemin aydınlanmasını sağlayan kaynak niteliğindeki eserlerimizin bazıları hakkında aşağıda özet şeklinde bilgiler verdik.

Bundarı, Feth b. Ali b. Muhammed el-İsfahani

Nizâmiye Medresesinde Arapça ve Fıkıh dersleri alan El-İsfahâni'nin (1125-1201) Nusratü'l-Fetre adlı eseri, El-Bundari (öl. 1245) tarafından kısaltılarak 1126 yılında *Zübdetü'n Nusra ve Nuhbetü'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)* adıyla yeniden hülâsa edilmiştir. Selçuklu tarihinin en eski ve önemli kaynaklarından biri olan bu eserde Hasan Sabbah'ın faaliyetleri ile Selçuklu sultanlarına yer verilmiştir. Eseri kaleme alan ilk kişi Şerefüddin Ebû Nasr Enûşirvan b. Halid-i Kâşânî (öl.1138)'dir. Kıvameddin Burslan tarafından Türkçeye çevrilen eser 1943 yılında Ankara'da basılmıştır. Eser neşir ve tercüme edilmiştir.²

Sabreddin el-Hüseynî, Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır

Sabruddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali El-Hüseynî'ye (öl. 1194) ait olduğu tahmin edilen *Ahbârü'd-Devleti's Selçukiyye* adlı eser ve yazarı hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Eserin diğer adı *Zübdetü't -Tevârih*'tir, fakat eseri kaleme alan ilk kişi bilinmemektedir. Eserin iki yerinde Hüseynî'nin isminin geçmesi, eserin ona isnat edilmesini sağlamıştır. Selçuklular için değerli kaynaklardan biri olan bu eser özellikle

¹ Selçuklu Tarihi için bkz. Konuş, F. (2002). Selçuklular Bibliyografyası (Temel Kaynakların Açıklamalarıyla Beraber). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

² Bundarî, Feth b. Ali b. Muhammed el-İsfâhâni. (1999). *Zübdetü'm Nûsra ve Nuhbetü'l-Usra*. Nşr. M.Th. Houtsma. (1889). Leiden. Trc. K. Burslan. (1999). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. Ankara: TTK Yay.

devletin, Selçuklu-Bizans ilişkileri, Malazgirt savaşı gibi önemli bilgiler vermektedir. Eser neşir ve tercüme edilmiştir.³

İbnü'l-Esir, Ali b. Muhammed

Ortaçağ İslam dünyasının en önemli tarihçilerinden olan İbnü'l-Esir 1160 yılında Cizre'de doğmuş, 1233 yılında Musul'da vefat etmiştir. Kaleme almış olduğu *el- Kâmil fit- tarih* adlı eseri dünyanın yaratılışı ile başlayarak 1231 yılına kadar olan olayları lüzumsuz tafsilatlardan kurtararak anlatmıştır. Eserde biyografilere ve kültür tarihine dair konulara pek yer verilmemiş, askerî ve siyasi tarih konularına ağırlık verilmiştir. İslam ve Türk tarihi ile ilgili çalışmalar yapacaklar için vazgeçilmez kaynaklardan biridir. Selçukluların siyasi, dinî ve kültürel tarihi hakkında önemli bilgiler veren eserden birçok konuda faydalandık.⁴

Abû'l- Farac, Gregory (Bar Habraeus) İbnü'l- İbrî

Süryanîlerin büyük tarihçilerindendir. Abû'l –Farac Tarihi Selçuklular dönemine ait Süryanî kaynaklardan biridir. Süryanîce yazmış olduğu bu eseri dostlarının ricası üzerine yine kendisi Arapçaya tercüme etmiştir. Üç bölümden oluşan eserin ilk bölümü Türklerin Anadolu'ya akınlarını ve faaliyetlerini de kapsayan siyasi tarihten oluşur. İki ve üçüncü bölümler ise kilise tarihini anlatır. Selçukluların ilk dönemleri ile ilgili bilgi veren bu eser Ömer Rıza Doğrul tarafından iki cilt halinde Türkçeye çevrilmiştir.⁵

Râvendî, Muhammed b. Ali

Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî (öl. 1207), İran'ın Kâşân civarındaki Ravendî kasabasına mensuptur. *Râhatu's – Sudûr ve Âyetü's –Sürûr* adlı eseri başlangıçtan 1194 yılına kadar gelen bir Selçuklu tarihidir. Eser Büyük Selçuklu Devleti tarihini ihtiva etmekle birlikte ilk dönem sultanları hakkında detaylı bilgiler vermez. Eser de Bâtınîler hakkında bilgiler bulmak ta mümkün. Selçukluların ilk dönemlerinden 1194 yılına kadar olan olayları ele alan eser Ahmed Ateş tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁶

Sıbt İbnü'l Cevzî, Şemseddin Ebu'l- Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu

³ Sadreddin el-Hüseynî. Ebu'l Hasan Ali b. Nâsır. (1999). *Ahbârü'd-Devlet's-Selçukiyye*. Nşr. M. İkbâl.(1933). Lahor. Trc. N. Lûgal. Ankara: TTK Yay.

⁴ İbnü'l-Esir. (1987). *El Kamil Fi't-Tarih*. Çev. Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Bahar yayınları.

⁵ Ebu'l-Ferec. Gregory(Bar Habracus). (1999). *Ebu'l- Ferc Tarihi I-II*.Çev. Ö. R. Doğrul. Ankara: TTK Yay.

⁶ Râvendî. (1999). *Râhatu's-sudûr ve âyetü's-surûr*. Nşr. M.İkbâl. (1921). London. Trc. A.Ateş. Ankara: TTK Yay.

Sibt İbnü'l-Cevzi'nin "*Mir'âtü'z-Zeman Fî Tarihi'l Âyan*" adlı eserinde başka kaynaklarda bulunmayan önemli bilgiler bulunmaktadır. Özellikle Selçuklu-Abbâsî Halifeliği ilişkilerine, diğer devletlerle olan askeri ilişkilere değinmiştir. Ayrıca İbnü'l Cevzi, İsfahani, Sem'âni, İbn Asâkir, İbnü'l-Kalanisi gibi müelliflerden de önemli nakiller yapmıştır. Kıymetli bilgiler taşıması açısından son derece önemli bir kaynaktır. Eserin Selçuklu Tarihi ile ilgili olan bazı kısımları Ali Sevim tarafından neşredilmiştir. Bizde bu eserde Selçuklu Tarihi ile ilgili neşredilen kısımlardan faydalandık.⁷

Nizâmü'l-Mülk, Siyasetnâme

Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşâh'a sunulan ve Farsça kaleme alınan *Siyasetnâme* adlı eser bizzat vezir Nizâmü'l-Mülk tarafından yazılmış olup 51 bölümden oluşmaktadır. Eserinde devlet adamlarına sadece nasihat vermekle yetinmeyen vezir, devlet teşkilatından sultan, vezir, kadı, devletle ilgili konular hakkında da bilgiler vermektedir. Selçuklu Devleti içerisinde meydana gelmiş siyasi, kültürel ve dinî olaylardan da bahseden Nizâmü'l-Mülk, eserinde Bâtînlere geniş yer ayırmış ve onların faaliyetleri hakkında aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Eser M. Altay Köymen ve Nurettin Bayburtlilgil tarafından tercüme edilmiştir.⁸

İbn Kesîr, İmâdeddin Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer

Asıl ismi İsmail b. Ömer ed-Dımaşkî olan İbn Kesir 1300 yılında Busra'da doğmuş ve 1373 yılında da Dımaşk'ta ölmüştür. Ünlü tarihçilerden ve Hadis bilginlerindendir. İbn Kesîr zamanın önemli âlimlerinden dersler almıştır. Onun tarih sahasındaki önemli eseri, Arapça kaleme aldığı 14 ciltlik *el-Bidâye ve'n -Nihâye* adlı büyük İslam Tarihidir. Siyasi tarih açısından zayıf olan eser biyografi açısından oldukça zengindir. Eser neşir ve tercüme edilmiştir.⁹

Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme

Osmanlı tarihçisi olan Ahmet b. Mahmut (öl. 1570) tarafından kaleme alınan eserde Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar olan hadiseleri anlatır. Eserde Selçuklu sultanları ve devlet adamları hakkında bilgiler

⁷ Sibt İbnü'l-Cevzi. (2011). *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-A'yân'da Selçuklular*. Yay. A. Sevim. Ankara: TTK Yay.

⁸ Nizâmü'l-Mülk.(2011). *Siyâsetnâme*. Çev. N. Bayburtlilgil. İstanbul: Derğah Yay.

⁹ İbnü'l Kesîr,(1995). *el- Bidâye ven'n Nihâye Büyük İslam Tarihi*. XII. (Çev.) M. Keskin İstanbul: Çağrı Yayınları.

bulmak mümkün. Selçuknâme iki cilt halinde Erdoğan Merçil tarafından tercüme edilmiştir.¹⁰

Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah

Ahmed b. Lütfullah Müneccimbaşı (öl. 1072) aslen Karamanlı olup Osmanlı tarihçisidir. Tarih sahasında yazmış olduğu *Câmiu'd- Düvel* adlı eseri İslam Tarihi açısından önemlidir. Arapça olarak kaleme alınan eser Türkçeye tercüme edilmiştir. Bizde tezimizde Ali Öngül hocamız tarafından yayınlanan Türkçe tercümeden faydalandık.¹¹

İbnü'l Adîm, Kemaleddin Ebu'l- Kasım Ömer b. Ahmed

İbnü'l Adim, Arap Ukaylî kabilesine mensup Cerâde-oğulları ailesinin bir çocuğu olarak 1192'de Halep'te doğmuştur. 12 Nisan 1262 tarihinde de Kahire de ölmüştür. Hal tercümesi özelliği taşıyan "*Buğyetü't-taleb fi Tarih-i Haleb*" adlı eser sultanlar, devlet adamları ve ünlü şahsiyetlerin biyografilerini vermektedir. Dönemin siyasî, sosyal ve dinî olaylarına da yer verilen eserde Selçuklu-Abbâsi ve Selçuklu-Fâtûmî ilişkileri önemli yer tutar. Ali Sevim tarafından Selçuklularla ilgili bölümleri tercüme edilmiştir.¹²

Urfalı Mateos

Vekâyiname'si Ermeni kaynakları arasında çok önemli bir yer tutar. Selçuklular hakkında önemli bilgiler de içermektedir. 952-1136 yılları arasını kapsamaktadır. Esere Papaz Grigor'un zeyli de eklenmiş ve olaylar 1162 yılına kadar gelmiştir. Eserin neşir ve tercümesi yapılmıştır.¹³

Azîmî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ali et- Tenûhî el-Halebi

Eser muhtasar bir İslam tarihi kitabıdır. 1163 yılına kadar gelmektedir. Azîmî Tarihi adı ile bilinmektedir. Eser çok muhtasar olup olaylar bazen tek cümle halinde verilmiştir; fakat başka kaynaklarda yer almayan bilgilere yer verilmiş olması da eserin değerini artırmaktadır. Eserin kısmen neşir ve tercümesi yapılmıştır.¹⁴

Reşidüddin Fazlullah b. İmâdüddeve Ebu'l-Hayr Ali

¹⁰ Mahmut, A. Bin. (1977). *Selçuk Name*. Haz. Erdoğan Merçil. İstanbul: Nar Yayınları.

¹¹ Müneccimbaşı, (1986). *Camiü'd-Düvel*. (Selçuklular Tarihi). C 1. İzmir: Akademi Yayınları

¹² İbnü'l Adîm, Kemâleddin Ebu'l-Kâsım Ömer b. Ahmed. (2011). *Buğyetü't- Taleb Fî Tarih-i Haleb Selçuklularla ilgili hal tercümelere*. (yay.) A. Sevim. Ankara: TTK Yayınları.

¹³ Mateos, U.(1999). *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*. Çev. Hrant D. Andreasyon. Ankara: TTK Yayınları.

¹⁴ Azimî, (2006). *Azîmî Tarihi. Selçuklularla İlgili Bölümler*. (Yay. Ali Sevim). Ankara: TTK Yayınları.

Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu anlatan olaylar hakkında bilgiler vermektedir. Reşideddin Fazlullah'ın *Câmiu't Tevârih* adlı eseri bir dünya tarihidir. Eser Farsça yazılmıştır, ancak Selçuklularla ilgili bölüm müstakil bir eser gibi yazılmıştır. Eserin neşir ve tercümesi yapılmıştır. Biz tezimizi yazarken Erkan Göksu ve İ. Hüseyin Güneş'in beraber yazdıkları tercümeden yararlandık.¹⁵

Alâaddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa

İran'ın önemli tarihçilerinden olan Ata Melik Cüveynî (1226-1283) Bağdat'ta dünyaya gelmiştir Hülagu'nun hizmetinde bulunan Cüveynî, İsmâîlîlere karşı yapılan seferlere bizzat katılmıştır. Bu nedenle eserinde İsmâîlîlik, Bâtınîlik ve Hasan Sabbah konularına oldukça geniş yer verilmiştir. Biz de tezimizi yazarken Bâtınîlik bölümünden faydalandık. Ayrıca, Farsça kaleme alınan eser Mürsel Öztürk tarafından üç cilt halinde Türkçeye çevrilmiştir.¹⁶

2. SELÇUKLULARIN KÖKENİ

Selçuklular, Türklerin İslam dünyasına hâkim olmasına ve yayılmasına, İslam medeniyeti ve kavimleri tarihinde yeni bir devir açmasına sebep olan kavim ve hanedanların adıdır (Kaya, 1995: 4).

Kaynaklarda da belirtildiği üzere, Selçuklular Oğuzların Kınık boyuna mensuptur. Selçukluların Selçuk b. Dukak'ın neslinden geldiği de bilinmektedir. Çok kuvvetli ve kabiliyetli olduğundan dolayı kendisine Oğuzlar arasında Demir Yaylı (Temür Yalığ) unvanı verilen, Dukak Oğuz Yabgu devletinde Yabgudan sonra gelen önemli bir askeri ve siyasi göreve sahip idi. Bu sebeple Oğuz Yabgu, devletin önemli iç ve dış sorunlarını Dukak'la görüşmeden çözüme gitmezdi (Sevim, Merçil,1995,16). Selçukluların kökeni ile ilgili olarak Ortaçağ şark kaynaklarında farklı görüşler bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Selçukluların kökeninin Hazarlara bağlarken diğerleri ise Oğuzlar'a bağlamaktadır. Alparslan adına yazılan Farsça Melik-name'nin bazı nüshalarında Selçukluların Hazarlardan geldiği rivayeti bulunmakla birlikte Dukak'ı da Hazar Türklerinin tabilerinden ve ileri gelenlerinden gösterir. Ayrıca eserde Dukak'ın Hazar hakanı ile bozuşmasına dair birde hikâye anlatılır.

¹⁵ Reşideddin, (2011). *Câmi't-Tevârih Selçuklu Devleti*. Çev. E. Göksu ve İ. H. Güneş. İstanbul: Selenge Yayınları.

¹⁶ Cüveynî, A. (1998). *Tarih-i Cihan Güşa*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sabreddin Hüseyinî de, Selçukluların çıktığı Kınıklar'ın çok sayıda göçebe kabileden meydana geldiğini bildirmektedir. Bu kaynaklara ek olarak Selçukluların Kınık boyundan geldiği Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügati't Türk adlı eserinde de doğrulamaktadır (Dayandı, 2010:8-9).

Nitekim daha Tuğrul Bey zamanından itibaren tarihi kaynaklar Dukak ailesinin asaletini belirtmekte birliktirler. Tuğrul Beyin İnşa Dıvânı reisi (veziri) İbn Hassûl, bugün kaybolmuş olan tarihi eserinde Selçuklu ailesinin efsanevî Türk hükümdarı Afrasyab (Alp Er Tunga)'a bağlamakta ve Tafzîl'ül-Etrak adlı eserinde de âilenin şerefli bir nesebe sahip bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca veziri meşhur Nizâm'ül-mülk ise Siyasetname'sinde bu hanedan mensuplarının babadan oğula hükümdar olduklarını kaydetmiştir. Ailenin bu asaletinden daha farklı kaynaklarda da bahsedilmiştir (Kafesoğlu, 1992: 4).

3. SELÇUKLULARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI

Dukak'ın sözüne kimse muhalefet etmez ve karşı çıkmazdı. Bir gün "Yabgu" denilen Türk Hakanı askerlerini topladı ve İslam ülkelerine yürümek istemiştir fakat Dukak onu bu davranıştan menetmiştir. Türk Hakanı Dukak'a ağır söz söyledi. Dukak ise ona bir tokat vurup başını yardı. Hükümdarın adamları müdahale etmek istedi ama Dukak kendinî savundu ve onlarla savaştı. Dukak'n adamları yanında toplandılar. Bunun üzerine Hakanın adamları dağıldılar. Daha sonra Hakanla Dukak'ın araları düzeldi. Söylendiğine göre, Yabgu, Türklerden bazı aşiretler üzerine baskı yapmak istedi. Fakat Dukak buna manî oldu. Dukak, Yabgu'yu idaresi altında bulunanlara zulüm ve haksızlık yapmaktan ve haddinî aşmaktan menetmiştir (Müneccimbaşı, 1986:1-2). Türklerin önde gelenleri bir araya toplanmışlar ve Dukak'ı affetmesi, hatta onu kendisine yaklaştırması; sözüne kulak vermesi için Yabgu'ya baskı yapmışlardır. Yabgu isteyerek veya istemeyerek bu teklifi kabul etmiştir. Bu olaydan sonra Dukak'ın şöhreti artmıştır (Müneccimbaşı, 1986: 2).

Bu durum Dukak'ın Hem Oğuz devletini maceralardan korumak, hem de İslam ülkelerine tecavüzü önlemek maksadını belirtmiştir. Rivayetin bu son kısmında Selçuk hanedanını kutsileştirmek ve onun Müslüman olmayan ilk ceddinî de dinî hamiyetini göstermek temâyülü sezilmektedir. Gerçekten bu temâyül ilk İslamiyet'i Dukak'ın kabul ettiği kanâati de vardı. Başka bir kaynakta Dukak evlenirken, gerdek gecesi

Kur'ana sonsuz bir tazim gösterdiğini, bu münasebetle rüyasında Peygamber Efendimiz (S.a.v)'in kendisine, doğacak bir çocuğun İslâmiyet'i yükselteceğini müjdelediğini bildirir. Aslında İslamiyet'i kabul ve rüyâ ile istikbâli tebşir eden hikâye Dukak'a değil Selçuk'a atfolunmakta, bu doğuş "mübarek" ve "keramet" sıfatları ile ifade edilmekte ve onun neslinden gelecek olan hükümdarların dünyaya hâkim olacağı rivayetleri belirtilmektedir (Turan, 2010: 65-66).

Dukak'ın ölümünden sonra oğlu Selçuk'un genç yaşlarda Oğuz Yabgusu tarafından Subaşılığa (Ordu başkomutanlığı, bugünkü Genel Kurmay Başkanlığı) atanmış ayrıca Kınık boyunun da beyi olmuştur. Babası tarafından eski Türk adetlerine göre iyi bir asker ve siyasetçi olarak yetiştirilmiştir. Selçuk Yabgu devletinde, kısa sürede büyük bir ün kazanmıştır. Bazı kaynaklarda belirtildiğine göre bir gün Selçuk, Yabgu'nun sarayına girerek Hatun, çocukları ve öteki devlet ileri gelenlerinin önünden geçerek Yabgu'nun hemen yanına oturmuştur. Onun bu davranışı başta Hatun olmak üzere, devlet erkânı tarafından "Bir Saygısızlık" olarak nitelendirilmiştir. Bu sebeple Selçuk'u kendisine rakip görmeye başlayan Yabgu, aynı zamanda karısının(Hatun) kışkırtmasıyla Selçuk'a karşı cephe almıştır. Bu olay üzerine durumu ciddileşen Selçuk, aile bireyleri ve Kınık boyuna mensup küçük bir Oğuz kitleleriyle Yabgu devletinin kışlık başkenti Yengikent'ten ayrılıp devletin yazlık başkenti olan Cend'e göç etmek zorunda kaldı. Selçuk'un bu göçü, kaynaklarda "Türkistan'dan veya Turan'dan İran'a ve Dârül-Harb'den Diyarı İslam'a geçiş" biçiminde belirtilip kaydedilmiştir. Kısa sürede Selçuk, Cend şehrine hâkim olup ve burada küçük bir beylik kurmuştur. Cend ve çevresi, İslam âlemine çok yakın olup, burada İslamiyet hızla yayılmıştır (Sevim-Merçil, 1995: 15-16).

Nitekim Çu Vadisi'nde ve Orda şehrinde "bir Türkmen meliki" ve Dokuz-Oğuzlara(Uygurlara) komşu bir Türkmen ülkesi" (Melik üt-Türkmen ve Arz ut Türkmen) Müslüman olmuştu. Bu sırada kabilesi, tâbileri ve hayvan sürüleri ile Cend'e gelen Selçuk yeni dinin üstünlüğünü ve cazibesi yanında onun bahşedeceği siyasî imkânları da çok iyi kavramış görünüyordu. Cend'e vardığında adamları ile istişare ederek "Yaşamak arzusunda bulunduğumuz bu ülkede halkın dinine (İslâmiyet'e) girmezsek kimse bize katılmaz ve yalnız bir cemaat hâlinde kalmaya mahkûm oluruz" dediğine, hatta bu müzâkere esnasında "Müslümanların nefretini çekmemek ve maksadı istihsal eylemek" tarzında fikirlerini ileri sürdüğüne dair rivâyetler vardır. Bu da

Selçuk'un ne kadar sağlam bir siyasî görüşe sahip olduğunu ve aynı zamanda az bir kavim ile göç eylediğini de ortaya koymuştur (Turan, 2010: 67).

Selçuk, bu düşüncesini etrafındakiler ile kararlaştırdıktan sonra Buhâra ve Harezm gibi civar İslâm ülkelerinden din adamları istedi ve kendisine bağlı olan Oğuzlar ile birlikte Müslüman oldu. Bundan sonra kaynaklarda kendilerinden bahsedilirken, "Selçuklular" diye anılan ve aynı zamanda yine kaynaklarda, belirli bir Türk zümresinin adı olmayıp daha önce Karluklar, sonra Oğuzlar arasında, İslâmiyet'e girmezden önce dahi, siyasî bir tâbir olarak kullanıldığı anlaşılan Türkmen adı ile de zikredilen bu Türk kütlesi, böylece siyasî ve sosyal yönden yeni bir hüviyet kazanmış oldu. Oğuz yabgusunun, yıllık vergiyi tahsil etmek üzere Cend'e gönderdiği memurlarını, "kâfirlere haraç vermeyeceğini" söyleyerek, uzaklaştıran Selçuk, İslamiyet için cihâda hazır "gazî" sıfatıyla, Oğuz devletine karşı mücadeleye girişiyordu. Böylece meydana gelen ve kendisine sonraları "el-Melik'ül-Gâzi Selçuk" denilmesine sebep olan savaşlardan iki mühim fayda temin etti. Kuvveti gittikçe artan Selçuk, bu hüviyet altında komşu devletler (msl. Sâ mânîler) tarafından tanınmak suretiyle devletlerarası siyaset sahasında aldığı mevkiinin ehemmiyetini, Mâverâünnehir'de ki Samani devletinin yardım istemesi üzerine, oğlu Arslan (İsrail) kumandasında gönderdiği kuvvetlerle, bu devletle Karahanlılara galibiyet sağlayarak, isbat etti ki, bu sebeple, Selçuklulara Buhâra-Semer kand ve Karahanlılara karşı olmak üzere sınırda Nûr kasabası civarında, yeni topraklar (yurt) verildi (Kafesoğlu, 1992: 7).

Böylece Arslan'a bağlı Oğuzlar, Maveraünnehr'e gelip Nur ilçesine yerleştiler (Aşağı-Yukarı 990 yılı civarı). Selçuklularında içinde bulunduğu Oğuzların (Müslüman olduktan sonra Türk adıyla anılmışlardır) güneye, Maveraünnehr'e göç etmelerinin sebepleri, çeşitli araştırmalara göre,

- 1-Kuzeyden Kıpçakların Oğuzları sıkıştırması,
- 2- Yer ve otlak darlığı,
- 3- Gayri Müslim Oğuz Yabgu devletiyle yaptığı mücadeleler,
- 4-Müslüman Karahanlıların gittikçe kuvvetlenip bölgede hâkim bir güç haline gelmiş olmaları şeklinde tespit edilmiştir (Sevim-Merçil, 1995: 17).

Fakat Selçuk bu yurda göçmeden önce, tahminen 20-30 yıllık bir mücadele hayatından sonra 107 yaşında Cend'de öldü (1007) ve oraya defnedildi. Sultan Alparslan'ın Türkistan'dan seferi esnasında, Cend'e gelmesi ve Selçuk'un mezarını

ziyaret etmesi Selçuk'un orada öldüğünü ve defnedildiğini açıkça göstermektedir (Turan, 2010: 69).

Türkmen "hükümdarlarından" birinin kızı ile evlenmiş olduğu rivayet edilen Selçuk'un 4 oğlu vardı: Mikail, Arslan (İsrail), Yusuf, Musa. Bunlardan en büyük oğlu olan Mikail, babası hayatta iken bir savaş esnasında ölmüş (1995'ten sonra) olduğundan dolayı onun iki oğlu Çağrı ve Tuğrul dedeleri Selçuk tarafından yetiştirilmiştir. Yabgu unvanını taşıyan Arslan, Selçuk'tan sonra idarenin başına geçmiş, erken öldüğü tahmin edilen Musa, Arslan'ın yardımcısı durumunda bulunmuş, o sırada 17-20 yaşlarında oldukları tahmin edilen Tuğrul ve Çağrı kardeşler ise, bey olarak idaredeki yerlerini almışlardır. Selçuklular Arslan Yabgu idaresinde Maverâünnehir'e indikleri zaman müttefikleri olan Samanoğlu devleti ortadan kalkmış (1005) Buhara ve Semerkant bölgesi de Gaznelilerle anlaşmış olan Karahanlılar'ın eline geçmiş bulunuyordu. Selçuklu güçlerinden çekinen Karahanlı Nasr Han, Selçuklularla anlaşmak ve kuvvetlerinden faydalanmak istemiş ama aralarında ki karşılıklı güvensizlik yüzünden bu mümkün olmamıştır (Kafesoğlu, 1992: 8-9).

Selçuklular, Horasan ve Maverâünnehir'de tutunabilmek için Gaznelilere ve Karahanlılara karşı birlikte mücadele ettiler. Sâmâniler'in mirasına konmak isteyen Gazneli Mahmut ile Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han derhal harekete geçip, bölgede giderek güçlenen Selçuklulara karşı Semerkant yakınlarında bir toplantı yaptılar ve birlikte hareket etmek için anlaştılar (1025). Antlaşma sonucu Selçuklular Horasan'a nakledilecek ve Ali Tegin meselesi halledilecekti. Bu esnada müttefik halinde bulunan Arslan Yabgu ve Ali Tegin bu iki devletin kuvvetleriyle baş edemeyeceklerini anlayınca çöllere kaçtılar (Turan, 2010: 90).

Sultan Gazneli Mahmut Selçuklulara bir elçi gönderdi ve anlaşma niyetinde olduğunu, dostluk kurmak istediğini belirtti. Hukuken Selçukluların lideri olan Arslan (İsrail) arkadaşları ile birlikte Sultan Mahmut'a gitti. Arslan Yabgu'ya en güzel şekilde ikram ve izzette bulunan Sultan Mahmut, ziyafet sırasında onu yakalatarak Hindistan'daki Kalencer kalesine hapsedmiştir. Arslan Yabgu, yedi yıl kaldığı bu Kalencer kalesinde ölmüştür (1032) (Râvendi, 1999: 87-89).

4. DEVLETİN İNKİŞÂFI

Arslan Yabgunun ölümü ve hapsi üzerine, Selçuklu ailesinin başına yaşça büyük olan Musa İnanç Bey getirildi. Sultan Mahmut, Arslan Yabgu'ya uyguladığı siyasetini bu kez de, Tuğrul ve Çağrı Beyler'e de uygulamak istedi. Sultan Mahmut, Selçukluları bertaraf etmek amacıyla bir elçi gönderip "Kendilerine yurt verme" talebinde bulundu ise de onlar, bunu kabul etmedi. Diğer taraftan da Ali Tekin, yeniden Buhara'ya gelip Karahanlı beyliğinin başına geçti. Bu kez de O, Tuğrul ve Çağrı Beyler'e haber gönderip "Ortak düşmanları olan Karahanlı ve Gaznelilere karşı" ittifak önerisinde bulundu, fakat zamanında ki düşmanca tutum ve davranışından dolayı kendisine güvenmeyen Tuğrul ve Çağrı Beyler, onun bu teklifini kabul etmediler. Bunun üzerine Ali Tekin, Selçuklu ailesini bölmek ve zor duruma sokmak için, Yusuf Yınal'a bir elçi gönderdi ve kendisine "Selçuklu Yabgusu unvanı verme" talebinde bulundu. Fakat bir sonuç alamadı. Bunun sonucunda O, Alp Kara komutasında sevk ettiği bir orduyla Selçuklulara bir baskın düzenledi; yapılan baskın sonucu, çarpışma sırasında başta Yusuf Yınal olmakla birlikte, birçok Selçuklu beyi ve askeri öldürüldü. Bu çarpışmaya rağmen kısa sürede kendinî toparlayan Selçuklular, Tuğrul, Çağrı ve Musa Yabgu yönetiminde bulunan bir orduyla harekete geçerek, Alp Kara komutasında ki Buhara Karahanlı beyliğinin ordusunu yenilgiye uğrattıkları gibi, Alp Kara ve birçok Karahanlı askerini öldürmeyi başardılar (1030). (Sevim-Merçil, 1995: 22).

Fakat Ali Tekin'in yeniden saldırıya geçmesi ile pek çok kayıp verdiler. Bu durumda Selçuklular yurtlarını terk edip, 423(1032)'de 15.000 hâne (çadır) halinde, Harizm'e doğru göç ettiler. Gazneliler vezirine başvurup Hârizm vâlisi Altuntaş'tan hudud üzerine aldıkları Darhân yurduna yerleştiler. Tüm bu olaylar sırasında Gazneli Sultanı, Mahmud 1030 yılında vefat etmiştir. Böylece Gazne'de taht kavgası başlamıştır. Bunun üzerine Ali Tekin'in desteği ile oğlu Mesud tahta geçmiştir. Tahtı elde edince, babası gibi, Karahanlılar ile dostluğu tazeleyen Mes'ud, Hârizm valisi Altuntaş'ı Buhârâ seferine memur etti. Fakat Dâbusiye'de, yapılan savaşta Altuntaş hayatını kaybetmiştir (Turan, 2010: 93).

Harezm'e gelen ve burada yurt sahibi olan Selçuklular eskiden beri düşman oldukları Cend hâkimi Ebu'l-Fevaris Şahmelik'in saldırısıyla karşılaştılar. Cend emîrî Şâh Melik 1034, Kurban bayramının dördüncü günü ani bir baskın yaparak Selçuklulara ağır kayıplar verdi. Bu olay da Selçukluların Harezm'den Ceyhun'a göçmelerine neden

olmuştur. Fakat Selçuklular kısa bir süre sonra yeniden yurtlarına dönmüşlerdir. Bir taraftan Şahmelik'in baskısı diğer taraftan da Ali Tegin'in ölmesi (1035) ve oğullarının baskısı Selçukluları zor durumda bıraktı. Selçuklular bir taraftan Ali Tekin'in oğullarına karşı, diğer yandan ise Gazneliler'e karşı yalnız kalmıştır (Sümer, 1999: 367).

Harezmi'de çok zor durumda kalan Selçuklular Gazneliler'den izin almadan Horosan'a göç ettiler. (Mayıs 1035). İlk olarak 1000 süvari ile Ceyhun Nehrini geçerek, Merv, Serahs ve Ferâve'ye doğru ilerlediler. Buraya geldikten sonra, burada bulunan Türkmen ve Harezmîler'in de Selçuklulara katılması ile sayıları baya çoğalmıştır. Bunun üzerine Selçukluların reisi Musa Yabgu ile Tuğrul ve Çağrı Beyler Gazneliler'in Horasan Divan Reisi, Suriye'ye bir mektup yollayarak durumlarını bildirmişler ve Sultan'ın hizmetine girmek istediklerini, karşılığında da Nesâ ve Ferâve'yi yurt olarak istediklerini bildirmişlerdir. Fakat Sultan Mesut, gönderilen elçileri tevkif edip Selçuklular üzerine 17.000 kişilik ordu göndermiştir. Yapılan savaş sonucunda Gazneliler başta galip geldi iseler de sonrasında Selçuklular savaşı kazanmış ve pek çok ganimet elde etmişlerdir. Böylece Selçuklular daha önce mektupla alamadıkları yerleri bu kez savaşla almış oldular; fakat Gazneli kuvvetlerinden çekinen Selçuklular Gazneliler'in vezirine elçi gönderip savaşa kendilerinin sebep olmadıklarını bildirerek özür dilemişlerdir (İbnü'l-Esîr, 1987: 80; Köymen, 2011: 212-221).

Bu zaferle birlikte Selçuklular bağımsızlığa giden yolda önemli bir adım atmış oldular. Selçuklular Nesa'da kazandıkları zaferden sonra giderek kuvvetleniyor ve itibarları büyük ölçüde artıyordu. Bunu gören Türkmenler Balhan Dağı (Hazar denizinin doğusu) ve Ceyhun Nehri taraflarından akın akın Selçuklulara katılmaya başlamışlardı. Selçuklular böylece giderek çoğalıyor ve kuvvetleniyorlardı. Gazneliler için de büyük bir tehdit unsuru oluşturmaya başlamışlardı. İki taraf arasında anlaşma yapılmasına rağmen her iki taraf ta birbirine güvenmiyordu. Yurtlarının darlığından dolayı yeni yurda ihtiyaç duyan Selçuklular Merv, Serahs, Bâverd ve yörelerini istedikleri gibi Sistan'a kadar da akınlara başlamışlardı. Ayrıca Gazneliler'in de düşmanı olan Harzemşah İsmail ile de bir ittifak kurmuşlardı. Tüm bu yaşananların sonucunda Sultan Mesud Selçuklular üzerine büyük bir ordu göndererek, kesin bir darbe ile Selçukluları tamamen Horosan'dan çıkarma çabası içerisindeydi. Bunun için de Hâcip Subaşı kumandasında 15.000 kişilik bir orduyu Horosan'a, bunun yanında ikinci bir orduyu da Herat'a göndermişti. Devlet erkânının tavsiyesi öncelikle Selçuklular üzerine gidilmesi

idi; ancak Sultan Mesud'un Hindistan'ın Delhi Bölgesindeki Hânsi Kalesi'ni fethetmek üzere 6 Ekim 1037' de sefere çıkması, onun Selçuklu konusunun önemini kavrayamamış olduğunu göstermektedir. Dandanakan Savaş'ının sonucunda Gazneliler'e büyük bir darbe vurulmuş ve bu savaşla birlikte Horasan bölgesi tamamıyla Selçukluların hâkimiyeti altına girmişti.

Böylece bağımsızlıklarını ilan eden Selçuklularda Tuğrul Bey sultan olurken, Çağrı Bey ise ordu komutanı olmuştur. Böylece Selçuklular uzun bir mücadeleden sonra Horasan da bağımsız bir devlet kurmuşlardır ve artık kendi adlarını Cihana duyuracaklardır.

1. BÖLÜM: BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE DİNÎ HAYAT VE MEZHEPLER

1.1. SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE DİNÎ HAYAT

Selçuklu Sultanları devlet olarak İslam'ın koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Selçuklular devlet yapısı olarak Sünnîliğin dört Mezhep'in biri olan Hanefîliğin ve kısmen de Şâfi mezhebinin uygulamalarını esas almışlardır. Devlet bünyesinde Hanefîliğin Türk örf ve adetlerine düşünce sistemine uyması Selçukluların bu mezhebi¹⁷ tercih etmelerinde temel etken olarak gösterilebilir (Kafesoğlu, 1988:403).¹⁸

Selçuklular Müslüman olduktan sonra Sünnî görüşü benimseyerek bunun Hanefî yorumuna tabi oldular. Hanefîliği benimsemelerinde Hanefî mezhebinin dinî yorumlamada ki metodunun yanı sıra belki de o kadar etkili olan komşu Müslüman devletlerin mezhep durumları ve İslam'ı öğretenlerin nasıl bir İslam tebliğ ettikleri etkili olmuştur. Büveyhi'ler, İslam'ı kendi beldelerinden hicretten önce ve Zeydi imamlar vasıtası ile öğrendikleri için Şiî-Zeydi mezhebinin benimsenmişlerdi. Selçuklular ise İslam bölgelerine hicretten sonra Müslüman olmuşlar ve İslam'ı Sünnîlerde öğrendikleri için Sünnîliği kabul etmişlerdir (Ocak, 1999: 16)¹⁹.

Selçuklular dindar ve umumiyetle Sünnî-Hanefî Mezhebine bağlı olmakla beraber yabancı dinlere olduğu gibi İslam Mezheplerine de itibar gösteriyorlar ve serbestiyet tanıyorlardı. Bu sebepten dolayı devlet düzenine aykırı harekette bulunmayan Hıristiyan ve Yahudiler gibi İslam'ın esaslarına aykırı bulunmayan Şiîlerde tam bir serbestiyete sahipti (Köymen, 1992:482).

Ancak İslamiyet'i tahribe çalışan Bâtınî'lere karşı şiddetli bir mücadele vardı. Bir başka ifade ile İslam'ı ve Selçuklu İmparatorluğunu ortadan kaldırmak için çeşitli teşkilat kuran Bâtınîler ve Şiîler hariç, Selçuklu Sultanları ve beyleri her türlü din ve mezheplere özgürlük vermişlerdi. Selçuklu sultanları mezhepler arası haklara ve

¹⁷ Dinin inanç esaslarını veya amelî hükümlerini anlama ve yorumlama konusunda kendine özgü yaklaşımlara sahip bir düşünce sisteminden oluşmaktadır. bkz. Üzüm, 2004: 526. Mezhep, Arapça bir kelimedir ve gidilen yol anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kutluay, 1968: 1.

¹⁸ Selçuklu Sultanlarının dinî hassasiyete sahip olmaları, kuşkusuz onların İslami terbiyeyle yetişmelerinin bir sonucudur. Çünkü Selçuklularda hükümdarların dindar yetişmeleri için gerekli önlemler alınmış, bu amaçla onlara daha çocukluk döneminden itibaren eğitim verilmiştir. Bu eğitim çoğu zaman hükümdar olan babalarının isteğiyle verilmiştir. Bkz. Kara, 2006: 473

¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Köprülü, 1991: 20

kavgalara asla müdahale etmemişler; ancak bazı durumlarda toplum düzenini korumak ve kavgaları yatıştırmak amacı ile uzlaştırıcı bir rol oynamışlardır (Merçil, 2011:174).

Tarihin her döneminde Şîilerle Sünnîler arasında olduğu gibi Sünnî mezhep salikleri arasında da inanç ve ibadet bakımından ayrılıklar ve ihtilaflar olmuştur. Türk devlet yönetimi her zaman bu kavgaların üstesinden gelmeyi başarmış ve gerekli önlemleri almıştır. XI. yüzyıl sonlarında Eş'ariler ve Hanbelîler arasında yaşanan gerginliğe nizamiye medreselerinin kurucusu Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk müdahale ederek sultanın ve kendisinin herhangi bir mezhep'i himaye ve mezhepler arası ayrılık siyaseti gütmediklerini, medreselerin bilimin korunması ve yükseltilmesi amacı ile açıldığını hatırlatmış; vaazlarda ve derslerde mezhep kavgasına girilmemesi kararını çıkartmıştır (Turan, 2010: 313).

Selçuklular zamanında devletin mezheplere ve dinî faaliyetlere karşı belli bir siyaseti vardı, buna göre mezhepler ve cereyanlar arasında düzen korunmakta, birbirleri ile kavgaları önlenmekte ve Sünnîlikte korunmaktaydı. Ancak Sünnîlik adı altında şiddete, insan gücü ve kılıç kuvvetine dayanan gayri Sünnî inanç, davranış ve yaşantılara karşı çıkılmaktaydı (Merçil,2011:174).

Büyük Selçuklu İmparatorluğu idaresi umumiyetle şu iki madde ile temerküz etmiştir.

1.İslam'ın bayrağı altında meydana gelen ve geçmiş yüzyıllara damgasını vurmuş olan mezhepçiliğe karşı gösterdiği şiddetli reaksiyon siyaseti,

2. Orta Asya Türk beylerinin İslam'ı kabul ederken benimsemiş oldukları Hanefilik mezhebi etrafında Sünnîliği kuvvetlendirme faaliyetleridir (Cahen, 1982: 305).

Selçuklular iyi bir devlet teşkilatı kurmuş din, mezhep çatışmalarına fırsat vermemişlerdir. İnanıp hayata uyguladıkları Sünnîliği koruyup himaye etmişlerdir.

1.2. SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE MEZHEPLER

Selçuklular, Sünnî Samanoğulları devletinin hâkimiyeti altındaki Maverâünnehir'de ortaya çıkmışlardır. Türkler arasında Sünnî İslam'ın yayılmasına aracı olan Samanoğulları devletinin ordusunu ve halkının büyük bir kısmını Türkler oluşturmaktadır (Ocak, 1999: 21).

Türklerin Sünnîliği kabullenişleri hem kendileri, hem de İslam dünyası açısından çok önemli bir olaydır. Türklerin Ortadoğu'ya yerleştikleri dönemde İslam âlemi bölünmüş bir vaziyette Sünnî ve Şîî merkezli iki başkent tarafından yönetilmekteydi (Ocak,1999: 22).

Abbasî halifelerinin siyasi otoritelerini kaybettikleri onuncu ve on birinci asrın ilk yarısında Fâtımî ve Büveyhilerin Şîîliği ve mezhep mücadelelerini bütün kuvvetleri ile tahrik etmeleri sonucunda İslam âlemi anarşi içine düşmüş, Sünnîliğin savunucusu kalmamıştı (Günaltay,1943: 25). Sünnî Türklerin orta doğuya gelmesi, Şîî propagandası ve saldırıları ile yok olma tehlikesi ile karşılaşan Sünnî âlemin adeta bir kurtuluş vesilesi olmuştur (Ocak, 1999: 21).

Tuğrul Bey, Alparslan, Melikşah ve Sancar başta olmak üzere bütün Selçuklu sultanları Sünnî idiler. Bu sülale mensupları Sünnîlikte adeta müfrid idilerdi. Egemen oldukları her yerde medreseler açarak Ehli Sünnetin müdafaasını yapacak iktidar sahibi âlimler yetiştirmişler. Sünnîliğin özellikle Hanefîliğin yayılmasını sağlamışlardır (Kaya, 1995: 32).

Selçuk devletinin SÜNNÎLİĞE dayanan fikir cereyanlarını himaye etmesi ve teşkilatlandırması fikir özgürlüğüne ters düşmez ve onu engellemez. Selçukluların Sünnîlik siyasetleri ancak açıktan açığa İslam medeniyetini baltalamak, her türlü fikir hürriyetini boğarak ve kendilerinden olmayanları yok ederek hüküm sürmek gayesini güden ve vakti ile Sasani imparatorluğunu yıkan hareketleri doğuran Mazdekçiliğin yeni mümessillerine karşı alınmış bir tedbir olarak göze çarpar. Bu sebeple Selçukluların bu siyasetine o zamana göre özgürlüğü koruyucu gözü ile bakılabilir. Selçuklular devrinde Abbasî devrinde ki serbest ve ileri fikirleri temsil eden Mutezile ve sair kuvvetli ilim ve felsefe cereyanlarına rastlamış olmamız bu siyasetin eseri olmayıp, çok daha evvel Eş'arilerle başlayan ve akliyecileri zayıflatarak nakliyecileri kuvvetlendiren karşı bir cereyanın neticesidir. Bundan dolayı Selçukluların Sünnîlik siyasetleri akliyecileri değil, hürriyete düşman olan, İslamiyet ve Selçuklu devleti için siyasi bir tehlike teşkil eden müfrid Şîîleri hedef tutmuştur. Esasen Selçuk sultanları umumiyetle din ve fikre karşı müsamaha gösteren geleneğe sadık kalmışlardır (Turan, 2012: 36).

Hız. Peygamber hayatta iken Kuran ayetlerinin indirilişi tamamlandığından, kendisinden sonra Kuran'ın dışında bir şeyin yazılması yasaklanmıştı. Bu yasak Hız.

Peygamber den sonra da sürdürülmüştür. Hülefa-i Râşidin döneminde Kur'an'ın cem edilmesi ve sonra da çoğaltılması ile bu endişe ortadan kalkmıştır. Emevîler döneminde ise, İslam'ın ikinci kaynağı olan hadislerin tedvini başlamıştır. İslam'ın iki temel kaynağı olan Kur'an ve hadislerin muhafaza altına alınmasıyla birlikte Abbasîler döneminde diğer İslami İlimler, bu arada fikhî ve itikâdi mezhepler de gelişmiş ve esasları belirlenmeye başlamıştır. Bura da Emevîlerin olumsuz etkilerini silmek ve otoritelerini sağlamlaştırmak isteyen Abbasîlerin takip ettikleri politikaların tesiri büyüktür (Ocak, 1999: 22). Selçukluların ortaya çıktıkları dönemde ve bölgede din ve mezhep kargaşası yaşanmaktaydı. Birçok din ve mezhebin bulunduğu bir zaman da ve coğrafyada ortaya çıkmaları Selçukluların işini biraz zorlaştırmıştır. Çünkü böyle bir ortamda birlikteliği sağlamak biraz zor olacaktı. Batı da Hıristiyan dünyası doğu da ise, Şîi-Fâtımîlerle mücadele etmek zorunda olan Selçuklular içeri de ise mezhep unsurunu dengeli bir şekilde sağlamaya çalışmışlardır (Genç, 2002: 639, Demirci, 2002: 490).

Büyük Selçuklu Devleti coğrafi açıdan çok geniş bir alana yayılmış durumdaydı. Türkistan, Horasan, Harezmi, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Anadolu Selçukluların başlıca egemen oldukları bölgelerdi (Turan, 2010: 50). Selçuklular Horasan bölgesinde ortaya çıkarak hâkimiyet kurmuşlar ve İslam dünyasının dinî liderliğini ele geçirmişlerdir. Bunun için Horasan²⁰ dinî ve siyasi açıdan önemli bir yerdi.

Horasan çeşitli milletlerin bir arada beraber yaşadığı bir yerdi. Selçuklular bölgeye geldiklerinde Zerdüştlük,²¹ Maniheizm,²² Hinduizm²³, Budizm, Hıristiyanlık, Yahudilik²⁴, ve birçok dinî zümre yer almaktaydı. Zerdüştlük, Sasani Devletinin dinî olmasından dolayı etkin bir din haline gelmişti. Bölgede bulunan ve Vihara denilen

²⁰ Farsçadaki hor (güneş) ve asan (ayan gelen, doğan) kelimelerinden oluşan Horasan güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi, doğu bölgesi anlamına gelmektedir. Tarihte günümüzdekinden çok daha geniş alanı kaplayan Horasan, İran'ın doğusundan başlayarak Ceyhun nehrine kadar uzanan bölgenin adıdır. Bkz. Çetin, 1988: 24

²¹ Kurucusu Zaratuştara ya da Zar osten adından dolayı Zerdüştlük diye anılan eski İran dinî M.Ö. 628-551 yılları arasında Kuzey Doğu İran'da ortaya çıkmıştır. Zerdüştilerin kutsal kitabı, M.S. 5. yüzyıl çivarında yazıya geçirilen Avesta'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Demirci, 1990: 275

²² III. Yüzyılda Mani tarafından Eski İran'da kurulan ve günümüzde müntesibi bulunmayan bir dindir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gündüz, 2003: 575

²³ Soylu yol anlamına gelen Arya Dharma ibaresi Hinduizm'in etnik hüviyetini ifade etmektedir. Arya dharma M.Ö. 2. Bin'in ortalarından itibaren Hindistan'a göç eden Aryalar'ın dinidir. Fakat Hinduizm ile asimile olan diğer halkların inançlarının katkısı göz önüne alırsak sadece Aryalarla sınırlı olmadığı görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Demirci, 1998: 123-113

²⁴ Yahudilik, ilahi vahye dayanan bir din olmakla birlikte günümüzde tamamen orijinalliğini kaybetmiş ve din olma vasfından ziyade etnik ve kültürel tarihi bir toplumun inançları durumundadır. Öğretilerinin tamamına tora adı verilmektedir. Kelime, Arapça Tevrat'ın karşılığı olmakla beraber Hz. Musa'ya verilen kitabın ve öğretilerinin bütünü'nün adı olmuştur. Bkz. Koca, 1990: 224-230

Budist manastırlarda bölgenin ilmî ve fikri yönden gelişmesine katkı sağlamışlardı. Horasan da Hıristiyanlık ve Yahudilik kısmen de olsa bulunmaktaydı. Ayrıca mehdîlik, peygamberlik ve ilahlıkla ortaya çıkan çeşitli gruplardan da söz edilebilir. Horasan ve Maverâünnehir de oluşturulan medrese ve ribatlar da da ilmî faaliyetler o derece ciddi boyutlara ulaştı ki IX. Asrın başlarında bölgede 400 kadar Sünnî âlimin bulunduğu bildirilmektedir (Demirci, 2002; 81; Sarıkaya, 2002; 499).

1.2.1. Fıkhî mezhepler

Selçukluların egemen oldukları coğrafya da halk arasında çok sayıda fıkhî ve itikâdi mezhepler bulunmaktaydı. Bunlar kendi arasında kollara ayrılmakla birlikte esas olarak bu ana kollar egemen olmaktaydı (Kara, 2009; 56). Selçuklu döneminde özellikle Horasan ve Maverâünnehir’de²⁵ esas olarak iki mezhep öne çıkmaktaydı. Bunlardan en yaygın olanı Hanefîlik²⁶ diğeri ise Şâfîlik²⁷.

Selçuklular İslami Samaniler döneminde yetişmiş Hanefî –Matürîdi bilginler kanalıyla öğrenmişti. İslamiyet’i kabul ettikten sonra Hanefî mezhebini benimsediler ve daima bu mezhebin mensubu olarak kaldılar (Kutlu, 2011;108).

Hanefîlik Abbasîlerin hâkim olduğu bütün ülkelerde yayılmış, devletin ve mezhebin otoritesi orantılı olmuştur. Irak ve Maverâünnehir bu mezhebin en çok müntesibinin olduğu bölge haline geldi (Ocak, 1999; 22). Küfe de doğup gelişen ve daha sonra Abbasî devletinin resmi mezhebi haline gelen Hanefîlik beş yüz seneden fazla İslâm âleminde ve özellikle Maverâünnehir de kendisine uygulama alanı bulmuştur (Kara, 2009; 57).

Hanefîlik, kelami bakımından Mu’tezile, Neccariye, Kerramiye, Mürcie ve Cebriye şeklinde kısımlara bölünmüştür (Bausani, 2007; 442).

Önceleri Mısır da gelişen Şâfîlik ise, daha sonra kurucusunun hayatını sürdürdüğü bölge olan Mekke, Medine ile Bağdat ve Suriye bölgelerinde yayılmıştır.

²⁵ Mâveraünnehir, Ceyhun nehrinin doğu tarafı olup, İslam’dan önce hayatıyla (Eftalitler), İslam’dan sonra Mâveraünnehir olarak isimlendirilen bölgenin adıdır. Bu nehrin batı tarafına da Horasan denilmektedir (Barthold, 1990: 67).

²⁶ İsmi Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit’ten alan günümüze intikal eden dört büyük Sünnî fıkhî mezhebînin ilkidir. Mezhep, metot, doktrin ve sistematîğin oluşmasında en büyük paya sahip olan İmamı Âzam Ebû Hanîfe’ye nisbetle Hanefî mezhebî yahut Hanefiyye olarak adlandırılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, 2012: 186.

²⁷ Dört büyük Sünnî fıkhî mezheplerinden biridir. Bu mezhebe mensup kişilere ve bununla amel eden kişilere de Şâfî denmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aybakan, 2010: 233

Hicaz ve Mısır bölgelerine de kayan Şâfilik Irak bölgesinde gelişme göstermiş ve bundan dolayı Şâfiliğin Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde yayılmasını sağlamıştır (Lapidus, 2005; 240, Ocak, 1999; 22).

Mâliki mezhebi ise, daha çok İslam dünyasının batı kesimlerinde Mağrip ve Endülüs'te yayılmış, kurucusu Malik b. Enes olarak bilinen bu mezhep Selçukluların hâkim oldukları Horasan, Şam ve Irak bölgelerinde pek fazla hâkimiyet gösterememişlerdir (Ocak, 1999; 22; Koca, 2001;37-38).

Hanbelî mezhebi, mezhep imamının (İmam Ahmet b. Hanbel) yaşadığı ve fikirlerini yaydığı yer olması bakımından en çok Bağdat ve çevresinde yayılma göstermiştir. Bilhassa Selçukluların hâkimiyeti döneminde Bağdat'ta Hanbelî ulemasının büyükleri yetişmiş, bu kişiler fikirleriyle döneme damgasını vurmuşlardır (Ocak, 1999; 22; Dayandı, 2010; 57).

Kuruculuğunu Davud ez-Zâhiri adı ile meşhur olan Ebu Süleyman Davud b. Ali b. Halef el İsfahan inin yaptığı Zâhiri²⁸ mezhebi ise Selçuklular döneminde mevcut olan bir başka Sünnî mezhebi idi. Ancak IX. Yüzyılda Doğu İslam dünyasının dördüncü büyük mezhebi konumunda bulunan Zâhiri mezhebi daha sonraki süreçte silinmeye başlamış ve yerini Hanbelî mezhebine bırakmıştır (Kara, 2009; 62).

1.2.2. İtikadî Mezhepler

İtikadî mezhepler büyük çoğunlukla Eş'ari²⁹ ve Maturidi³⁰ mezhepleridir. Horasan'ın en önemli merkezlerinden olan Herat, Merv, Rey şehri halkı itikatta Sünnî mezhebine bağlı olmasıyla birlikte özellikle Rey mezhepler bakımından karmaşık bir yapıya sahipti. Gayr-i Sünnîler ile Sünnîlerin bir arada yaşadığı Rey Hanefilerinin ise Gayr-ı Sünnî kabul edilen Mu'tezile'ye mensup oldukları dikkati çekmektedir (Kara, 2009; 78-79). Selçuklu öncesi Hanefilerin çok az sayıda bulunduğu Hemedan ve

²⁸ Dâvûd b. Ali ez-Zâhirî tarafından kurulan fıkıh mezheplerinden biridir. Sözlükte ortaya çıkmak zuhur etmek mânâsına gelen Zûhur kökünden türeyen zâhir bir şeyin dışı ve görünen kısmı anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Apaydın, 2013: 93.

²⁹ Eş'ariyye, nesebi Hz. Peygamberin ashabından Ebu Musa el-Eş'ari'ye ulaşan Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ari'nin mensuplarıdır. Ebu'l Hasan el-Eş'ari tarafından kurulmuş kelâm mezhebidir. Hayatı, mezhebî hakkında geniş bilgi ve bibliyografya için bkz. Abdulhamit, 1995: 444; Yavuz, 1995: 447.

³⁰ İslam akaidinde İmam Ebu Mansur el-Matûridî'nin görüşlerini benimseyenlerin meydana getirdiği topluluğa Matûridilik denilmiştir. Semerkant bölgesinde bir kelâm okulu olarak kurulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Bulut, 2011: 265.

İsfahan da Selçuklularla birlikte Hanefî ve Şâfilik ön plana çıkmaya başlamış, bunda da Selçukluların o bölgede ikamet etmeleri etkili olmuştur (Madelung, 2006: 323).

Ehl-i sünnetin iki büyük mezhebinden Eş'arilik, Mu'tezilenin X.ve XI. asırlarda etkinliğini kaybetmesinden sonra Ehl-i Sünnetin görüşlerini açıklayan ve insanlar tarafından kabul edinen bir mezhep oldu. Mısır, Hicaz ve Irak Eş'ariliğin yayılma alanı olurken, Horasan bölgesinde Eş'ariliği benimseyen ve yayılmasını sağlayan büyük âlimler varlık göstermiştir. Matûridilik ise, daha çok Türkistan İran ve Irak coğrafyasında Hanefî mezhebine mensup Türkler arasında taraftar bulmuştur (Ocak, 1999: 22-23).

1.3. SULTAN MELİKŞAH'IN MEZHEBİ TEMÂYÜLÜ

Selçuklu sultanları İslam'ın en doğru, en sahih yorumunu kabul ettikleri Sünnî yorumunu benimsemişlerdir. Onlar İslam dinini en iyi biçimde anlamaya ve yaşamaya çalışmışlardır (Kara, 2009; 176).³¹

Selçuklu sultanları devletin menfaati kadar inançları gereği Sünnîliği İslam dünyasına hâkim kılmışlardır. Onlar siyasi ve askeri kuvvetin kâfi gelemeyeceğini ve manevî nifaka, dinî ve siyasi girişimlere karşı ilim, fikir ve mefkûre ile cihazlanmanın gereğini anlamışlardı (Turan, 2011: 190). Sükûn ve asayiş bozmadıkları müddetçe Selçuklular mezhep ve tarikatlara çok karışmıyorlardı. Ancak mezhep mücadeleleri sosyal düzeni bozucu bir duruma geldiğinde devlet, otoritesini kullanır ve müdahale ederdi (Köymen, 2011: 480).

Sultan Melikşah Hanefî mezhebine oldukça bağlı bir hükümdardı. Sultan, vezirinin Şâfi olması karşısında Hanefîliğe desteklemesi, devlet işlerinde dinî atamalara birinci derecede Hanefîleri ataması bu mezhebi diğer mezheplerden üstün tuttuğunu göstermektedir (Kara,2009:171-172). Sultan Melikşah Bağdat'ta olduğu sırada Bayram namazında tekbirleri Ebu Hanefî mezhebi üzerine okutmuş ve namazı o kıldırmıştır (Ahmet b. Mahmud, 1977: 22). Melikşah, Bâtınîler ve İsmaililer müstesna, tebaasının din ve mezhep hürriyetine son derece saygı duyuyordu.

Çeşitli mezheplerin bulunduğu ve birbirleriyle sürekli çatışma halinde olan

³¹ Daha küçük yaşlardan beri dinî eğitimle yetişen sultanlar ibadetler konusunda da titizlik göstermişlerdir. Bilhassa cemaatle yapılan ibadetlerde onların birtakım merasimler düzenledikleri görülmektedir. Kara, 2006: 474.

Irak'da Eş'ariler ve Hanbelîler arasında münakaşalar oluyordu. Bu durumda Sultan Melikşah ve Nizam'ül-Mülk Ebu İshak Şîrâzî'ye gönderdikleri bir mektupta, "*Nizâmiye medresesini bir mezhebi korumak için değil, ilmî himaye etmek ve yükseltmek maksadı ile kurduklarını, mezhepler arası bir tefrik gütmediklerini*" belirtiyordu. Hatta mezhepler arası kavgaları önlemek ve fikir özgürlüğüne karşı engelleri bertaraf etmek amacıyla karışık memlekette vaizler için camilerde askeri muhafızlar bile kullanmışlardır (Turan, 2011: 211).

Selçuklular Sünnî mezheplere olduğu kadar mutedil Şîilere karşı da bir tefrik siyaseti takip etmemişlerdir. Sultan Melikşah kendi kızı Salkım Hatun'u Şîi Mazenderan Emiri ile evlendirmekten kaçınmamıştır. Melikşah 1086 yılında Ebu Hanefî'nin ve şehitlerin kabirlerini ziyaretten sonra Küfe'ye geçerek Şîi imamlardan Mûsâ b. Cafer'in kabrini ve Hz. Hüseyin'in meşhedinî ziyaret etmiştir (Turan, 2010: 313).

Melikşah, Hanefilik ve Hanefî ilim adamları başta olmak üzere Şâfiiliği ve Şâfi ilim adamlarını da korumuş ve himaye etmiştir. Şâfi fakihî Ebû Tâhir Abdurrahman b. Muhammed b. Alek öldüğünde bütün devlet adamları dâhil Sultan Melikşah da son görevini yerine getirip kabrini gezmiştir (İbnu'l Esir, 1987: 174). Sultan Melikşah Bağdat'a ilk kez geldiğinde halifenin huzuruna çıkar çıkmaz, Şâfi-Eş'ariler için yapıldığını bilmesine rağmen Nizamiye Medresesini ziyaret etmiştir. Sultan Melikşah bu medreseyi gezerek burada çalışanları takdir ederek bir hadis cüzü oluşturmuştur (Kara, 2009:175).

1.3.1. Sultan Melikşah Dönemi Hanbelî-Eş'ari İlişkileri

Melikşah'ın başa geçmesinden dört sene sonra mezhep zinciri bakımından iz bırakan Ebu Nasr el-Kuşeyri olarak bilinen olaylar zinciridir. Ebu Nasr dinî ilimlerde ki edipliği, mütakellimliği, maharetini yanı sıra Eş'ari mezhebine mensup bir kişiliğe sahipti. Bu yüzden konuşmaları iki mezhep arasında olayların başlamasında ve ilerlemesinde sebep olmuştur (Ocak, 1999: 65; Sıbt, 2011: 215; Şerafüddin, 1985: 73; Kara, 2009: 292).

İki mezhep arasındaki olaylar 1076 yılının Mayıs ayında başladığı bilinmektedir. Ebu Nasr el-Kuşeyri hacca gitmek için yola çıkmış ve Bağdat'a uğradığı sırada Nizamiye Medresesinde ve Şeyhu's-Şuyuh Ribat'nda vermiş olduğu vaazlarda Eş'ari

mezhebini yücelten ve onun üstünlüğünü bildiren konuşmalar yapmış, Hanbelîleri eleştirerek onları, Mücessime Mezhebine mensup olmakla suçlamıştır (Ocak, 1999: 65). Olayların bu şekilde başlamasından sonra Hanbelîler yollara dökülüp bağırp çağırmaya başladılar. Şâfîlerin sayısı az olmasından dolayı Nizâmü'l-Mülk den yardım istediler. İbnü'l Kuşeyri'nin vaaz için toplandığı günlerde Hristiyan ve Yahudilerden bir grup gelir, kendilerine para verilir ve bu şekilde İslamiyet'e girerlerdi. Halk bu durum karşısında onların gerçek İslamiyet'e girmediklerini söylüyorlardı ve bu şekilde iki gurup arasındaki sürtüşmeler artıp gitmekteydi (Sıbt, 2011: 215).

Artık Hanbelîlerle³²Eş'ariler arasındaki ipler tamamen kopmuş, sözlü çatışmalardan öte fiili çatışmalara kadar olaylar büyümüştür. Yeni Müslüman olmuş kişilerden biri, Şâfîlerle birlikte Ebu Cafer'in mescidine saldırmış ve bu saldırıda bir Şâfîi hayatını kaybetmiştir. Bunu duyan Ebu İshak eş-Şîrâzî bu duruma çok sinirlenmiş ve bu durumu ifade eden bir mektub yazarak Hanbelîlerin saldırgan tutumlarını Nizâmül-Mülk'e şikâyet etmiştir (Kara, 2009: 208;Sıbt, 2011: 215).

Bu dönemde Bağdat'ta Hanbelîlerin reisi eş-Şerif Ebu Cafer el-Hâşimî idi ve Şahnenin kendisi için yaptırmış olduğu el-Camiu'r-Resafe de oturmakta idi. Bir müddet olayların yatışmasını beklemiş ve ders vermek için Babu'n Nevba semtindeki mescidine gitmiştir. Ebu Nasr el-Kuşeyri de ders vermeye devam etti ve dersin sonunda bir grup Şâfî Yahudi'yi ata bindirerek Ebu Cafer'in mescidine saldırmasını kararlaştırdılar. Ebu Cafer bu durumu haber alınca adamlarını teşkilatlandırarak kendini korumayı amaçlamıştır. Saldırgan grup mescidin önüne geldiğinde Hanbelîlerce atılan bir taşdan dolayı Şâfîler den bir kişi öldü. Bu durum karşısında Halife Ebu İshak eş-Şîrâzî ye bir mektup yazıp durumu Nizâmü'l-Mülke bildirmesini söyledi (Ocak, 1999: 67; Kara, 2009: 208; Sıbt, 2011: 216).

Halife, bir elçi göndererek Ebu İshak eş-Şîrâzîyi fikrinden vazgeçirmiş, vezirine de talimat vererek her iki tarafın uzlaşmasını istemiştir. Her iki kesimin liderleri olan Ebu İshak eş-Şîrâzî, İbnü'l Kuşeyri, Ebu Sa'd es-Sufi, eş-Şerif Ebu Cafer vezir divanında toplanarak bir araya geldiler ve her iki taraf arasında sulh sağlandı. Karar neticesinde Ebu Nasr, Saray Camiinde haftada iki veya üç meclis kuracaktı. Ebu Nasr

³² Ahmed b. Hanbel'in görüşleri etrafında ve ona nisbetle anılan Hanbeli mezhebi, gerek mezhep imamının yaşadığı bölge itibariyle gerekse mezhepleşme süreci bakımından Hanefî, Mâlikî ve Şafî mezhebinden sonra ortaya çıkmış dördüncü büyük Sünnî mezhebîdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Koca, 1997: 525; Şapolyo, 1964: 49.

camii de vaaz vermeye başladığında caminin içinden birisi Kur'an'dan ayetler okuyarak karşı gelmesi üzerine Ebu Nasr bu kişiyi Vezir İbnu'l Cüheyr'e şikâyet etmiş ve bu kişi tutuklanmıştır. Bu olayın ardından Nizamiye Medresesinde el-İskendarani olarak tanınan bir fakihin çarşı ortasında Hanbelîleri apaçık bir şekilde küfürle suçlaması olayları yeniden tetiklemiştir (Ocak, 1999: 68; Kara, 2009: 300-301).

Bir müddet sonra Hanbelîlerin reisi eş-Şerif Ebu Cafer b. Ebu Mûsâ'nın tahrikiyle Ebu İshak eş-Şîrâzî'nin aleyhinde dedikodu yapılmaya başlanmış ve bu iş yirmi kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır (Şerafüddin, 1985: 75).

Halife, Nizâmü'l-Mülk'ün Şâfilere olan düşkünlüğünü bildiği için tarafların vezirin huzurunda tekrar toplanmasını kararlaştırmış. Bunun üzerine diğer sulh ta adı geçen kişiler bir araya gelmişler ve sorunun çözümünü ele almışlardı. Toplantı da tartışmalar başlamış ve Halife, bu tartışmaların Müslümanlar arasında çirkin olduğunu söyleyerek sorunun bir an önce çözüme kavuşmasını söylemiştir. Hanbelî Reisi, iki tarafın birbirini tekfir edip dururken nasıl sulh yapacaklarını söylemiş ve sonun da Ebu Cafer'in önerdiği Kadiri itikadî olarak bilinen esaslara bağlı kalınması karara bağlanmıştır (Kara, 2009: 302).

Bu sulhun yapılmasından hemen önce Ebu İshak eş-Şîrâzî, Hanbelîlerin eylemlerini bildiren bir mektup yazarak Nizâmü'l Mülk'e gönderdi. Bu sefer Nizâmü'l-Mülk'ten tam tersi bir cevap geldi ve burada ki olaylarda Amidin parmağı olduğunu iddia etti. Nizâmü'l-Mülk'ün yazdığı bu cevabi mektupta Melikşah'ın ve kendisinin bu meseleye nasıl yaklaştığı görülmektedir. Sultan Melikşah bunun neticesinde Cüheyr'i görevden aldırılmış ve Hanbelîlerin dışındaki mezhep mensuplarının akıllarında oluşabilecek sorunları doğmadan ortadan kaldırmış oldu (Ocak, 1999: 70).

Ebu Nasr el-Kuşeyri³³ fitnesi olarak bilinen bu olaylardan hemen sonra mezhep çatışmalarını önlemek amacıyla vaizlerin vaaz vermesi yasaklanmıştır. Dört yıl süren bu yasağın ardından vaizlerin vaaz vermeleri bir prensibe bağlanarak devam etmiştir. Buna göre, vaizler vaazlarında hiçbir şekilde mezhepsel konulara girmeyeceklerdi (Kara, 2009: 303). Bu olaylardan altı yıl sonra Nizâmü'l-Mülk'ü ziyaret için Fas'tan eş-Şerif Ebu'l-Kasım el-Bekri adında bir vaiz gelmiş ve kendisinde Eş'ari olduğu için itibar

³³ Mutasavvıf, kelâm, tefsir ve hadis âlimi olan Zeynu'l-İslâm Ebû Kasım Abdülkerim b. Harazin b. Abdülmüttalib b. Talha el-Kuşeyri en -Nişaburî, 986 yılında Nişabur civarında Üstüva (Bugün İran'ın Türkmenistan sınırı yakını) kasabasında doğmuştur. Hocası Ebu ed-Dekkak'ın tavsiyesiyle Şafiî fikhîni tahsil eden Kuşeyri, çağındaki ünlü hocalardan da hadis dersleri almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uludağ, 2002: 473.

görmüştü ve Nizâmü'l-Mülk tarafında Bağdat'a gönderilmişti (Şerafüddin, 1985: 75; Ocak, 1999: 70; Kara, 2009: 303).

Bağdat'a gelen el-Bekri Nizamiye Medresesi'nde vaaz veriyor ve vaaz sırasında Hanbelîleri hakaret içeren, onları köttüleyen sözler kullanıyordu. Hanbelîler de bu kişiyi hedef aldılar ve onu suçlamaya başladılar. Ebu Kasım el-Bekri Hanbelîlerin toplanma yeri olan Mansur camiinde vaaz vermek istedi, elinde de Nizâmü'l-Mülk'ün izin belgesi olduğu için engellenemedi ve vaaz vermeye başladı. Vaaz esnasında Ahmed b. Hanbel kâfir olmadı fakat adamları kâfir oldu diyerek Hanbelîleri itham etmiştir (Ocak, 1999: 71; Kara, 2009: 303). Ebu'l-Kasım el-Bekri'nin yaşattığı bu olaya karşılık Selçuklular tedbir olarak Hanbelîler ile Eş'ariler arasındaki düşmanlığın önünü kesmişlerdir (Kara, 2009: 304).

Melikşah döneminde ortaya çıkan Eş'ari-Hanbelî olayları sadece Bağdat'ta sınırlı değildir, aynı zaman da Horasan'da da olaylar patlak vermiştir. Herat'da oturan ve Hanbelî mezhebinin temsilcilerinden olan Abdullah el-Ensari el-Herevî ile diğer mezhep temsilcileri arasında meydana gelen olaylar olmuştur. Çatışmalardan sorumlu tutulan el-Herevî, Nizâmü'l-Mülk'ün isteği üzerine Cuma namazının kılınmasına müsaade edilmeyip şehirden uzaklaştırılmıştır (Ocak,1999: 72-73; Kara, 2009: 304). Sultan Melikşah ve Nizâmü'l-Mülk ülkenin selametini ve ülkenin refah düzeyini arttırabilmek amacıyla bu gibi mezhepsel faaliyetleri önlemek amacıyla birçok faaliyetlerde bulunmuşlar ve bu faaliyetler zamanla azalmıştır.

1.3.2. Sultan Melikşah dönemi Sünnî- Şîî ilişkileri

Selçukluların ilk planda uğraşmak zorunda kaldıkları mezhep Şîîlik olmuştur. Fâtımî devletinin resmi mezhebi olan Şîîlik devlet eliyle yayılma göstermiştir. Sünnîliğe hoş bakmayan ve Selçuklu ilerleyişini engelleyemen Fâtımîler bu ilerleyişi durdurmak ve Şîîliği yaymak amacıyla Selçuklu sultanlarını zor durumda bırakmak için her şeyi denemişlerdir.³⁴ (Ocak, 1996: 403). Ehl-i Sünnet ile Şîâ arasındaki mücadeleler Selçuklular döneminde her yerde özellikle Bağdat'ta büyük oranda devam etmekteydi. Halkı kısmen Şîî kısmen de Sünnî olan Bağdat'ta, mezhep çatışmalarından dolayı hadiseler eksik olmuyordu. Meydana gelen olaylarda çoğu kimse hayatını kaybediyordu

³⁴ Şîîlerle mücadele Selçukluların ana siyâsetlerinden biri idi. Bu amaçla Şîî Fâtımîlere karşı mücadeleler bizzat Selçuklu Sultanlarının politikaları içerisinde yürütülmüştür. Bkz. Yazıcı, 2007: 224.

(Şerafüddin, 1985: 75). Tuğrul ve Alparslan dönemlerinde mezhepsel olarak faaliyetlerde bulunulurken Sultan Melikşah zamanında Fâtimî propagandası olarak desteklenen Bâtınî faaliyetleri baş göstermiştir. Sultan Melikşah özellikle Fâtimî ve Bâtınî faaliyetlerini engellemek için çok ciddi tedbirler almıştır. Fâtimîler ile Hicaz meselesi, Sultan Alparslan zamanında olduğu gibi Sultan Melikşah zamanında da devam etmekteydi. Sultan da babası gibi Hicaz'a değer veriyor ve elinden geleni yapıyordu. Sultan Melikşah, Kâbe'ye bir adamıyla örtüyü gönderip Fâtimîlerin beyaz renkli örtüsünü kaldırıp kendisinin gönderdiği sarı renkli örtü Kâbe'ye örttü. Bir süre sonra Mekke Emiri Muhammet b. Ebû Hâşim, Mısır Halifesinin gönderdiği hediyeleri kabul edip Hutbe'yi Mısır Halifesi adına okuttu. Mesele bununla kalmamış Mekke Emiri Şîî hutbesi okutmakla Sünnîlere karşı düşmanca davranmış, Bağdat Halifesince gönderilen Minber'i kırdırıp yaktırmıştı (Ocak, 1996: 412).

Melikşah'ın saltanatının ilk yıllarında boşluktan faydalanan Fâtimîler etkin hale geldilerse de Selçuklular hâkimiyeti tekrar geçirerek hutbeyi Abbasî halifesi adına okutmuştur (Kara, 2009: 149). Melikşah'ın komutanlarından olan Atsızın idaresinde Suriye-Filistin neredeyse bütün şehir ve kaleleri fethedilerek buradaki Fâtimî hâkimiyetine son verilmiştir (Kara, 2009: 159).

Geniş coğrafya ya hükmeden ve adına hutbe okutulan Sultan Melikşah kendi döneminde Hicaz işlerine büyük önem vermiştir. Mekke-Medine ki Şîîlerin yanı sıra çöl Arapları da haçlılara zorluk çıkartmaktaydı. Bedevi Araplar haçlılara Kâbe'yi ziyaret ettirmiyorlar ve onlara zorluk çıkartıyorlardı. Bu durumu öğrenen Melikşah haçlılardan vergi alınmasını yasaklamış ve herkesin mallarını koyabilecekleri depolar yaptırmıştı (Ocak, 1996: 413).

Sultan Melikşah sadece kutsal mekânlara hizmet etmekle kalmamış, devleti tehdit etmeyen ve anarşiden uzak duran Şîîlere de hoşgörülü davranmıştır. 1086 yılında Bağdat'a geldiği zaman Ebu Hanefî'nin kabrini ziyaret ettikten sonra oradan Küfe'ye geçerek Şîî imamlarından Mûsâ b. Cafer'in kabrini ziyaret etmiştir. Sultanın bu davranışının yanı sıra veziri Nizâmü'l-Mülk de Alevilere ve meşhedlere Sultan dan da çok mal ve sadaka yardımında bulunmuştur (Ocak, 1996: 414).

Melikşah devrinin en önemli olaylarından biri de İsmailiye ve Hasan Sabbâh olaylarıdır. Hasan Sabbâh Rey dolayların da Fâtimî dâileri tarafından desteklenmiş ve İsmaili taraftarı olmuştur (1081). Hasan Sabbâh Baş Dâî'nin hoşuna gitmiş ve faaliyet

göstermesi için Mısır'a gönderilmiştir. Mısır'da bulunduğu müddet zarfında burada ki vezirle anlaşamayıp Mısır'dan İsfahan'a gitmiştir. Bundan sonra Kirman, Yezd, Taberistan, Kuhistan ve Toharistan ahalisi arasında faaliyet gösteren, taraftar topladı. Vaktiyle IX. Yüzyılda Taberistan Alevîleri tarafından inşa edilen, Kazvin civarındaki Alamut Kalesini emin bir sığınak olarak görerek, hile ile ele geçirdi (1090) ve ele geçirilmesini gayet güç olan bu yeri (kelime kartal yuvası anlamına gelmektedir) propagandasının merkezi haline getirdi (Aka, 1993: 394).

İnançlarını yaymak üzere faaliyetlerini arttıran İsmaililer, kendilerine tâbi olmak istemeyen yerlere karşı zora başvurdular. Dağlık bölgelerdeki kaleleri ele geçirip kendilerine karşı çıkan veya tehlikeli gördükleri düşmanlarını öldürmek suretiyle âdeta bir terör havası yarattılar (Batı dillerindeki katil anlamındaki Assasin kelimesi haşhaşî kelimesi ile ilgilidir). Hasan Sabbâh, Selçuklu topraklarında başka devletin yani Fâtimî Devletinin egemen olması için çalışmıştır. Nitekim Selçuklu diyarına geldiğinde halkı gizli bir şekilde Fâtimîlere bağlılık bildirmelerini söylemiştir (Kara, 2009: 136).

Bâtinîlerin yaptıkları faaliyetler o kadar aşırıya gitmişti ki, insanlar evlerinden çıkamaz hale gelmişlerdi. Bâtinîler yaptıkları faaliyetleriyle o kadar güçlendiler ki, Melikşah'ın elçisi, Hasan Sabbâh'a gelip kötülüklerden vazgeçmesini bildirmesi üzerine Hasan Sabbâh emrindeki fedâîlerden bir kaçına kendilerini kale bendinden atmalarını emretmiş, fedâîlerde bu emri hemen yerine getirmişlerdi. Hasan Sabbâh da elçiye, git sultanına söyle benim emrimde 20.000 kişi var diyerek, Melikşah'ı bile tehditten çekinmemiştir. (Ocak, 1996: 417).

Melikşah ve veziri bu faaliyetlere karşı sürekli mücadele etmişler ve bunların ülke de yıkıcı faaliyetlerini engellemek amacıyla tedbir mahiyetinde önlemler almışlar. Onların yıkıcı faaliyetleri karşısında ülkelerini teslim etmemişlerdir. Sultan Melikşah döneminde yıkıcı faaliyetlerin en ihtişamı olduğundan Bâtinîlik ve Fâtimîler konusuna daha fazla yer vereceğimizden burada kısa kesiyoruz.

1.4. SULTAN MELİKŞAH'IN GAYR-İ MÜSLİMLERE KARŞI SİYASETİ

Selçuklular, Hıristiyan ve Yahudi gibi Gayr-i Müslim unsurları hem himaye edip korumuşlar hem de müsamaha ve şefkatle muamelede bulunmuşlardır³⁵ (Turan, 2010:

³⁵ Anadolu'yu fetheden Selçuklu Türkleri, hiç kimsenin dinine ve kilise teşkilatına karışmamışlar, özellikle de onlara yardım edip müsamaha göstermişlerdir. Nitekim bu hoşgörünün temeli

320; Cahen, 1984: 60). Fethettikleri yerlerde halkın İncasına baskı yapmamışlar, İslam dininin vaz' ettiği esaslar doğrultusunda onlara şefkat ve muamele göstermişlerdir (Kaya, 1995: 28). Selçuklu Sultanları ve Türkmen beylerin Hıristiyan din ve mezheplere karşı takip ettikleri bu siyaset İslam'a uygun düşüyordu. Bu sayede Anadolu da yerli Süryani, Ermeni ve Rum halklarını kendilerine bağlıyor, Selçukluların idaresini tercih etmelerine, Bizans'ın uyguladığı tazyikatlara karşı bir kaçış oluyordu (Turan, 2011: 216-217).

Sultan Melikşah Hıristiyanlara ve Musevilere çok şefkatli, merhametli davranmıştır (Merçil, 2011: 76). Nitekim 1090 yılında Ermeni Katolikosu Barseğ, cihangir sultan Melikşah'ın yanına gittiğinde Katolikos, bazı yerlerde Hıristiyanların tazyik edildiğini, Allah'ın kilisesiyle ruhanilerden vergi istenildiğini ve manastırlarla piskoposların vergi için tazyik edildiklerini görüp Sultanın huzuruna gidip bunları arz etmeye karar vermiştir. Katolikos, Sultana hediye olarak 10.000 altın ve gümüş, kıymetli kumaşlarla beraber bir heyetle Sultanın huzuruna çıkmıştır. Melikşah, senyör Barseğ'i huzuruna kabul edip iltifatlarda bulunduktan sonra arzularını yerine getirdi. Sultan, bütün kilise ve manastırları vergiden muaf tuttu ve Ermeni katolikosuna fermanlar verip onu iltifatlarla gönderdi (Mateos, 2000: 176).

Yine Ermeni ve Gürcü kaynakları Cihanın Efendisi Melikşah'ın kalbi bütün Hıristiyanlara karşı şefkatle dolu olduğunu; geçtiği memleket halkları tarafından baba gibi karşılandığını ve bu sebeple de birçok ülkelerin kendi arzuları ile onun idaresine girdiğini belirtmişlerdir (Turan, 2011: 210).

Selçuklu Sultanlarını ve özellikle de Sultan Melikşah'ın geniş bir dinî hüviyet sağlamaları bir kısım Hıristiyanları kendilerine bağlamış ve Bizans'a karşı da nefretlerini arttırmıştır (Turan, 2012: 77). Gürcü Kralı Giorgi ülkesinin istilasına bir nihayet verebilmek amacıyla Sultan Melikşah'ın huzuruna çıkar. Sultan Melikşah'da Kralın ricalarını kabul edip, kendine tabii olmak ve onun ülkesini himaye edeceği vaadiyle onu ülkesine geri göndermiştir (Yinanç, 2013: 91). Sultan Melikşah'ın adaleti ve şefkati kadar insanlarda uyandırdığı derin şefkat ve sevgiden dolayı vefatı Türkler ve İslam dünyası olduğu kadar, Ermeniler³⁶, Süryaniler, diğer Hıristiyanlar ve sair din

ise, İslam öncesi Türk devlet geleneğinden gelen hoşgörü ve köklü adalet uygulamalarına dayanmaktadır. Bkz. Atalar, 2010. ss. 443-453.

³⁶ Selçuklu Sultanları Ermenilere sadece dinsel anlamda hoşgörü göstermiyorlar, aynı zamanda bütün konularda onlara karşı son derece iyi ve anlayışlı davranıyorlardı. Selçukluların Ermenilere

adamları arasında da üzüntüye sebep olmuş, her tarafta matem havası olmuştur (Kafesoğlu, 1992: 46). Ravendî, eserinde Sultanların kurdukları devlet sayesinde Rum Kayserleri Müslüman olmuştur, demiştir (Râvendî, 1999: 134). Selçuklu Sultanları ve özellikle Melikşah İslamiyet uğruna cihad yapar ve onun yükselmesi için gayrette bulunurken, bir taraftan da Hıristiyanlara şefkat ve adaletle davranır, onların rahiplerine hürmet ve ihsanlarda bulunurlardı. Bu da gösterir ki, Selçuklu Sultanları ülkelerinde Müslüman, Hıristiyan demeden adaletle yönetmeye gayret etmişlerdir (Turan, 2011: 62).

2. BÖLÜM: SULTAN MELİKŞAH'IN BÂTİNÎ SİYASETİ

2.1. BÂTİNİLİĞİN TANIMI VE ORTAYA ÇIKIŞI

Bâtînîlik³⁷, kaynaklarda rivayet edenlerin zahiri manalarını kabul etmeyen, gerçek anlamları ancak Allah ile bağlantı kurabilen Ma'sum İmam'ın bilebileceği temel görüşünü savunan fırkaların ortak adı olarak geçmektedir. "Gizli olmak"; bir şeyin iç yüzünü bilmek anlamındaki batn veya bütün kökünden türeyen batın kelimesine nispet ekinin eklenmesiyle oluşmuş bir terimdir. Her zahirin bir bâtinî ve her nassın bir te'vili bulunduğunu, bunu da sadece Tanrı tarafından belirlenmiş veya onunla ilişki kurmuş ma'sum bir imamın bilebileceğini iddia eden gruplar diye de tarif edilebilmektedir (İlhan, 1992:190-191; Ateş, 1979: 339).

Bâtînîler tarihte, İran, Irak, Horasan, Suriye, Hindistan, Bahreyn ve daha pek çok İslam şehrinde, farklı isimlerle, farklı dillerle ortaya çıkmış olup, son derece gizli teşkilatlar kurarak merkezi otoriteye karşı gelmişler, gittikleri yerlerde fesat tohumu ekmişlerdir (Şehristani, 2005: 193).

Bâtînîlik çeşitli zamanlarda farklı dillerde farklı isimlerde ortaya çıkmış ve kullanılmıştır. Her lakabın verilisinin bir sebebi ve bir manası bulunmaktadır. Bunlar arasında en çok kullanılan Bâtînîlik olmuştur. İmamet, Ca'fer es-Sâdık'tan büyük oğlu İsmail b. Ca'fer es-Sâdık'a³⁸ geçmesini kabul ederek "İsmailiyye", imamet devirleri yedişer olarak sürüp gittiği için imamet yedincide son bulmasının bir devreyi de sona erdireceğine ve kâinatın bütün hadiselerini yediye göre taksim etmiş olmalarından "Seb'iyye", Ma'sum İmam'ın tâlimi ile insanları doğruya ve tâlim yoluna sevk ettikleri için 'Ta'limiyye, Babek zamanında kendilerine muhalefet eden kimseler hamîr(eşek) dedikleri için 'Muhammire', mal ve kadında ortaklığı savunan Mazdek b. Bamdad'ın inanç sistemine uymadıklarından dolayı 'Mezdekiye', her şeyi mübah saymalarından dolayı 'Hürremiye' Hürremiye hareketinin reisi Babek el-Hürremi'ye nispetle 'Babekiye' üç haramları helal sayan kimselerden oldukları için 'İbahiye', dinden çıkma sonucunu doğuracak inanç ve görüşleri savundukları için 'Melahide' bu

³⁷ Nasların zâhirî manalarını kabul etmeyen gerçek anlamları ancak Tanrı ile ilişki kurabilen 'Masum İmam'ın bilebileceği temel görüşünü savunan aşırı fikrilerin ortak adıdır. Geniş bilgi için bkz. İlhan, 1992: 190; Ateş, 1979: 339.

³⁸ İsnâ aşeriyye'nin altıncı. İsmâiliyye'nin beşinci imamı Ca'ferî fikhînin kurucusudur. Detaylı bilgi için bkz. Öz, 1993: 1-3.

şekilde ilhada sapan kimseler oldukları için 'Mülhid', ve 'Zenadika, Ebu Müslimiye, Dürziye, Nusayriye, Nasıriye, Nizariye, Karmatiye, Sabbâhiye, Fidaîyye, Haşîşiye' gibi adlar kullanmışlardır (Gazzali, 1993: 7-10; İbnü'l-Cevzi, 1996: 146-152; Hammadi, 2004: 38-41; Şchristani, 2005:172-193; Çubukçu, 1964: 32-40, Çağatay-Çubukçu, 1985: 76-90).

2.2. BÂTİNİLİĞİN TARİHSEL SÜRECİ VE BÂTİNİLERİN GÖRÜŞLERİ

Hz. Muhammed'in ölümünden sonra başlayan hilâfet tartışmaları Müslümanlar arasında bölünmelere sebep olmuştur. Hâşimîler, hilâfete Hz. Ali'nin getirilmesi gerektiğini savunmuşlar ve imamet için Hz. Ali'nin haklı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hz. Ali'nin ölümünden sonra halifelik Emevîlere ve oradan da Abbasîlere geçmiş olsa da Şiîler Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin dışındakilerini hilâfet makamına kabul etmediler. Bir süre sonra Şiîler arasında hilâfete kimin geçeceği konusunda anlaşmazlık çıkmıştır. Şia taraflarından bir kısmı imam Cafer es-Sadık'tan sonra yerine büyük oğlu ismâil'in imam olacağını ileri sürmüşlerdir (Kummi-Nevbahti, 1964: 195-196; Kaya, 2008: 3).

İmamet için bu görev İsmail den alınarak Mûsâ el- Kazım'a verilmiştir. Bunun sebebi olarak çeşitli rivayetlerden biri, İsmail'in çok şaraba düşkün olmasından dolayı babasının gözünden düşmüş ve imamet ondan alınarak Mûsâ'ya verilmiştir (Cüveynî, 1998: 513-514; Dozy, 2006: 217). İsmail'in imametini kabul edenler arasında onun hayatta olup olmadığı konusunda tartışmalar yaşanmış sayıca daha az olan bir grup onun öldürülmüş gibi gösterildiğini belirtmiştir. İsmail'in Cafer es-Sâdık'ın ölümünden sonra beş yıl yaşadığı ve o sırada Basra çarşısında onu gördüklerini ve orada eli ayağı tutmayan birinin İsmail'den yardım istemesi üzerine onunda yardım ettiğini ve sağlığına kavuştuğunu ve yine bir âmâ ya dua ettiğini ve o âmâ'nın görmeye başlamasını ileri sürmüşlerdir (Cüveynî, 1998: 515; Öz, 1993: 128). Onun babasından önce öldüğünü söyleyen asıl İsmailiyye'yi oluşturan grup da imametini İsmail'in oğlu Muhammed b. İsmail'e geçtiğine inanmışlardır. Daha sonra da bu fikre Muhammed b. İsmail'in öldüğüne inananlar ve Bâtınîyye olarak ikiye ayrılmışlardır (Şehristani, 2005: 170-192; Çubukçu,1964: 29; Çağatay-Çubukçu, 1985: 77). Ebu'l -Hattab bu topluluğun başına geçerek Bâtınîyye ve İsmailiyye olarak gelişecek olan akideyi tasarlamış ve firkanın

temellerini atmıştır. Ebu'l Hattab'dan sonra da Meymun el-Kaddah ve oğlu Abdullah hareketin başına geçerek Bâtınî dedikleri bir akidenin temsilcisi olmuşlardır (Bağdadi, 2005: 219; Fığlalı, 2001: 146; Gölpınarlı, 1979: 137-141).

Bâtınîler daha sonra ki süreçte bir mezhep haline gelerek etrafına yeni taraftarlar katmaya başlar. Uzun yıllar faaliyetlerini İmamlar ve daîler aracılığıyla yürütmeye devam etmişlerdir. Hatta daha sonraki süreçte Bahreyn daîleri Bahreyn'deki iktidarı ele geçirerek Hamdân Karmat'ın önderliğinde Karmatiler adıyla ortaya çıkarak Bâtınîler'e benzer görüşleriyle ortalığı karıştırmaya başlamışlardır (Kaya, 2008: 4).

Bâtınîler özellikle bu dönemden sonra ki süreçte kendi daîlerini ve imamlarının güç kazanmasıyla halkı özellikle kışkırtma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Abbasî Halifelerinin güç kaybetmeye başladığı bu dönemde işçi sınıfının doğması ve iktidar zengin kişilerin elinde toplanmaya başlamış olması Bâtınîlerin işine gelmiş ve imamın önderliğinde toplanıp yeni bir toplum düzeninin kurulmasını söyleyerek toplumdaki halkı kandırmaya başlamışlardır. Bu düşüncelerinde o kadar ileri gittiler ki, Kuzey Afrika'ya Yemen'den gönderilen daîlerin başarısıyla Abdullah b. Meymun'un soyundan olduğu halde Hz. Ali'nin soyundan geldiğini ileri sürdükleri mehdîyi ortaya çıkararak 297/909 yılında Fâtımî Devleti'nin kurulmasını sağlamışlardır (Dozy, 2006: 231; Fığlalı, 2001: 147; Hitti, 1980: 681; Lewis, 2004: 43-44; Mantran, 1981: 146-147; Çağatay, 1960: 63-77). Bâtınîler bundan sonra ki süreçte saraylar, kütüphaneler ve mescitlerde özel oturumlar düzenlediler ve böylelikle Bâtınîlik, Bağdad halifeliğini ve Sünnî düşüncüyü tehdit eder hale gelmiştir.

2.3. BÂTINILIK DÜŞÜNCE YAPISI VE TEŞKİLAT SİSTEMİ

Bâtınîler, mevcut yapıya karşı oldukları gibi Müslümanların inandıkları inanç sistemine de karşı gelen bir sisteme inanmışlardır. Onlar değişik usul ve yorumlama sistemini kabul ederek kendi inanç sistemlerini oluşturmuşlardır. Sistemin temeli, bânî yorumlamaya dayandığı için sadece kendi sistemlerini esas kabul edip, Müslümanların çoğunluğunun kabullerine ters düşen görüşler benimsemişlerdir (Ocak, 1999: 174).

Bâtınîyye düşünce sisteminde imamet fikri inancın temeli oluşturmakta ve İman sadece imama inanmakla mümkün olmaktadır. İman kavramı 'her zahirin bir bânî vardır' anlayışı ile yorumlanmakta ve Allah'ın varoluşu ve ona dair sorular Sünnî bir yapı ile alakası olmayan karmaşık bir felsefi açıklamalarla yapılmaktadır (Fığlalı, 2001:

152). Bâtınîler genelde gizlilik prensibine dayanan İslam'ın akidelerini benimsemeyen İslam idare yapısını esas alan topluluklar olarak bilinmektedirler. Bu yüzden imamlar ile bunların davasını anlatan daîler arasında sıkı bir ilişki olması hasebiyle davalarını gizlilik esasıyla yaymışlardır (Şehristani, 2005: 192; Ocak, 1999: 175; Kaya: 2008: 5).

Bâtınîlerin düşünce sistemi İmam'ın etrafında şekillenmekteydi. Bâtınîlere göre İmamı tanıyan kimse için şarap helal, namazın anlamı imama bağlılık, zekât kazançlarının beşte birini imama vermek, Haç imamı ziyaret, abdest imamı tanımaya dönüş oruçtan kasıt ise imamın sırrını açığa vurmamak demektir. Hammadi'nin belirttiğine göre ise davetçiler; Zekât yılda bir kez farz kılınmıştır, namazda her kim yılda bir kez kılsa onu eda etmiş olur diyerek ibadetlerin gereksiz olduğunu belirtmişlerdir (Hammadi, 2004: 50; Bağdadi, 2005: 229; Dozy: 2006: 243-244; Fığlalı, 2001: 153).

Bâtınîler sayıları kendilerine esas alıp imamet anlayışlarını onunla ispatlamaya çalışmışlardır. Yerin ve göğün yedi olması, haftanın da yedi gün olması onlarında imamlarının yedi olması gerektiğine inanmışlardır (Bağdadi, 2005: 227).

Bâtınîliğin teşkilat sistemi biraz daha dereceli bir yapı oluşturmaktaydı. İmama giden yol 'hüccet'ten geçmekteydi. Hüccet imamın yokluğunda faaliyetleri yürütür ve imam gibi gizli değildi. Hüccet on iki kişiden oluşmakta ve bunun dördü imamın yanında, sekizi de diğer faaliyet alanlarında imamın vekili konumunda bulunmaktaydılar. Halkı Bâtınîliğe davet eden daîler ise, daî-i ekber ve daî-i me'zun olmak üzere ikiye ayrılırlardı. Daîlerin yardımcıları olan mükellebler ise bâtinîliğe meyli olan kimseleri daî-i me'zuna getirenlerdi. Bâtınîliği kabul eden halk ise, mümin ve müstecib adıyla anılmaktadır (Çağatay-Çubukçu, 1985: 91; İlhan, 1992: 309-342).

2.4. SULTAN MEKİKŞAH'IN HASAN SABBÂH'IN ALAMUT KALESİNİ ELE GEÇİRENE KADAR Kİ SÜRE ZARFINDA YAŞANAN OLAYLARA KARŞI SİYASETİ

Sultan Melikşah dönemi Bâtınîler ile siyasi ve fikri çatışmanın uzun yıllar devam edeceği bir dönem olmuştur.³⁹ Hasan Sabbâh'ın⁴⁰ siyasi faktör olarak Bâtınîliği

³⁹ Sultan Melikşah devrinin en önemli olaylarından biri de Hasan Sabbah'ın faaliyetleridir. Sultan Melikşah, kendisinden sonra da Büyük Selçuklu Devleti'ni uzun süre meşgul eden Bâtınîler'le mücadeleyi bir devlet politikası haline getirmiştir. Bkz. Özaydın, 2004: 54-57.

⁴⁰ Hasan Sabbâh'ın hayatı ve faaliyetleri için bkz. Özaydın, 1997: 347-350.

tesise ve bir İsmailiyye⁴¹ devleti kurma yönündeki faaliyetleri Selçukluların ve özellikle Sultan Melikşah'ın bu faaliyetlere karşı olan siyasetini belirlemeye yön vermiştir (Kafesoğlu, 1953: 128).

Hasan Sabbâh, Selçukluların yaşadığı dönemde özellikle siyaset yeteneği, zekâsı ve üstün çalışmalarıyla damgasını vurmuş olmakla Selçuklulara rahat vermemiştir. Hasan Sabbâh, Kum şehrinde doğmuştur ve Himyer kabilesine mensup olduğu rivayet edilmektedir (Cüveynî,1998: 535; Dozy, 2006: 246; Daftary, 2005: 475;). Hasan Sabbâhın asıl adı ve kökeni El-Hasan b. Ali b. Muhammed b. Cafer b. Muhammed es-Sabbâh el Himyerî'dir (Cüveynî, 1998: 535; Ateş, 1954: 24; Şerafüddin, 1928: 24).

Hasan Sabbâh'ın babası ilmî seven ve bilge kişiliği sayesinde oğluna yeterince ilgilenmiş ve ona kelam, matematik, mantık alanlarında eğitim almasını sağlamıştır. Hasan Sabbâh yedi yaşında babasından din âlimi olmak istemiş ve babası da onu daîlerin önemli merkezi olan Rey'e göndermiştir (Rana, 2004: 289). Bir rivayete göre, Hasan Sabbâh, Nizamü'l-Mülk ve Ömer Hayyâm bu dönemde İmam Muvaffak Nisaburi'den beraber eğitim almışlar ve samimi dost olmuşlardı. Hatta ileride hangisi önce yüksek bir makama gelirse o makamı birbirleriyle paylaşacakları konusunda birbirlerine söz veriyorlardı. Belli bir müddet geçtikten sonra ilk olarak Nizamü'l-Mülk vezirlik makamına gelince Hasan Sabbâh ve Ömer Hayyâm onu ziyaret etmek için İsfahan'a gitmişlerdir. Nizamü'l-Mülk onları çok iyi karşılamış ve onlara önemli görevler vermiştir. Bu görevler arasında Hasan Sabbâh'a idari görevler verilmiş ve bu onunla yetinmemiştir. Hasan Sabbâh vezir olmak istediği için her fırsatta Nizamü'l-Mülk'ü kötülemek yolunu seçmiştir (Kafesoğlu, 1953: 129-130; Dozy, 2006: 247-248; Atıcı, 2005: 47; Kaya, 2008: 15). Hasan Sabbâh aslen İmamiyeşia mezhebine bağlıdır ancak bu mezhebe Fâtımî dâi'si olan Emire Zerreb ile karşılaşınca kadar devam etmiştir. Yaşının genç olmasına rağmen Fâtımî faaliyetlerine bağlı kalmıştır (Atıcı, 2005: 48). Hasan Sabbâh, Şia'nın On İki İmam Kolu'na bağlı olmakla beraber küçük yaşlarda Rey bölgesine giderek Şiîliği gizli olarak yayan Emire Zerrab'ın yapmış olduğu propagandalardan etkilenerek Bâtınî mezhebine girmiştir. İlk başlarda kuşkuyla yaklaşmış ama daha sonra araştırmalar yaparak İsmail b. Ca'fer es-Sâdık neslinin geçtiğine inananların arkasına katılmıştır (Cüveynî, 1998: 535; Kafesoğlu: 1953: 129;

⁴¹ İsmâil b. Ca'fer es-Sadık'a nispet edilerek varlığını günümüze kadar sürdüren Şîî Mezhebîdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, 2001: 128.

Çağatay-Çubukçu, 1985: 85). Bir müddet geçtikten sonra Rey'e ziyarete gelen İsfahan Başdaîsi Abdülmelik b. Attaş'ın dikkatini çekmiş ve Hasan Sabbâh'ı hemen daîlik naipliğine getirmiştir. Abdülmelik b. Attaş, Hasan Sabbâh'ın yetenekli biri olduğunu kısa sürede fark ederek onu Fâtımî Halifesi Müntasır-Billah'ın yanına göndermiştir.

Hasan Sabbâh, daha sonra ki yıllar da Mısır'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Gittiği bölgelerde katıldığı sohbetler de, dinî tartışmalar da Sünnî ulemanın etkisini reddedip imamdan başkasının dinî yorumlar yapamayacağını söyleyince bu bölgeden de kovulmuştur. Bu bölgeden ayrılarak Dimaşk'a oradan da Kahire'ye ulaşmıştır (Hodgson, 1955: p.46). Hasan Sabbâh, Mısır'da Halife Mustansır ile görüşüp onun nezdinde davette bulunmaya başlamıştır. Halife onun yeteneklerini fark ettiği için kendisinden uzak tutmuştur. Hasan Sabbâh Mısır'da siyasi kargaşa'nın ortasında kaldığı için oradan uzaklaşarak, Fas'a yelken açan bir gemiye bindirilmek zorunda kalmıştır (İbnü'l-Esir, 1987: 261). Hasan Sabah, geminin Suriye'ye doğru sürüklenmesiyle Haleb'e oradan da Bağdad ve Huzistan üzerinden İsfahan'a ulaşmıştır. Bundan sonra giderek İran'da hâkimiyeti ele geçiren Hasan Sabbâh, Büyük Selçuklu toprakları içinde bulunan Deylem bölgesinde İsmailîliği yaymaya başlamıştır. Deyleman daîliğine getirilen Hasan Sabbâh Alamut kalesini ele geçirmek için planlar hazırlamış, Kuzey İran'a yani Hazar Denizi kıyılarında Gilan ve Mazenderan gibi dağlık bölgelerde çalışmalarını hızlandırmış ve halkı İsmailî davası etrafında toplamak için o bölgelere yeni daîfler göndererek etkisi altına almıştır (Çağatay-Çubukçu, 1985: 85-86). Onun çok geçmeden halkın zayıf ve güçsüzlerini doğru yoldan ayırıp yanlış yola saptıracağını söyleyen Nizâmü'l-Mülk yakalanması için Rey Reisi Ebû Müslim'e emir vermiştir. Nizâmü'l-Mülk tehlikeyi anlamış ve Hasan Sabbâh'ın Alamut kalesini ele geçirmeden önce önlemler almaya başlamıştır. Ancak gerekli tedbirler alınmadığı için bu engeli ortadan kaldırmada yeterince başarılı olunmamıştır (Kaya, 2008: 17).

Bu sırada Hasan Sabbâh, İsfahân'da gizlice Reis Ebu'l-Fazl'ın evinde saklanmaya başlamıştır. Ebu'l-Fazl, kendisine hürmet gösterip sık sık sohbet eden Reis'e; "Kendime iki taraf bulsam, bu memleketin altını üstüne getiririm", dediği kaynaklarda geçmektedir. Bu sözler üzerine Hasan Sabbâh'ın ruhi bunalım geçirdiğini hatta aklını kaçırdığını düşünen Reis gizlice bildiği tedavi yöntemleriyle iyileştirmek üzere harekete geçmiştir. Bu tür hastalıklara iyi gelen şerbetler, dimağı güçlendirici yiyecekler hazırlayıp önüne getirince Hasan Sabbâh, Ebu'l-Fazl'ın niyetini anlayarak

İsfahan'dan ayrılmayı tercih etmiş ve artık daimi bir mekân olarak kalabilecek yer aramaya başlamıştır (Cüveynî, 1998: 542-543)

Ancak Cüveynî, Ebu'l-Fazl' ile Hasan Sabbah arasındaki bu münakaşanın böyle sürmediğini belirtmiştir. Yıllar sonra Reis Ebu'-Fazl bir fırsatını gözeterek Alamut'a gelip Hasan Sabbâh'a inananlara katılmış; bir gün Hasan Sabbâh ona dönerek: Kimin aklını kaçırdığı belli oldu mu? Görüyorsun ki uygun dost buldum ve dediklerimi yaptım deyince Ebu'l-Fazl, Hasan'ın ayaklarına kapanarak ondan af dilemiştir (Cüveynî, 1998: 543).

2.5. HASAN SABBÂH'IN ALAMUT KALESİNİ ZAPT ETMESİ

Davetini geniş kitlelere yaymak ve Nizâmü'l-Mülk'ün adamlarınca yakalanmamak için güvenli müstahkem bir mevki kurmak isteyen Hasan Sabbâh bunun için Kazvîn'in kuzey doğusunda Rûdbâr vadisi yanında Elbruz dağları üzerinde kurulmuş olan Alamut⁴² Kalesi'ne yerleşmeyi uygun görmüştür. Deylem krallarından biri tarafından inşa edilen kale, kralın ava olan düşkünlüğünden dolayı kralın ava çıktığı birgün kartallarından birini salıverip peşinden gitmiş kartalın bir kayalığa konduğunu görmüştü. Kral bu kayalık alanı müstahkem bir mevzi olarak kabul ederek derhal buraya bir kale inşa edilmesini emretmişti (Lewis, 2004: 63-64; Kafesoğlu, 1953: 132; Kaya, 2008: 18). Daha sonrada kale "aluhamut" kelimelerinin birleşimi olan "kartal yuvası, kartal eğitimi" mânâsındaki Alamut adını almıştır (Cüveynî, 1998: 537).

Sultan Melikşah döneminde kaleyi Alevi-î Mehdî isimli bir reis yönetmekteydi. Alamut'ta yaşayan insanlardan bazıları Bâtınîliğe meyledince kale reisi hepsini uzaklaştırarak kalenin Sultan Melikşah'a ait olduğunu duyurmuştu. Dışarıdan saldırıyla alınması hemen hemen imkânsız olan kaleye Hasan Sabbâh, 6 Recep 483/4 Eylül 1090 kendilerince uğurlu sayılan Çarşamba günü gizlice sokuldu. Gerçek kimliğini saklayarak kalede yaşamaya başladı. Kısa süre sonra Alevi-î Mehdî Hasan Sabbâh'ın kim olduğunu öğrenince kaleden ayrılmak zorunda kaldı (Cüveynî, 1953: 537-538; Ocak, 1999: 183) ve böylelikle Alamut'ta Hasan Sabbâh'ın liderliğinde Bâtınî

⁴² İran'da Elbruz dağları üzerinde, Kazvin'in Kuzeydoğusunda yer alan müstahkem bir kaledir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özeydin, 1989: 336. Alamût, bazen Haşîşîler diye anılan, Nizârî İsmâ'îlî mezhebinin baş tarafından idare edilen, Suriye'den doğu İran'a kadar düz ve eşit olmayan bir biçimde dağınık topraklarıyla 438\1090 ve 654\1256-1257 yılları arasında Şî'î bir devletin merkezi olmuştur. Bkz. Lockhart ve Hodgson, 2008: 199.

hâkimiyeti başladı.⁴³ Hasan Sabbâh Alamut'ta Bâtînî faaliyetleri için önemli bir üs elde etmiş oldu⁴⁴ (Ocak, 1999: 183) Hasan Sabbâh'ın kaleyi ele geçirişle ilgili olarak Cüveynî eserinde, Büveyhoğullarından Fahrü'd-Devle adına kaleme alınmış bir kitap bulduğundan ve eserden Alamut hakkında birçok bilgi aldığından da söz etmiştir. Yine önemli bir kaynak olan Süllemlî dediği Ebu Ali el-Hüseyin b. Ahmet b. Muhammed es-Sülemlî el-Beyhaki'nin Ahbar-ı Vulat-ı Horasan adlı eserinde "*Süllemlî Tarihinde şunlar yazılıdır*" deyip, Alamut hakkında şunları yazmaktadır:

"O kale (yani Alamut) çok sağlam bir şekilde inşa edilmişti. Demir bile bu duvarlara işlemez oradaki küçük bir taş parçasını yerinden oynatamazdı. Taşların ve kayaların içinde çeşitli uzunlukta ve genişlikte taş ve kireç kullanılarak büyük hacimli su depoları yapmışlar. Kayadan evler yontuğumuza yetinin dediği yerine getirmişlerdi. Bunun dışında şarap, sirke, bal ve çeşitli sıvı ve katı yiyecekler için ambarlar ve mahzenler inşa etmişler sanki bina kuran ve dalgıçlık yapan şeytanları onun buyruğuna verdi tarifine uymuşlardı. Bu binaları etraflı olarak Kısas-ı Mübin'de anlatılmış olan insan eliyle yapılmış o görkemli binalara benzetebiliriz. O kale yağma edilip yiyecekler çıkartılırken yağmacının biri bal deposunu havuzu sanmış ve yunus balığı gibi oraya dalmıştı. Bahru ırmağından kalenin dibine kadar bir su yolu açmışlar ve kalenin yarısını dolaşan o su kanalının önünü taşla kesmişlerdi. Kalenin biraz aşağısında dizini andıran taştan havuzlar vardı. Kaleden inen su depolanmak için orada birikir fazlası dışarı atılırdı. Ta ki Hasan Sabbâh'ın zamanında yani 170 yıl önce konmuş olan bazı sıvı ve katı yiyecekler oradaki depolarda bozulmadan kalabilmişti. Bâtînîler onların bozulmadan kalmasını Hasan'ın kerametine bağlamışlardır. Bunlardan başlarsak orada bulunan savaş araç ve gereçlerini buradan atacak olsak birkaç cilt kitap daha yazmamız gerekir" (Cüveynî, 1998:574)

demıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi Alamut kalesi Bâtînîler için en uygun mekânlardan biri olmuş ve çok iyi donatılmıştır.

Hasan Sabbâh Alamut'a yerleşince dört bir tarafada elçiler göndermiş, Fatımî halifesine bağlı olarak çalışmalarında bulunmuştur. Alamut kalesi Hasan Sabbâh için planlarının gerçekleştireceği sağlam bir dayanak olmuştur. Bâtînîler, Hülâgu Han zamanına kadar Alamut'ta faaliyetlerde bulunmuşlardır (Kafesoğlu, 1953: 133-135). Alamut Kalesinin ün kazanmasının asıl nedeni Hasan Sabbâh'tır. Hasan Sabbâh'ın Alamut kalesini almasında ona yardımcı olan en önemli dâîler Kirmanlı bir tüccarın oğlu Hüseyin Kâini ile cesur ve gözüpek Türk asıllı Kiya Buzurg Umid, Tuslu bir esnaf Hamdân, Belucistanlı eski bir köle olan Abu Ali ile Abu Tahir, Seyyid Hüseyini, Abdulmelik bin Attaş, Abu Hamza sayılabilir (Atıcı, 2005: 58). Hasan Sabbâh kaleyi ele geçirdikten sonra burasını kendine merkez haline getirmek amacıyla

⁴³ Hasan Sabbâh, Deylamân'da Rûdbâr'da kayalık üzerindeki Alamût kalesini ele geçirmiştir. Bu kaleleri ele geçirmenin ve en önemli rakipleri alçakçasına öldürmenin önemini vurgulayan ve Melikşah'ın ölümünden sonra büyük başarıya sahip olan, İsmâ'îlîler tarafından Selçuklu iktidarına karşı genel bir başkaldırı içerisindeki ilk darbelerden biridir. Bkz. Hodgson, 2008: 248.

⁴⁴ Hasan Sabbah artık kalenin hâkimi oluyordu. Bu tarihten itibaren, ölüncüye kadar, otuzbeş yıl boyunca Alamut kayalığından hiç aşağı inmemiştir. Bkz. Lewis, 1995: 38.

çalışmalara başlamıştır. Kalenin ambarlarını ve su kaynaklarını genişletmiş, duvarlarını güçlendirmiştir. Yalnızca kaleyle ilgilenmekle kalmayıp Alamut vadisinde de sulama sistemini mükemmelleştirip tarımsal üretimi arttırmıştır. Vadiye ağaçlar diktirmiştir (Daftary, 2005: 480; Kaya, 2008: 19). Hasan Sabbâh Alamut'ta yaşadığı yaklaşık 35 sene zarfında 2 defa bahçeye çıkmış onun dışında bütün vaktini evinde geçirmiştir (Cüveynî, 1998: 540; Lewis, 2004: 65). Alamut'ta koyu sofı bir düzen içerisinde hataya yer vermeyen sert kanunlar koymuş ve titizlikle uygulamıştır. Örneğin Alamut'ta Hasan Sabbâh'ın başta bulunduğu dönemde hiç kimse açıktan şarap içmemiş hatta şarap küpünün yanına bile yanaşmamış, müzikle, eğlenceyle ilgilenmemiştir. Oğlu Muhammed bile şarap içmekle suçlandığı için emri üzerine derhal öldürülmüştü (Cüveynî, 1998: 545).

2.6. SULTAN MELİKŞAH ZAMANINDA BÂTİNİLER'İN ZAPT ETTİĞİ DİĞER KALELER

Hasan Sabbâh Alamut kalesinin ele geçirdikten sonra faaliyetlerine devam edip hem askeri yönden hemde sosyal ve siyasi yönden kendini güçlendirerek yeni kaleleri feth ederek topraklarını çoğaltmıştır. Bâtînîler, İslam dünyasını bir bayrak altında toplamak istediklerinden önlerinde büyük bir engel olarak gördükleri Selçukluları ortadan kaldırmak için çalışmalara başlamışlardır. (Mevdudi, 1971: 39; Atıcı, 2005: 63). Dağınık yaşamalarına rağmen kendilerine muhalefet edenlere karşı gerektiği zaman hemen toparlanıp tek güç olmuşlar ve bu nedenle de İran bölgesinde birçok kaleyi istila edip, çeşitli alanlara yayılmışlardır.

Bâtînîler, büyük bir İmparatorluk olan Selçukluları düzenli bir ordu ile yenemeyeceklerinin farkında olduklarından kendilerine stratejik olarak Selçuklu topraklarında Hasan Sabbâh öncülüğünde bazı önemli bölgeleri tespit edip o bölgedeki üstün kişilere boyun eğdirme karşılığında o yerleri elde ederek böylece Selçukluları yeneceklerdi. Bu nedenle bu bölgede olabildiğince çok sayıda üssü ele geçirip buralardan eş zamanlı bir ayaklanma başlatma stratejisi benimsemişlerdir (Daftary, 2005: 390).

Hasan Sabbâh, bölgede ki Selçuklulardan ve İran'daki diğer yabancı devletlerden hoşlanmıyordu. "Selçuklu Sultanı basit cahil bir Türk'tür ve Türkler insan değil, Âdem'den gelen cinlerdir" diyerek Alamut'un zaptından sonra teşkilatlanmaya ve

bölgedeki diğer kaleleri de ele geçirerek Selçuklu etkisini kırmaya çalışmıştır (Kaya; 2008: 27). İbnü'l-Esîr'e göre Bâtınîler'in ilk ele geçirdikleri kale Kâin Kalesi'dir. Kalenin valisi de Bâtınî olduğu için Bâtınîler onun yanında toplanıp, güçlenmişlerdi. Çok geçmeden şehrin reisi, adamları ve Bâtınîler Kirman'dan geçip Kâin'e doğru ilerleyen bir kafiyele saldırmışlar, bir kişi hariç kafiyelede ki şahısların hepsini öldürmüşlerdi. Kurtulan kişi Kâin'e gidip hadiseyi halka anlattığında şehirliler Bâtınîlerle savaşmak üzere yola çıkmışlar fakat onları yenemeyip teslim olmak zorunda kalmışlardı (İbnü'l-Esir, 1987: 258).

Hasan Sabbâh daha sonra, Sultan Melikşah'ın yakın bir arkadaşına ait olan Deylem yakınlarındaki Ruznâz kalesini 1200 dinara satın aldı (Kaya, 2008: 27). Onların ele geçirdikleri bir diğer kale Alamut'un yakınlarındaki Şah-rûd nehrinin ötesinde Rûdbâr'dı. Bu kale daha sonra Bâtınî davetinin önemli üslerinden biri haline geldi (Lewis, 2005: 65).

Bâtınîler'in ele geçirmiş olduğu yerler arasında Kûhistan'ın bir bölümü de bulunmaktaydı. Bölge barındırdığı Şîî nüfusuyla Hasan Sabbâh'ın öncelikleri arasındaydı. Hasan Sabbâh Alamut Kalesi'ni ele geçirmesinde de yardımları bulunan dâî Hüseyin Kâinî'yi bu bölgede davetini yaymakla görevlendirdi. Bölgede Sâmâniler devrinde Horasan emîrleri olan Simcûrîler'in bir kısmı yaşamaktaydı. Simcûrîler'in soyundan el-Münevver, halk ve ileri gelenler tarafından reis kabul edilmişti. Şehir valisi olarak atanan bir Selçuklu kumandanı halka zulüm ve eziyet etmeye başlayıp el-Münevver'in kız kardeşini zorla almak isteyince el-Münevver öncülüğünde ki halk Bâtınîler'e sığınmaya başladı. Bölgedeki bir kasabaya yerleşmiş olan Hüseyin Kâinî bu durumdan en iyi şekilde yararlanarak halkın isyanını destekledi böylece kısa sürede Kûhistan ile ona bağlı Hur, Tabes, Zevzen, Tûn, Hüsef ve diğer önemli yerleşim birimleri Bâtınîlerce ele geçirilmiş oldu (İbnü'l-Esir, 1987: 261; Kaya, 2008: 28; Agacanov, 2006: 183).

Bâtınîler'in 484 / 1092 yılında zaptettiği kalelerden biride Ebher yakınındaki Vesnemkûh kalesiydi. Melikşah'ın Emîr Üner'e ikta ettiği Halâd hân Kalesi de yine Bâtınîler tarafından ele geçirildi (İbnü'l-Esir, 1987: 261-262). Hasan Sabbâh, Sultan Melikşah'a rağmen bu kaleleri zapt etmekle birlikte saltanat merkezinin yakınında siyasi bir teşekkül oluşturmuştur. Alamut merkez olmak üzere büyüklü küçüklü

yaklaşık elli kadar kale ile hâkimiyet sahasını giderek genişletmiştir (Yuvalı, 1989: 292-293; Kaya, 2008: 28).

2.7. SULTAN MELİKŞAH'IN BÂTİNİLER'E KARŞI SİYASETİ VE ONLARA KARŞI ALDIĞI TEDBİRLER

İbnü'l-Cevzî, Sultan Melikşah'ın başlangıçta Bâtınî fikirlerden etkilendiğini belirtmiştir. Onun Ebû'l-Vefa b. Ukayl'den aktardıklarına göre Sultan Melikşah'a yakın olan vaiz el-Cürcanî, Sultan'ın inancının Bâtınîlikle bozulduğunu Ebû'l-Vefa'ya gizlice söylemişti. Hattâ Sultan: "Tanrı nedir, Tanrı diyerek ne demek istiyorsunuz?" demeye başlamıştı. Ebû'l-Vefa'nın Tanrı'nın varlığı, ruh ve akıl ilişkisi ve Bâtınîler'in düşüncelerinin ne kadar yanlış olduğu hakkında ki sözlerinin vaiz Cürcanî tarafından kendisine aktarılmasıyla, Sultan Melikşah duygulanmış, onları lanetleyerek kendisine anlatılanlar sayesinde gerçek ortaya çıkıp onların farkına vardığını söylemiştir (İbnü'l-Cevzi, 2005: 84; Kaya, 2008, 29).

Bâtınîlerin Selçuklu ülkesinde hem doğuda hem batıda etkili olmaya başlaması üzerine durumun ciddiyetini kavrayan Sultan Melikşah, meseleyi ciddi bir şekilde ele alıp Rûdbâr ve Alamut bölgesinden sorumlu emîri Yoruntaş'ı 1091'de Alamut ve civar kaleleri ele geçirmek üzere görevlendirdi (Cüveynî, 1998: 540; Kafesoğlu, 1953: 133; Ocak, 1999: 186). Sultan Melikşah'ın aldığı bu önlem sadece bölgesinin sükûnetini sağlamakla görevli ikta sahibi bir emîri göndermek olarak değil; başarılı bir şekilde Bâtınîlerle mücadele edecek bir kumandanı göndermek olarak düşünülürse yeterli bir tedbir olmuştur. Çünkü Emîr Yoruntaş Alamut Kalesi'ni başarılı bir şekilde muhasara etmiş, Hasan Sabbâh'ın davetini benimseyenleri öldürmüştü, mallarını yağmalamış, civar kaleleri de takip altına almıştır.

Emîr Yoruntaş'ın saldırısı ile kale halkı, içeride yeterli erzakı bulunmadığı için yiyecek noktasında sıkıntı çekmeye başladı. Kalenin içerisinde bulunan insanlardan bazıları kaleyi bırakıp gitme düşüncesine bile kapıldılar. Bunun üzerine Hasan Sabbâh cesaretlendirici sözlerle kale halkını sakinleştirerek mukavemeti sağlamaya çalıştı. Hasan Sabbâh, Halife Müstansır'dan imanla savaşıldığı takdirde başarıya ulaşılacağına dair sözler alıp halkı teskin edecek sözlerde bulunmuştur. Bu yalan, kale içerisinde bulunan insanların dayanma gücünü arttırmıştır. Hatta bu direnişten sonra Alamut "Beldetü'l-İkbâl" adıyla anılmaya başlamıştır (Cüveynî, 1998: 540; Kafesoğlu, 1953:

133; Çağatay-Çubukçu, 1985: 87). Kalenin düşmesine çok az kalmışken Emîr Yoruntaş'ın eceliyle aniden ölümü durumu tamamen Bâtınîler'in lehine çevirdi. Kaleden muhasaranın kaldırılmasıyla Selçuklu güçlerinin tüm emekleri boşa çıktı ve Hasan Sabbâh'da Bâtınîliği yayma faaliyetlerini hızlandırdı.

Emîr Yoruntaş'ın vefat etmesinden sonra faaliyetlerine daha da ağırlık veren Bâtınîler Kûhistan ve Rûdbâr bölgesinde giderek güçlenmeye başlamışlardır. Sultan Melikşah bu defa Kûhistan tarafındaki kaleleri ele geçirmekle meşgul olan dâî Hüseyin Kâînî'yi yakalamak üzere bu bölgeye Emîr Koltaş'ı, Alamut'ta bulunan Hasan Sabbâh'ı yakalamak üzere ise Emîr Arslantaş'ı görevlendirdi.

Emîr Arslantaş göreve geçtiğinde emrindeki askerlerle beraber Alamut'a gitmiş ve orada bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Bu esnada Alamut'da Hasan Sâbbah'ın yanında 70 kadar adamı bulunmakla birlikte kale de erzak noktasında sıkıntı bulunmaktaydı. Bâtınîler yaşayabilecekleri en az düzeydeki erzakı tüketip Selçuklu ordusuna karşı koyuyorlardı. Arslantaş'ın ordusu kaledekileri iyice sıkıştırmıştı (Cüveynî, 1998: 541; Kafesoğlu, 1953: 134; Kaya, 2008: 30). Dihdâr Ebû Ali Erdistânî adlı Hasan Sabbâh'ın bir dâîsi Kazvîn'e yerleşmiş ve yöre halkından pek çoğu bu dâînin davetine uymuştu. Aynı şekilde Talekan, Rey ve başka bölgelerden gelen pek çok kişide Kazvîn'e yerleşerek İsmâîlîliği benimsemişti. (Daftary, 2005: 481-482; Kafesoğlu: 134; Cüveynî, 1998: 541). Hasan Sabbâh son çare olarak Dihdâr Ebû Ali Erdistânî'den yardım istedi. Dâînin topladığı 300 kadar İsmâîlî gerekli erzak ve malzemeye birlikte Selçuklu kuşatmasını geçerek Alamut'a girdiler. Bu gelenlerle güçlenen aynı zamanda çevre halkı tarafından desteklenen Alamut'taki Bâtınîler, bir gece sürpriz bir çıkışla Arslantaş'ın ordusunu dağıttılar (Şaban 485 / Eylül-Ekim 1092). Bu bozgun üzerine Emîr Arslantaş'ın askerleri kuşatmayı kaldırarak çekilmek zorunda kaldılar.

Bu gelişmeler karşısında Sultan Melikşah komutanlarından Kızıl Sarığ'ı, emrine Horasan bölgesinin askerlerini de vererek Bâtınîler'in faaliyetlerini engellemek ve onları geri püskürtmek amacıyla görevlendirmiştir. Kızıl Sarığ bu bölgedeki kaleleri birer birer ele geçirmeye başlamıştır. Fakat Mü'mîn Âbâd yakınında Dere kalesini ele geçirdiği sırada Sultan'ın ölüm haberi her şeyi değiştirdi. Aynı şekilde Emir Koltaş'ta Hüseyin Kâînî'ye karşı muvaffak olacakken bu haberi duydu ve iki komutanda

kuşatmalarına son verip geri çekilmek zorunda kaldılar (Cüveynî, 1998: 541; Kaya, 2008: 31; Turan, 2010:317; Kafesoğlu, 1953: 134)

2.8. SULTAN MELİKŞAH İLE HASAN SABBÂH ARASINDA YAZILDIĞI İDDİÂ EDİLEN MEKTUP MESELESİ VE SAVE'DE YAŞANAN OLAYLAR

Bâtınîler'in Selçuklu topraklarındaki ilk cinayetleri Save'de meydana gelmiştir. Bâtınîlerden on sekiz kişi bir bayram günü toplanarak bayram namazını kılmışlardı. Bunların haberini alan şahne de onları dikkatle izledikten sonra bu şahısları yakalayıp hapsedmiş haklarında soruşturma yaptıktan sonra serbest bırakmıştır. Bu olay Bâtınîler'in ilk toplantılarından biridir. Aynı zamanda bu olay onların girişecekleri olayların eylemlerin bir niteliğini oluşturmaktadır. Bunun ardından Bâtınîler, Sâveli olup İsfahan'da ikamet eden bir müezzini kendi mezheplerine davet ettiler. Fakat müezzin bu daveti kabul etmedi. Bunun üzerine müezzinin kendilerini şikâyet etmesinden korkarak onu öldürdüler. Bu olay kaynaklarda döktükleri ilk kan olarak geçmektedir. Nizâmü'l-Mülk olaydan haberdar olunca suçluların derhal yakalanmasını emretti. Nihayet bu cinayetten "Tâhir" adlı bir marangoz sorumlu tutularak öldürüldü ve cenazesi ibret için sokaklarda halka teşhir edildi. Hatta bir süre sonra Bâtınîler, Nizâmü'l-Mülk'ün ölümü üzerine "Siz bizden bir marangoz öldürdünüz bizde karşılığında Nizâmü'l-Mülk'ü öldürdük" demişlerdir (Kaya, 2008: 31; İbnü'l-Esir, 1987: 258).

Sultan Melikşah, Sâve'de meydana gelen bu olaydan sonra Hasan Sabbâh'a ihtar mektubu niteliğinde onu uyarıcı ve ikâz edici bir mektup yazmıştır. (Kaya, 2008: 31). İbnü'l-Cevzî'nin belirttiğine göre Sultan Melikşah, Hasan Sabbâh'ı itaate çağıran, kendisine muhalefet etmemesini, âlim ve idarecileri öldürme eylemini terk etmesini isteyen bir mektup göndermiştir. Hasan Sabbâh ise mektubu okuyan elçinin huzurunda emrindeki Bâtınî gençlerden birine: "Kendinî öldür" demiş ve genç, hançeri saplayarak kendini öldürmüştür. Bir diğer gence de: "Kendinî at" demesiyle genç kendisini kaleden aşağıya atmıştır. Hasan Sabbâh'ın daha sonra elçiye dönerek: "Bu gördüklerini Sultan'a anlat, benim bir emrimle derhal canını vermeye hazır 20.000 kişi var" demesi üzerine elçi şaşkınlıkla oradan ayrılmıştır (Kaya, 2008: 32).

İbn Kesîr'de olayı benzer şekilde anlatmış, Sultan Melikşah'ın mektuplarla beraber âlimlerin fetvâlarını da gönderdiğini Hasan Sabbâh'ın Sultan'ın gönderdiği

mektubu elçilerin huzurunda okuyunca çevresinde bulunan gençlerden birine: “Kendini öldür” dediğini ve gencin bıçağı alıp gırtlığını keserek öldüğünü bir başkasına da: “Kendini şuraya at” der demez gencin kalenin tepesinden aşağı atlayarak paramparça olduğunu ve bunun üzerine Hasan Sabbâh’ın Sultan’ın elçisine: “İşte cevabım budur” dediğini belirtmiştir (İbnü’l-Kesir, 1995: 310).

Sultan Melikşah ile Hasan Sâbbah arasında yazıldığı iddia edilen mektupta M. Şerefüddin, buna bir atıfta bulunarak Sultan Melikşah’ın Hassan Sâbbah’a yeni bir din kurarak faaliyetlerde bulunduğunu, bazı cahil insanları kendi etrafında toplayarak onları Selçukluya karşı isyana teşvik ettiğini, İslâm halifesine ve Abbasîlere dil uzatarak İslamiyete dönmesi gerektiğini ve bu faaliyetlerinden vazgeçmezse kalesini başına yıkaçağını söylemiştir. Abbasîler ona göre Hz. Muhammed’in neslinden gelenlere ve İslâm dinine karşı suç işlemişlerdir. Mektubunda Nizâmü’l-Mülk ile geçmişte yaşadığı sorunlardan da bahsetmiş ve Sultan’dan kendisi ile ilgili meselelerde Nizâmü’l-Mülk’e danışmamasını istemiştir (Şerefüddin, 1926: 23; Kaya, 2008: 32; Kurpalidis, 2007: 156). Diğer iki mektupta da verilen bilgiler M.Şerefüddin verdikleriyle hemen hemen aynıdır. Özellikle Murtaza Ravendî’nin yayımladığı mektupta Hasan Sabbâh, Sultan’a övgü dolu sözler yazmış ve Nizâmü’l-Mülk ile aralarında düşmanlık bulunduğunu aksine Sultan’a karşı hiçbir düşmanlığının olmadığını özellikle vurgulamıştır (Kaya, 2008: 33).

2.9. NİZAMÜL-MÜLK’ÜN VEFATI

Nizâmü’l-Mülk, Hasan Sabbâh ve onun arkadaşlarına Selçuklu ülkesinde bölücü faaliyetler de bulunmalarına ve ciddi bir tehlike oluşturmalarına sıcak bakmayıp onlara karşı bir nefret besliyordu. Hasan Sabbâh ise Nizâmü’l-Mülk yanında bir değer kazanarak kendisini Sultana bile sevdirmişti. Ancak gözden düşmesinin etkisini unutmuyarak, sürekli olarak çatışma içerisinde bulunduğu veziri öldürmek için bir fırsat bekliyordu. Bunun için Deylemli Ebû Tâhir-i Errânî adlı bir çocuğu görevlendirdi. Nizâmü’l-Mülk, 10 Ramazan 485 / 14 Ekim 1092 gecesi Nihâvend bölgesine yakın bir köye vardı. Hatta: “Bu yer Hz. Ömer döneminde sahabeden bir grubu öldürüldüğü yerdir” dedi. Cüveynî buranın Bîsütûn ile Kengaver yolunun ortasında Sehne (Suhne) denilen bir köy olduğunu belirtmiştir (Cüveynî, 1998: 542). Burada sufi kılığına giren Ebû Tâhir-i Errânî haremine gitmekte olan Nizâmü’l-Mülk’e arzuhâlini takdim etmek

istedi. Vezir, kâğıdı almak için elini uzattığı sırada hançerini saplayarak Nizâmü'l-Mülk'ü öldürdü⁴⁵ (Azimi, 2006: 32; Ravendi, 1999: 132; İbnü'l-Esir, 1987: 176-177; Cüveynî, 1998: 542; İbnü'l-Kesir, 1995: 277-281; Kafesoğlu, 1953: 203). Bâtînî genç kaçmak istediye de Nizâmü'l-Mülk'ün adamlarınca yakalanarak öldürüldü. Sadreddîn Hüseyinî'nin aktardıklarına göre ise: “Nizâmü'l-Mülk, Alamut Kalesi'nin etrafını askerlerle kuşatarak yolları kesti. Fakat bunların atlarının izlerinin ters olması kale etrafına gitmiş olduklarını gösteriyordu. Nizâmü'l-Mülk de bu sırada hamamdan çıkmış, mahfede oturup yemek yiyordu. Bu iki adamdan biri uğradığı haksızlığı şikâyet etmek isteyen biri kılığında vezirin sofrasına yaklaşarak onu bıçağıyla öldürdü. Kaçarken ayağı çadırın ipine takılıp yere düşmesi üzerine Nizâmü'l-Mülk'ün adamlarınca derhal yakalanarak öldürüldü.” (Hüseyinî, 1999: 45; Kaya, 2008: 34).

Nizâmü'l-Mülk'ün ölümü ile ilgili olarak kaynaklarda veziri öldürenin Deylemli Bâtînî bir genç olmasıdır. Ancak azmettirenler hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Nizâmü'l-Mülk'e düşmanlık yapan Hatun, oğlu Mahmud'u veliaht tayin ettirmek istiyordu. Ancak Sultan Melikşah'ın Zübeyde Hatun'dan olan oğlu Berkyaruk, oğullarından en büyüğüydü ve Nizâmü'l-Mülk tarafından da destek görmekteydi. Nizâmü'l-Mülk Sultan Melikşah'ı bu konuda ikna etmeye çalışırken Terken Hatun'da kendi oğlunu sultan yapmak için Tâcü'l-Mülk'le ittifak yapmayı uygun görmüştü (Râvendi, 1999: 131-132)

Tâcü'l-Mülk Sultan Melikşah'ın nezdinde itibar kazanarak Nizâmü'l-Mülk'e muhalefet etmeye başlamıştı. Onun kurduğu düzeni yıkmak için Terken Hatun'la birlik olarak Sultan Melikşah'ı devamlı olarak Nizam-ı Mülk'ün kusurlarıyla doldurmaktaydı. Sultan bu sözlerin tesirinde kalarak Nizâmü'l-Mülk'e: “*Açıkça benim yönetimimi paylaşıyorsun, oğullarına valilikler tımarlar veriyorsun, neyi yönetmek istiyorsan, bana danışmadan onu yapıyorsun. Sanki sen devlette benim şerikimsin! İster misin, önünden vezirlik hokkasının kaldırılmasını emrederim ve halkı senin tahakkümünden kurtarayım!*” şeklinde bir mesaj yolladı. Nizâmü'l-Mülk'ün ise: “Sultan benim mülkte şerik ve devlette ortak olduğumu bugün mü biliyor, benim hokkamla onun tacı birbirine bağlıdır...” şeklindeki cevabına, anlatıcıların süslemelerde eklemesiyle Sultan'ın gazabı ve öfkesi artmış Nizâmü'l-Mülk'ü, Tâcü'l-Mülk'ün ellerine bırakmıştı. Oda Sultan'ın haberi olmadan gizlice Bâtînîlerle anlaşmış

⁴⁵ Hasan Sabbâh, Selçuklularda birçok kale ve yerleri el geçirdikten sonra her seferinde karşısına çıkan veziri öldürmek için fırsat gözlüyordu ki, bu fırsat 1092'de karşısına çıktı ve Selçukluların bir saldırı planladıkları bir zamanda veziri hançerlettirerek öldürtmüştür. Bkz. Çağatay, 2002: 148.

ve vezir Nihâvend yakınlarında hançerlenerek öldürülmüştü. Kaynaklarda Sultan Melikşah'ın yaralı veziri çadırında ziyaret ettiği sırada vezirin ona: “Ey Sultanım, ömründen çok az bir zaman kalabana böyle yapılmasını emretmeseydin” demesi üzerine Sultan'ın da böyle bir emri vermediğine dair yemin ederek vezire: “Ben sana bunun asıl reva görebilirim, sen babam yerindesin ve devletimin bereketisin” dediği geçmektedir. Bunun üzerine vezirin öldürülme işinden Tâcü'l- Mülk sorumlu tutularak Nizâmü'l-Mülk'e bağlı Nizâmiye askerleri tarafından öldürülmüştür (Bundârî, 1999: 63-64; Râvendî, 1999: 131-132).

Nizâmü'l-Mülk'ün ölümü üzerinden çok geçmeden 16 Şevval 485 / 19 Kasım 1092'de Sultan Melikşah da vefat etti. Kaynaklarda Sultan Melikşah'ı davetinden zehirlendiği gibi Halife Muktedî Biemrillâh, Terken Hatun veya Nizâmü'l-Mülk'ün adamları tarafından öldürüldüğü de rivayet edilir.

3. BÖLÜM: SULTAN MELİKŞAH'IN Şİİ-FÂTIMÎ SİYASETİ

3.1. SELÇUKLU-FÂTIMÎ MÜCADELESİNİN BAŞLAMASI

Selçukluların batı politikasının en temel meselesi Şîî Fâtımîlerdir. Bağdat Halifesinin daveti üzerine hac yapmak, Mekke'ye ulaşan yolları tamir ettirmek, Şam ve Mısır'ı zapt ederek Şîî hâkimiyetine son vermek arzusunda olan Tuğrul Bey, Rey'e gittiğinde bu düşüncesini açıklamaktan ve Bağdat'a gelmekte ki asıl maksadın Şîî devleti hâkimiyetine son vermek olduğunu belirtmekten kaçınmamıştır (Ocak, 1999: 131).

3.1.1. Fâtımîlerin Şîîliği Yayma Gayretleri

Selçuklular İslâm dünyasına girdikleri dönemde, İslâm âlemi karışıklıklar içerisindeydi. İslam ülkeleri Abbasî, Fâtımî ve Endülüs Emevî Halifeliği olmak üzere bölünmüş durumdaydı. Bu arada Sünnî Abbasî Halifeliğinin merkezi gücü gittikçe zayıflamakta ve bunun karşısında Şîî Fâtımî devleti oldukça güçlenmekteydi. Fâtımî Devletinin güçlenmesi Sünnî düşüncüyü tehdit eder hale gelmişti (Ocak, 1999: 132).

Fâtımîler, herhangi bir bölgeyi egemenlikleri altına almak istedikleri zaman ilk önce oraya kendi daîlerini göndererek oranın bir nevi alt yapısını hazırlamadıkça oraya askeri faaliyetlerde bulunmazlardı. Fâtımîler Irak'ın hilâfet merkezi olması hasebiyle davalarını yaymak için bölgeye çok sayıda daî göndermişlerdi (Çelik, 2002: 745).

Fâtımîlerin Irak topraklarında yayılması el-Hâkim dönemine rastlar. 1010'da Bağdat halifesine isyan eden Karvaş el-Ukeyli, Fâtımîlerin davetine uyararak Musul, Medayin ve Kufe'de onlar adına hutbe okutmuştu. Abbasîlerin Fâtımîler karşısında kendilerini güçsüz hissettikleri dönem bu dönem olmuştur (Ocak,1999:133). Selçukluların dönemine gelince, Şîî İsmaili mezhebine mensup olan Fâtımîler, Suriye'deki hâkimiyetlerini güçlendirmeye çalışırken, Sünnî Selçuklular ise Maverâünnehr'de hâkimiyet alanlarını güçlendirmeye çalışıyorlardı (Çelik, 2002: 746). Selçuklular döneminde Fâtımîlerin Kuzey Suriye'de kaybettikleri yerleri geri alma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış ve Suriye ve Filistin ebediyen Fâtımîlerin ellerinden çıkmıştır. Fâtımîlerin Şîî hareketi Mısır'ın ele geçirilmesinden sonra daha hızlanmış ve kendilerine has hâdis ve fıkıh geliştirip, ağırlığı 'İmam' doktrinine

vermişlerdir. Faaliyetlerinde o kadar ileri gitmişlerdir ki, ezanlara Şiîliğin alameti olan ilave yapılmış ve ilk defa Tolunoğlu Caminde ezanlara 'Hayya ala Hayri'l-Amel' lafzı eklenmiştir. Namazlarda besmele cehren okunmaya başlamış, Hz. Ali'nin Hz. Peygamberden sonra insanların en faziletlisi olduğu ilan edilmiş ve onun soyundan gelenlere karşı saygılı olunması gerektiği duyurulmuştur (Ocak, 1999: 134).

Fâtımî halifeleri Abbasî halifeleriyle mücadele edebilmek amacıyla dağınık durumda olan İsmailî daîlerini bir bayrak altında toplamak ve halifelik iddialarına meşruluk kazandırmak amacıyla bir takım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Fâtımîler bu şekilde hareket etmekle, mücadele edilen devletleri zayıflatarak onları kendilerine, karşı koyamaz bir duruma getirmektedirler. Özellikle Abbasî Halifeliğini esas alan Fâtımîler, Abbasî topraklarında Şiîliği yayan ve binlerce daî den oluşan taraftarlarını kullanmaktaydılar (Ocak, 1999: 135).

3.1.2. Bağdat'da Yaşanan Olaylar

Mezhep olarak Şiîliği benimseyen Büveyhi Sultanları Şiîliğin gelişmesi için çaba göstermişlerdir. Büveyhiler Şiîlere özgü merasim ve törenleri açıktan yapmaya başlamışlar ve Hz Muaviye'ye ve diğer sahabelere lanet edilmesini, cami duvarlarına bunlara ait hakaret içeren yazıların yazılmasını istemişlerdir. Bağdat'ta zaman zaman Sünnî-Şiî çatışması olmakla birlikte Selçuklu hâkimiyeti tam inşa edilmeden önce Şiîlerin aşure matemi yasaklandığı için iki taraf arasında kargaşa yaşanmış, iki taraf kendilerine güvenmedikleri için bir takım tedbirler almak zorunda kalmışlardır (Ocak, 1999: 137). Bir türlü yatışmayan Şiî-Sünnî olayları müteakip senelerde devam etmiştir. 1052 senesinde Şiîler tekrar ayaklanarak mescitlerin kapısına 'Muhammed ve Ali insanların hayırlısıdır.' İfadesini yazıp ezanlara Şiî alametini eklemişlerdir. Bu olayın sonucunda çıkan tartışmada çok kişi hayatını kaybetmiştir. Sünnî Hilâfet merkezinde meydana gelen olaylar 1055 senesinde Tuğrul bey'in Bağdat'a gelişiyle birlikte biraz rahatlamış, Sünnî dünyanın Halife'si Sünnî bir güç kazanarak Şiî tasallutundan kurtulmuştur (Ocak, 1999: 139). Halife, Tuğrul Bey adına hutbe okutmuş ve durumu büyük bir heyecanla karşılamıştı. Fakat durum fazla uzun sürmemiş, Şiî Fâtımîlerin desteklediği İbrahim Yinal isyanı çıkmasından ötürü Tuğrul Bey Bağdat'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Tuğrul Bey'in Bağdat'ı terk etmesini fırsat bilen Aslan Besasiri Bağdat'a gelerek Şiî hâkimiyetini sağlamış ve yüzyıllardır Mansur Camiinde Sünnî

Halife adına okunan hutbeyi keserek, hutbeyi Şîî Fâtümî halifesi adına okutmaya başlamıştır (Ocak, 1966: 407).

İbrahim yınal meselesini çözüme kavuşturan Tuğrul Bey tekrar Bağdat'a dönerek Halifeyi koruma altına alıp, makamına oturtmuş, Şîî hutbesini keserek Sünnî hutbeyi tekrar okutmuştur (Hüseyni, 1999: 14; Ocak, 1996: 407). Tuğrul Bey'in yürütmüş olduğu yoğun diplomatik faaliyetler ve uyguladığı çok yönlü siyaset neticesinde Abbasî Halifesi'ni sağ sağlim kurtararak makamına oturtmuştur (Genç, 2010: 42). Besasiri'nin öldürülmesinin ardından Halife, Şîîleri cezalandırmak üzere Şîî camisi olan Berasa Camii'nin Cuma namazı kılınabilecek durumunu değiştirerek, onu 1059 tarihinde mescit statüsüne çevirmiştir (Kara, 2009: 159).

1072 senesine gelindiğinde taraflar arasındaki çatışmalar devam etmekteydi. Şaban ayında Sünnîlerden bazıları Kerh mahallesine saldırarak buradaki insanlardan bazılarını öldürüp, mahalleyi yakmışlardı. 1077 senesine gelindiğinde itikâdi meseleler yüzünden Bağdat'da olaylar meydana gelmiş, iki taraftan da halk birbirlerinin mallarına zarar vermelerinden dolayı Bağdat Amidi ve Şahnesi olaya müdahale ederek yatıştırılmışlardır. Bu olayın sonucunda çok sayıda insan ölmüştür (Ocak, 1999: 141; İbnü'l-Esir, 1987: 107).

Bu olaylardan sonra taraflar arasında oluşturulan barış ortamı fazla uzun sürmemiştir. İtikâdi meselelerdeki ayrılık, herkesin kendini üstün kabul etmesi, mezheplerdeki taassup gibi nedenlerden dolayı yeni olaylar meydana gelmiştir. 1085 senesine gelindiğinde Şîîlerin Mahallesi Kerh ve Sünnîlerin Mahallesi Babu'l-Basra bazı karşıt insanlar tarafından ateşe verilmiştir. Nehru'd-Deccac'daki yerler yakılmış ve mescitlerin ahşap kısımlarına varana kadar her yer yağmalanmıştır. Olayların büyümesi üzerine Bağdat Şahnesi olaya müdahale ederek iki taraf arasında anlaşma yapılmıştır (İbnü'l-Esir, 1987: 145; Ocak, 1999: 141).

Şîîler ile Sünnîler arasındaki olaylar 1086 senesinde Hacıları da içine alacak şekilde tekrar patlak vermiştir. Özellikle Amid Kemalu'l-Mülk ed-Dihistani'nin süvari ve piyadeleriyle Kerh halkına yardımcı olması olayları yeniden hareketlendirmiştir. Şevval ayında (1087) karışıklılar yeniden başlamış, bu seferde şehirde bulunan hacılar da Sünnîlere yardım etmiş ve Kerh halkının üzerine yürümüşlerdir. Bu olaydan dolayı dağılma seviyesine gelen Kerhliler, liderleri aracılığıyla Sünnî birliklere giderek

pişmanlık içerisinde olduklarını söyleyerek, dağılmaktan kurtulmuşlardır (Ocak, 1999: 141-142).

3.1.3. Dımaşk'ın Ele Geçirilmesi ve Şam Bölgesinde Fâtımî Etkisinin Azalması

Emir Atsız, 1071-1076 yılları arasında Askalan ve Yafa dışında Suriye ve Filistin'in bütün şehir ve kalelerini fethederek buradaki Fâtımî hâkimiyetine son vermişti. Bu amaçla birtakım hazırlıklara başlayan Atsız Fâtımîlere son darbeyi de vurmak istiyordu. Bu sıralarda ildeniz adlı bir Türk emiri, bir miktar asker ve hazinesiyle birlikte kaçarak Atsız'a iltihak etmişti (Sevim, 2011: 41; Sevim, 2000: 72; Kafesoğlu, 1953: 31; Gökhan, 2013: 97). Bu önemli şehrin fethini gerçekleştirmek isteyen Atsız, kenti devamlı olarak kontrol altında tutmuş, bölgeye yiyecek ve içecek girişini engellemiştir. Böylece Dımaşk ve yörelerini baskı altına alan Atsız, Fâtımî kuvvetlerinin sürekli olarak savunma savaşı vermesinden dolayı başarılı olamamasından onları çekilmek zorunda bırakmıştır.(1070) Atsız, Suriye'nin özellikle de Ortadoğu'nun önemli kültür ve ticaret merkezi olan Dımaşk'taki Fâtımî hâkimiyetine son vermek amacıyla, devamlı olarak hasat zamanında kent ve yörelerini tahrip ve yağma akını yapmaktaydı (Sevim, 2000: 72). Bu akınlar sonucunda Dımaşk'ın savunma gücü gittikçe zayıflamış, ekonomik düzeni bozulmuş ve yaşam şartları zorlaşmış bir duruma gelmiş, bu nedenle kentten çok sayıda halk şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Emir Atsız tekrar Dımaşk üzerine yürüyerek kuşatmaya başlamış, Fâtımî valisi Mualla b. Haydere'nin kenti koruması üzerine kuşatmayı durdurup geri çekilmiştir (Sevim, 2000: 72; Kafesoğlu, 1953: 31). Bunun ardında Dımaşk'ta halka kötü davranan ve zulme başlayan Vali Mualla'ya karşı askerler başkaldırmış, kentin yerli muhafızları ve halkta onlarla birlikte olmuştur. Dımaşk'ta kalmanın artık kendisi için zor olduğunu anlayan Mualla, kentten gizlice ayrılarak Banyas ve Sur üzerinden Mısır'a kaçmış ise de orada yakalanmış ve ölünceye kadar hapiste kalmıştır. (Kafesoğlu,1953: 32; Sevim, 2000: 72).

Fâtımî Valisinin Dımaşk'tan kaçması üzerine Fâtımî kuvvet komutanları toplanarak Başkomutanlığa Berber asıllı Rezinüddeve lakaplı İntisar b. Yayha el-Masmudi'yi getirmişlerdir. İhtilâlcı kuvvetler kumandanı İntisar, ilk iş olarak kenti Atsız'ın herhangi bir saldırısına karşı koruma çabası içine girmiştir. Halk, İntisar'ın bu hazırlıklarına son derece sevinmiş ve ona karşı güven ve bağlılık göstermişlerdir. Fakat

bu durum Muharrem 468 (Ağustos 1075 ortaları)'na kadar sürebilmiştir. İntisar, kente karşı uygulanan baskıyı kıramadığı gibi Mısır Fatimî devleti de içinde bulunduğu karışıklıktan dolayı Dımaşk'a yardım gönderecek durumda olmadığından dolayı zor durumda kalmıştır. Bunlara ilaveten Atsız'ın şehri abluka ve baskı altında tutması nedeniyle şehrin yiyecek stokları tükenmiş ve yaşam koşulları neredeyse bitme durumuna gelmişti (Sevim, 2000: 77- 78).

Öte yandan şehrin bu durumunu izleyen Atsız, derhal harekete geçerek Dımaşk'ı tekrar kuşatmaya başladı. Bununla birlikte şehirde daha fazla kan dökülmesini istemeyen Atsız, İntisar'a haber göndererek kentlinin barış yoluyla kendisine teslim edilmesini istemiştir. Atsız'ın bu önerisine güvenen İntisar, artık savunma savaşı yaparak kenti savunmanın anlamsız olduğunu düşünerek Atsız'ın bu önerisini kabul ile kent ve kalesini ona teslim etmiştir.(1076) (İbnü'l-Esir, 1987: 97; Sevim, 2000: 78; Sevim, 2011: 40). Kuvvetleriyle birlikte şehre giren Atsız, Ulu camide 5 Zülkade Cuma günü ilk kez olarak Sünnî Abbasî halifesi el- Muktedi Biemrillah ile Selçuklu sultanı Melikşah ve kendi adına hutbe okutmuş, ezandaki Şif alâmeti olan "Hayy alâ hayri'l-amel" cümlesini kaldırmıştır. Böylece Suriye'nin bu önemli şehrin de Fatimî egemenliği sona ermiş oldu. Dımaşk'ın alınmasından sonra Emir Atsız Melikliğin başkentini Kudüs'ten Dımaşk'a nakletmiştir (Sevim, 2011: 40; Sevim, 2000: 73; Kafesoğlu, 1953: 32).

Emir Atsız, Dımaşk Fatimî komutanı İntisar'a kenti kendisine savaşmadan teslim ettiği için Banyas ve Yafa kıyı kentlerinin yönetimini vermiştir. Atsız, Dımaşk'ın fetih haberini halife ye bildirdikten sonra şehrin içine düşmüş olduğu korkunç sefaleti düzeltmek ve halkı refah ve düzene kavuşturmak amacıyla birtakım yeni tedbirler almıştır. Bu amaçla o, derhal çalışmalara başlamıştır. İlk önce yörelerden kente bol miktarda yiyecek maddeleri getirtmiş, çiftçilere tohumluk hububat dağıtarak ekime başlamalarını emretmiş, geniş çapta hasara uğrayan şehrin hemen onartılmasını emretmiştir. Bütün bu önlemlerden sonra kent içinde fiyatlar ucuzlamış ve yaşam şartlarında kolaylık meydana geldiği için kente giden ailelerin tekrar yurtlarına dönmeleri kolaylaşmıştır (Sevim, 2000: 73- 74; Sevim, 2011: 40).

3.1.4. Atsız Bey'in Mısır Seferi

Emîr Atsız, 1071 yılından 1076 yılına kadar Filistin ve Suriye'nin, Askalan ve Yafa dışında, Başta Dımaşk ve Kudüs olmak üzere, en önemli kentlerini fetih etmekle beraber Selçuklu Melikliğinin sınırlarını genişletmiştir. Melikliğini gerek askeri gerekse siyasi yönden daha kuvvetli hale getiren Atsız bu kez Şîî inançlı Mısır Fâtımî devletine son vermek amacıyla Mısır'a bir sefer düzenleme hazırlıklarına başladı. Onun bu düşüncesi bağlı olduğu Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Mısır politikasına da uyuyordu (Sevim, 2000: 74; Sevim, 2011: 41).

İbn Müyesser'de verilen bilgiler göre, vezir Bedrülcemalî'nin tenkit hareketlerinden kurtulmayı başaran İldenizoğlu, bir miktar asker ve babasının hazinesi ile Mısır'dan kaçıp Suriye'ye gelerek Emir Atsız'a sığınmış ve Mısır hakkında geniş ve ayrıntılı bilgi verdikten sonra onu Mısır'ı fethini ısrar ve teşvik etmiştir. Özellikle Fatımî devletinin içinde bulunduğu bu karışık ve sıkıntılı zamanı fırsat bilen Atsız Mısır'ı fetih etme konusunda aceleci davranmıştır (Kafesoğlu, 1953: 34; Sevim, 2000: 74). Ama Mısır'da durum Halife lehine süratle değişme göstermiştir. Halife el-Mustansır, devlet yönetimine egemen bir hale gelen karışıklıklara son vermek amacıyla, Akkâ valisi Bedrülcemalî'yi Mısır'a çağırarak vezir yapmak suretiyle yönetimi ona teslim etmiştir. O, Halife tarafından Mısır'a çağırılınca Dımaşk ve Akkâ'daki valiliği sırasında güvendiği Ermeni askerlerinden kurmuş olduğu muhafız alayını da birlikte götürmüştür. Bedrülcemalî, halifeyi baskı altında tutan ve kendisinin Mısır'a gelme nedenini almakta gaflet göstermiş olan Türk, Arap, Zenci ve Berberilerden oluşan anarşi ortamını bir gecede yok ederek yönetime hâkim olup, devlet içindeki anarşiye son vermiştir. Emir Atsız, Bedrülcemalî'nin bütün önlem ve tedbirlerine rağmen Fatımî ülkesinin iç karışıklıklarından tamamen kurtulamadığı bir zamanda (1076 yılı başları) Mısır'ın fethine girişti. Atsız, iki kardeşi ve Mısır'dan kaçıp kendisine gelen İldeniz ile birlikte Türkmen ve Araplardan oluşan bin kişilik bir ordu ile ilerleyerek Suriye ve Filistin'nin kıyı bölgelerini aşp Mısır sınırlarına yakın bir Fatımî kenti olan er-Rîf'e ulaşmıştır (Sevim, 2000: 75; Sevim, 2011: 41; Kafesoğlu, 1953: 34). Atsız'la beraber sefere katılan İldenizoğlu'nun 'Kahire, ya da Mısır'la boş yere uğraşma, eğer bu er-Rîf kenti alacak olursan Mısır'a da kesin olarak ulaşmış olursun' demesi üzerine Atsız elli güne yakın bir kuşatma sonrasında şehri, saldırıyla fethetmiş ve pek çok mal, sayısız ganimet ele geçirmiştir. Er-Rif'in fethinden sonra Atsız, Mısır'a yürümeden önce

Bedrülcemalî'ye bir ulak göndererek ondan para isteğinde bulunmuştur. Bu arada 2 bin kişilik atlısıyla beraber Emir Atsız'ın ordusunda bulunan reislerinden Bedr b. Hâzım, Bedrülcemalî'nin çağrısı üzerine, kuvvetleriyle beraber Kahire'ye girip Fatimî ordusuna katılmıştır. Bütün bu hazırlık ve tedbirlerden başka Bedrülcemalî, Taberiyye savaşından hemen sonra Mısır'a sığınan Emîr Şöklü'nün adı belirtilmeyen babasından da faydalanma yollarını bulmuştur. Bedrülcemalî, Şöklü'nün babasıyla irtibata geçip 700 Türkmen atlısını, çarpışma sırasında kendi yanlarına geçmeye razı etmeyi başarmıştır (Sevim, 2000: 76). Bedrülcemalî, savaş hazırlıklarının en sonuncusu olarak, Atsız'dan ayrılarak kendi yanına gelen Bedr b. Hâzım'ı atlı kuvvetiyle Atsız'ın ordusunun gerilerine kadar sızdırtarak onlara puslu kurdurmuştur. Fatimî veziri Bedrülcemalî, 2000 kişi ile birlikte Şöklü'nün babasını Atsız'ın üzerine gönderse de bunlar yenilerek Kahire'ye kaçtılar. Bu sırada Kahire'ye doğru yürüyüşe geçen Türk ordusunun geldiğini haber alan Fatimî yöneticileri köy ve kasabalara kadar propaganda yaparak çok sayıda kişiyi Kahire'yi savunmaya çağırdılar (Gökhan, 2013: 99). Bunun üzerine el-Muntansır, bir hâdim aracılığıyla toplanan halka, kendilerinin cami ve mescitlere girip Tanrıya dua etmelerini, yalvarıp yakarmalarını söylemiştir. Halife'nin bu tavsiyesi üzerine halk, ünlü Vâiz, İbnü'l-Cevherî'nin nezaretinde Tanrı'ya dua ve yakarıшта bulunuyorlar, sürekli kuran okuyorlardı (Sevim, 2000: 76).

Kahire dışından gelen haberler Atsız'ın ahaliye kötü davrandığını ve her türlü fenalıklar meydana geldiğini bildirmekte idi. Acı şikâyetler karşısında Muntansır düşmanı defetmekten aciz olduğunu ifade etmekteydi. Halife ve Bedrülcemalî ise, herhangi bir ihtimale karşılık İskenderiye'ye kaçmak üzere gemiler hazırlatmışlardı (Kafesoğlu, 1953: 35). Bu olayı haber alan halk, bu kez derin bir kin ve çılgınlıklarla beraber sarayın önüne toplanarak 'Sen ve Bedrülcemalî hazırlattığınız gemilerle kaçıp kurtulurken bizler burada yok olup gideceğiz' demek suretiyle onlara kızgınlıklarını bildirmişlerdir. Bunun ardından Halife, halka hitaben bende sizinle beraber burada kalacağım demekle halkı bir nebze de olsa yatıştırmaya çalışmıştır. Bedrülcemalî, savaş hazırlıklarını tamamladıktan sonra, ordusuyla beraber Kahire yakınlarına gelmiş fakat Türk ordusundaki davul ve dümbeleklerin seslerini duyunca korkuya kapılmıştır. Öte yandan Bedr b. Hâzım'ın, saflarından ayrılmasıyla kuvvetlerinin sayısı üç bine inen Atsız, Fatimîlerin sayıca üstün olduğu haberini alınca durumu müzakere için beraberindeki komutanlarla beraber bir toplantı gerçekleştirdi. Yapılan toplantı

sonucunda nihayet savaşmaya karar verilmiştir (Kafesoğlu, 1953: 35; Sevim, 2000: 77; Sevim, 2011: 42; Gökhan, 2013: 99).

İki ordu Kahire önlerinde savaşmaya başlamış, ilk saldırıya geçen Fatımîler olmuştu. Bedrülcemalî, Atsız ordusunun sağ kanadına saldırmış ve bu kanadı bozguna uğratılmasından sonra Sudanlı atlılarda Atsız'ın bulunduğu merkez hattına saldırmış, sağ kanat gibi, bu kanat ta bozgundan kurtulamamıştır. Diğer taraftan sol kanatta bulunan Şöklü'nün babası, Atsız'ın saflarından ayrılıp Fatımî saflarına geçmiştir. İbn Hâzım'ın komuta ettiği iki bin atlı birlikte saldırıya geçmiş bulunup, geride kalan Türk ordugâhı da ateşe verilmiştir. Fatımî kuvvetlerinin birbiri ardına gelen saldırıları, 700 Türkmen atlısının ihaneti gibi nedenlerle bozgundan bir türlü kurtulamayan Selçuklu birlikleri, ayrıca dalgalar halinde yanan çadırlarını görünce tam anlamıyla bir panik halinde dağılmaya başlamışlardır. Çarpışmalarda çok sayıda Selçuklu askeri öldürüldü ve yanan ordugâhtan arta kalan ağırlıklarda Fatımîler tarafından yağma edildi. Bu arada Emîr Atsız'ın bir kardeşi öldürülmüş, diğer kişinin de elleri kesilmiştir. Fatımîler ayrıca savaş sonucunda üç bin at, on bin cariye ve çocuk, pek çok da mal ve giysi ele geçirmişlerdir (Sevim, 2000: 78; Sevim, 2011: 42).⁴⁶

Bu mağlubiyet üzerine Atsız, önce Gazze'ye sonra da Remle'ye geldiyse de halk ona karşı iyi davranmamış ve şehirlerine sokmamışlardır. Bu ihanetler yüzünden zor durumda kalan Atsız Dımaşk'a gelmiştir. Buranın halkı ona çok iyi davranarak onu güzel bir şekilde karşılamışlardır. Atsız'ın Dımaşk'a dönmesinin ardından halk onu tebrik edip vefa gösterisinde bulunmuşlardır. Söz konusu olan şehirlerde hutbeler tekrar Halife Muntansır adına okunmaya başlanmıştır. Elinden çıkan kentleri almak için harekete geçen Atsız Bey, Kudüs'e gelerek burada isyan edenleri cezalandırarak burayı almıştır. Atsız, Remle ve Gazze gibi yerleri de alarak er-Rîf bölgesine kadar olan yerleri tekrar alarak hâkimiyetini güçlendirmiştir. Abbasî Halifesi el-Muktedî Biemrillah'a bir mektup gönderen Atsız Bey yeniden Mısır üzerine sefer yapmak istediğini bildirmiştir (Gökhan, 2013: 99).

Fakat Atsız buralarda intikam peşinde koşarken, askerlerinin tamamıyla yok olmasına sebep olmak ve Dımaşk'ı ihmal etmek gibi hatalara sebep olmuştur

⁴⁶ Bedrülcemalî, yaptığı hazırlıklarla birlikte artık nihai bir savaşa başlamak için harekete geçmiştir. 19 Şubat 1077'de 30 bin kişiden oluşan Bedrülcemalî'nin ordusu ile 5 bin kişiden oluşan Atsız'ın ordusu karşılaştı. Ancak Atsız mağlup oldu ve Suriye'ye çekilmek zorunda kalmıştır. Bkz. Yazılıtaş, 2009: 165.

(Kafesoğlu, 1953: 37). Selçuklu kuvvetlerinin Kahire önlerinde yenildiği haberini alan Sultan Melikşah, Atsız Bey'in de öldüğü gibi şayialar dan dolayı Tutuş'u Suriye ve Filistin'e tayin etmiştir. Bu arada Bedrülcemalî'nin göndermiş olduğu Nasr üd-Devlet ül- Cüyûş kumandasındaki Mısır kuvvetleri Dımaşk'ı muhasara etmiş ise de başarılı olamamıştır. İki yıl sonra vezir kalabalık bir orduyu Filistin'e göndermiş ve bu güçler Filistin'i işgal edip Dımaşk'ı sıkıştırmaya başlamışlardır. Zor durumda kalan Atsız Bey bu arada Haleb'i kuşatan Tutuş'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Bölgenin tamamına hâkim olmak isteyen Tutuş, Atsız Bey'in yardımına hemen koşarak onu bu zor durumdan kurtarmıştır. Bu durum karşısında zor da kalan Fatimî komutanı Nasıruddevle Mısır'a kaçmıştır. Dımaşk'a gelen Tutuş'u karşılayan Atsız Tutuş'a bağlılığını bildirmiştir. Tutuş ondan kuşkulanan kardeşi ve kendisini yayının kirişi ile boğdurarak ortadan kaldırmıştır (Gökhan, 2013: 100; Kafesoğlu, 1953: 37-38).

3.2. HİCAZ BÖLGESİNDE HUTBE OKUTMA MÜCADELESİ

Şîî-Sünnî, dolayısıyla da Selçuklu-Fâtımî mücadelesinin en çok yaşandığı yerlerin başında Hicaz bölgesi gelmektedir. İslâm'ın kutsal mekânları olması hasebiyle buralara her iki mezhep de hâkim olma düşüncesindeydiler. Özellikle Şîîler Ehl-i Beyt dışındaki sahabelere karşı düşmanlık hissi beslemelerinden dolayı, ismi geçen yerlere ayrı bir önem vermekteydiler (Ocak, 1999: 163). Zira her iki mezhep de gerçek İslami temsil ettiklerini iddia etmiş ve bunu hayata geçirmeyi istemişlerdir. Hicaz'a egemen olmak ve hutbeleri kendi mezhepleri doğrultusunda okutmak, her iki mezhebin mensupları için de önemli bir hâkimiyet gösterisi haline gelmiştir (Ocak, 1996: 409).

Hicaz bölgesindeki hutbeler Tulunoğulları ve ihşidoğulları zamanında Abbasî Halifesi adına okunmuştur. Büveyhîler zamanında 949 yılında itibaren Hicaz da Hz. Ali'nin oğulları Hz. Hasan ve Caferi Tayyar'ın çocukları arasından mahallî başkanlar seçilmekteydi. Zamanla bu iki aile arasında kavgalar çıkmış ve anlaşmazlık meydana gelmişti. Fâtımî Halifesi bu durumdan fırsat bilerek, bölgeye bir elçi aracılığıyla hediyeler göndermiş ve öldürülenlerin diyetlerini ödeyerek aralarında barışı sağlamıştı. Muiz, H.362 (972) de Mağrip den Mısır'a geçince, Hameyn şerifleri Müiz'in imamlığını kabul ettiler ve ölümüne kadar onun adına hutbe okuttular (Ocak, 1996: 410).

Böylece Fâtımîler Hicaz bölgesine girmişlerdi. Bir ara Fâtımî hutbesi kesilerek Abbasî hutbesi okunsa da, Fâtımî halifesi el-Aziz Billâh tekrar harekete geçerek (975-

996) hutbeyi tekrar Fâtımî halifesi adına okutmayı başarmıştır. Bundan sonra bu uygulama Muntansır dönemine kadar devam etmiştir. Fâtımîler Hicaz'a mal ve değerli eşyalar göndermeye devam etmişlerdir. Bu arada Kâbe, beyaz Mısır kumaşı ile kaplanmıştır (Ocak, 1996: 410; Ocak, 1999: 164).

Yemen'e hâkim olan Suleyhîler H.456 (1063) senesinden itibaren Mekke'de başka bir Alevî ailesini başa geçirdiler. Bu ailenin idaresi H.598 (1201) yılına kadar devam etmiştir. 'Haşimîler'⁴⁷ olarak tanınan bu aile, Fâtımî –Abbasî devletleri arasında yaşanan rekabet ortamından fırsat bilerek faydacı bir politika gözetmişlerdir. Hangi taraf daha fazla mal ve para verirse hutbeyi onun adına okutmaya başlamışlardır. Fâtımîler adına okuna hutbe, Irak hacılarının yollarda ve Kâbe'de eziyete uğramasına sebep olmuş, Abbasîler adına okunan hutbe ise, gıda maddelerinin Mısır'dan temini sebebi ile Mısır'ın mal ve erzak göndermemesine, bu sebeple de kıtlık oluşmasına sebebiyet vermiştir (Ocak, 1996: 410).

Hicaz'a hâkim olan Haşimîler ailesi 1069 tarihinde Abbasî Halifesi Kaim Biemrillah ve Selçuklu Sultanı Alparslan adına hutbe okutmağa başlamışlardır. Hutbelerin Sünnî halife adına okunmasının sebebi, o dönemde Mısır'da korkunç bir kıtlığın hüküm sürmesi ve Hicaz' a gereği kadar yiyecek gönderilememesidir. Fâtımî Halifesi Muntansır bile bütün malını satmış, açlıktan ölmeleri için, ailesini Şam'a göndermişti. Böyle bir durumda Hicaz bölgesine de yardım edememiştir (Ocak,1999: 165).

Mekke Emiri Muhammed b. Ebî Haşim'in elçisi Alparslan'a gelerek Şîî hutbesinin kesilerek hutbenin Sünnî okunmaya başladığını bildirdi. Bunun üzerine Alparslan Mekke Emirine 30.000 dinar gönderdi ve bundan sonra da her yıl 10.000 dinar vermeyi vaat etti. Hutbeler Sunnî halife adına okunmakla beraber, ezanlardaki Şîî alameti devam etmekteydi. H.464 (1070) yılında Halife Kaim Biemrillah, eş-Şerif Ebû Tâlib el-Hasan b. Muhammedi bir miktar mal ve hilat ile Mekke Emiri'ne göndererek, ezanlardaki Şîî alametlerinin kaldırılmasının istemiştir. Ebû Haşim, bu Hz. Ali'ni ezanıdır diye önceden değişikliğe yanaşmadıysa da, eş-Şerif'in ikna edici sözlerinden sonra ezanlardaki Şîî alameti kaldırılmıştır (Ocak, 1999: 166-167).

⁴⁷ Hz. Hasan'nın soyundan gelen Mekke emirleriyle Hicaz, Irak Suriye ve Ürdün krallık ailesidir. Aile adı Hz. Peygamber'in büyük dedesi Hâşim b. Abdümenaf'a nispetle almıştır. Bkz. Kurşu, 1997: 412.

Sultan Alparslan zamanından sonra tahta geçen Sultan Melikşah'ın da Hicaz'a olan ilgisi devam etmiştir. Hicaz'ın asıl ehemmiyeti onun askeri kıymeti değil, onun burada okunan hutbenin ehemmiyetli olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Melikşah zamanının Sünnî akidelerle beraber Şîî doktrinlerin şiddetle çarpıştığı bir devir olduğu düşünülürse, Hicaz hutbelerinin ehemmiyeti ve Abbasî- Fâtîmi halifelerinin bu konu üzerinde durmalarının ehemmiyeti anlaşılacaktır (Kafesoğlu, 1953: 125). O yüzden Sultan Melikşah'da Hicaz meselesine fazlaca önem vermiştir.

1075'de Kûfe şehrinin kendisine ikta olarak verilen ve 'Tavil' lakabı ile tanınan Emîr Sekini Cenfel el-Turkî hac emîri oldu. Cenfel el- Turkî Mekke Emîri Muhammed b. Haşim ile görüşerek onun Melikşah'ın kız kardeşi ile evlenmesinin kararlaştırdı. Bu evliliğin kendisine sağlayacağı itibar Mekke Emîrine cazip gelmekteydi. Ama Mısır'dan vazgeçmek istemiyordu. O sebeple ki Mısır'a adamını gönderip, şayet Mısır da işler iyi gidiyorsa hutbe Şîî halifesi adına okunacak ama işler iyi gitmiyorsa o zaman hutbe Sünnî halife ve Selçuklular adına okunacaktı (Ocak, 1999: 168).

Zaman geçtikten sonra Emîrin adamları Mısır'da işlerin iyi gitmediğini bildirdiler. 1073 senesinde Sultan Melikşah'ın bir elçisi yanında sarı renkli Kâbe örtüsü olduğu halde Mekke'ye ulaştı. Bu örtüyü Gazneli Sultan Mahmud dokutmuş ve onun zamanında Nişabur'a gelerek Ebu'l Kâsım ed-Dehkân isimli bir şahsın yanında kalmıştı. Bir takım engeller yüzünden Kâbe'ye ulaşamayan bu örtüyü Vezir Nizamü'l-Mülk mezkûr şahıstan alarak Kâbe'ye göndermişti. Örtünün üzerinde Mahmud b. Sebüktekin yazmakta olup, sarı ipekten dokunmuştu. Böylece Fâtümîlerin beyaz renkli örtüsünden sonra, Sultan Melikşah'ın gönderdiği sarı renkli örtü Kâbe'ye örtülmüş oldu (Ocak, 1996: 412; Kafesoğlu, 1953: 126).

Mekke Emiri Muhammed b. Ebû Hâşim'in faydacı ve içten olmayan siyaseti çok geçmeden kendini göstermiştir. Tamamen çıkarları doğrultusunda hareket ettiği içindir ki, Mısır halifesi Muntansır ona bir elçi göndererek: ' Hutbeyi artık benim adıma okut', dedi. Aynı zamanda Emir'e değerli hediyeler gönderdi. Hemen saf değiştiren Ebû Haşim dört yıl beş ay süre ile okunan Sünnî hutbesini kestirerek Şîî hutbesini okutmağa başlamıştır.(H.476\1074) Mekke Emiri Ebû Haşim sadece Şîî hutbesi okutmakla kalmamış, sunîlere karşı düşmanca davranışlara devam etmiştir. Bu düşünceden olmalı ki, Bağdad Halifesince Mekke'ye gönderilmiş olan ve üzerinde " La İlâhe İllallah Muhammedun Resulullah el-İmamü'l Muktedi Biemrillah Emiru'l Muminîn" yazılı

olan minber, Şîf hutbesinin okunmasıyla beraber yıkılıp yakılmıştır. Şîf hutbesi okutmanın yanı sıra Sunnîlere karşı düşmanca davranışlar sergilenmeye başlandı. Şîflerden bir grup, Mekke Müftisi Ebu Abdullah el-Hıttınî'yi kendilerine karşı buğzedildiklerini ileri sürerek Mekke Emirine şikayet etmişlerdir. Mekke Emiri, bu Sunnî âlimi yakalattırarak, ilerleyen yaşına rağmen onu dövdürmüştür. Yediği sopa nedeniyle hayli bir yaralanan Ebu Abdullah hastalanmış ve ilerleyen günlerde vefat etmiştir (Ocak, 1999: 169; Ocak, 1996: 412).

Mekke Emîrinin bu davranışını hoş karşılamayan Selçuklular hemen harekete geçmişlerdir. Hac Emîri Cenfel et-Türkî 1079'da insanlara hac yaptırmanın yanında Mısır halifesi adına okunan hutbeyi kestirerek yeniden Halife Muktedi ve Melikşah adına okutmaya başlamıştır. Bu tarihlerden sonra ara sıra hutbenin Fâtimiler adına okunduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, Cenfel et-Türkî'nin 1085 tarihinde öldüğü bilinip hutbenin bu tarih den sonra tekrar okunması icap eder. 1086' da Medine'ye gelen bir Alevi'nin Mısır halifesi adına tekrar hutbe okuttuğu ve şehrin Emîri el-Hüseyn b. el-Muhennâ'nın Medine'den kaçmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Bu gelişmenin patlak vermesinden sonra, hac emirliğine getirilen Humartekin el-hasnanî 1086 tarihinde insanlara hac yaptırdığı gibi, Mekke ve Medine'de Fâtımî Halifesi adına okunan hutbeyi kestirerek Sünnî hutbesi okutmuştur. Böylece Mısırlılar adına okunan hutbe fazla sürmeden tekrar kaldırılmıştır (Ocak, 1999: 169-170).

3.2.1. Sultan Melikşah'ın Fâtımî Siyaseti

Selçuklu- Fâtımî ilişkilerinin en yoğun olduğu dönem Sultan Melikşah dönemidir. Bu zaman da Suriye'nin büyük bir bölümü Fâtımîlerin elinden alınmış, Atsız, Mısır'ı fethetmek amacıyla sefere çıkmış fakat büyük bir yenilgiye uğramış, geri dönmüştür. Atsız'ın yenilmesiyle Melikşah, kardeşi Tutuş'u Suriye'ye göndermiş, Tutuş tarafından Suriye Selçukluları kurulmuştur. Sultan Melikşah'ın Selçukluların en parlak dönemi olmasına rağmen Suriye ve Mısır'ın fethi ile doğrudan ilgilenmemiş olması ve bu meselenin halledilmesini Türkmen Beylerinden Atsız'a bırakmış olması o bölgenin fethini zorlaştırmış ve o bölgenin alınmasını geçiktirmiştir (Kuşcu, 2010: 660).

Türkmen Bey'i Atsız'ın bölgede göstermiş olduğu başarı büyük bir ilgi uyandırmıştır. Atsız, üstün gayret, siyasi ve askeri yetenekleri sayesinde Güney Suriye ve Filistin'de büyük başarılar göstermiş ve Mısır'ı elde etmek için büyük bir çaba

harcamıştır. Atsız, bu faaliyetleri göstermekle beraber adını duyurmuş ve ölümsüzleştirmiştir (Koca, 2007: 33-34).

Sultan Melikşahın, Mısır politikasında toprakların ele geçirilme ve fethi işlerini tamamen Türkmen ve Selçuklu Beylerine bırakmış olmasından dolayı Fâtımî devletinin ortadan kaldırılmasını geciktirmiş ve devamlı olarak bir uğraş meselesi olmasına sebep olmuştur (Kuşcu, 2010: 660).

Sultan Melikşah, Fâtimi siyasetinde en çok önem verdiği Hicaz meselesi olmuştur. Melikşah, Şîî'lerin bu bölgedeki hâkimiyetini kırmak amacıyla Hicaz ve Yemen'i ele geçirmek amacıyla askerlerini bu bölgeye göndermiştir. Hicaz'dan sonra Mısır meselesine kesin çözmek amacıyla beraberindeki birliklerle beraber harekete geçiyor ama ömrü buna yetmiyordu. Türkistan'dan Yemen'e kadar olan bölgede hâkim olan ve adına hutbe okutturan Sultan Melikşah, Hicaz işlerine çok önem vermekteydi. Mekke ve Medine bölgesindeki Şîîler, hacılara zorluk çıkartmakta ve kimi zaman bu olayı engelliyorlardı. Bunun ardından Sultan Melikşah, bu bölgede ki olaylara el atıp herkese bir depo yaptırmış, insanları bu zâlimlerin ellerinden kurtarmıştır. Hacıların yolundan gümrük ve muhafız ücretlerini kaldırmıştır (Ocak, 1996: 413; Râvendi, 1999: 128-129).

Sultan Melikşah sadece kutsal mekânlara hizmet etmekle kalmamış bununla beraber devletin selametini tehdit etmeyen ve anarşiden uzak duran Şîîlere de hoşgörülü davranmıştır. 1086 yılında Bağdat'a geldiğinde, başta kendi mezhep imamlarının kabrini ziyaret etmiş ardından da Şîî imamlarının da kabirlerini ziyaret etmiştir. Aynı şekilde Hz. Hüseyin'in kabrini ziyaret ederek buranın yeniden imar edilmesini emredip, bu kabirlerin bulunduğu camiler için su getirilmesini emretmiştir (Ocak, 1996: 414).

Selçuklu Sultanı ve onun veziri; biri Hanefî, diğeri Şâfîî mezhebinden olmakla beraber, Ehli Sünnet dışı Şîîlere karşı önyargılı bir yaklaşımda bulunmamışlardır. Bunu Sultan Melikşah'ın özel hayatında da görmek mümkün olacaktır. Cihana egemen olan ve Sünnî dünyanın lideri olan Sultan Melikşah, kendi kızı Salkım Hatun'u Şîî Mâzenderan Emiri ile evlendirmekten kaçınmamıştır (Turan, 2010: 326).

Sultan Melikşah, devlete gâile çıkarmadıkça ve sosyal düzeni tahribe yönelmedikçe insanların inançlarına, mezheplerine karışmazdı. Onların inançlarına karışılmadığı gibi, onlar dinlerinin gereğini yapmaları için mûsâade edilirdi (Mateos, 2010: 146)

3.2.2. Tutuş'un Suriye'ye Gönderilmesi ve Faaliyetleri

Sultan Melikşah, Atsız Bey'in Kahire önlerindeki Fâtımîlerle olan savaşta ölmüş olabileceği kanısına kapılması üzerine Erran bölgesindeki Gence şehrinde valilik yapmakta olan Tâcüddevle Tutuş'u⁴⁸ yönetimi ele alıp fethi tamamlaması için Suriye'ye atamış, hatta Mısır ve Mağribi'de almasını kendisine söylemiştir (Sevim, 2000: 100). Suriye ve Filistin de pek çok şehir ele geçiren ve Selçuklulara bağlı burada bir meliklik kuran Atsız Bey'in başarıları devam ederken, Sultan Melikşah Tutuş'u vezir Nizâmü'l-Mülk'ün bütün itirazlarına karşın Atsız'ın yerine atamıştı (Gökhan, 2013: 97) Şöklü'nün öldürülmesi ve Kutalmışoğullarının esir edilmesi üzerine Sultan Melikşah, Atsız Bey'den endişe etmeye başlamıştı. Atsız'ın itirazı ve Sultana olan bağlılığını ispatlaması üzerine Melikşah bu kararından vazgeçti. Atsız'ın amacı; Suriye'nin merkezi olan Dımaşk'ı almaktı. 1071 den beri Atsız'ın saldırılarına karşı direnen Dımaşk 1076 yılında teslim olmak zorunda kaldı. Şehirde bulunan Fâtımî valisi Muallâ Mısır'a kaçmak zorunda kalmıştır (Azîmî, 2006: 25).

Atsız'ın Dımaşk'ı fethettiği sırada şehirde bir pahalılık ve arkasından da bir kıtlık yaşanmıştır. Daha devamında şehirde daha önce böyle bir kıtlık yaşanmadığı için bu kıtlıkta ölenler bile olmuştur. Dımaşk'ı fetheden Atsız burada hutbeyi Fâtımîlerden kaldırarak Abbasî halifesi adına okutmuştur. Bu şekilde devam eden mücadele Arabistan yarımadasının her tarafına yayılmış oldu (Abu'l-Ferec, 1999: 327). Bu faaliyetlerin ardında her iki tarafta Mekke ve Medine gibi kutsal şehirlerde kendi adlarına hutbe okutma girişiminde bulunmuşlardır. Bu yüzden hangi şehirde kimin gücü kimden fazlaysa onun adına hutbe okunmuştur. Mesela; 1076'da Muhittü'l-Alevi Medine'yi ele geçirerek, beş yıldan beri Abbasî halifesi adına okunan hutbeyi Fâtımî halifesi adına okutmuştur (İbnü'l-Esir, 1987: 96; Gökhan, 2013: 98).

Sultan Melikşah tarafından Suriye'ye gönderilen Tutuş'a Musul emiri Şerefüddevle Müslim, Mirdasoğulları hanedanına mensup Vessab, Kilaboğulları mensupları ve ileri gelen Türkmen beylerinin yardım etmeleri hususunda emirler verilmiştir. Tutuş'un bölgedeki en önemli faaliyeti, Mısır ve Mağrib'i alarak Melikşah'ın bölgede ki hâkimiyetini güçlendirmektir. Bu sırada Atsız Bey'in yaşadığı

⁴⁸ Tutuş, Suriye Selçuklu Devletinin kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Sultan Alparslan'ın oğlu ve Sultan Melikşah'ın kardeşidir. Atsız'ın Kâhîre önlerinde yenildiği ve öldüğü haberini duyunca Tutuş'u Suriye'ye göndererek o bölgenin iktâsını ona vermiştir. Bkz. Özaydın, 2002: 446.

haberi gelince Sultan Melikşah Tutuş'a Haleb bölgesine gitmesini söyledi. Tutuş, bölgeye geldiğinde bölge de etkili olan Müslim, Türklerin Suriye ve Irak'ta hâkimiyet kurmasını istemediği için bölgede huzursuzluk çıkarıyordu. Bu yüzden Tutuş, Halep bölgesinde ki kuşatmasını kaldırıp Müslim üzerine yürüme kararı almış fakat Müslim'in asker topladığı bilgini alınca durumu Melikşah'a bildirmiştir. Ardından 1079'da tekrar Diyarbakır üzerinden Haleb'i kuşatmayarak etrafında ki yerleri almak istemiştir (Azîmî, 2006: 26). Tutuş, bu sırada Atsız'ın yardım istemesi üzerine Dımaşk'a yönelmiştir. Atsız'ı burada öldürdükten sonra bölgeye hâkim olan Tutuş, şehri yeniden imâr edip halka iyi davranmıştır. Bu faaliyetlerinden sonra Kudüs'ü ele geçiren Tutuş Selçuklu hâkimiyetini yeniden ihdas etmiştir. Melik unvanını da kullanan Tutuş, 1085'den itibaren Büyük Sultan unvanını kullanmaya başlamıştır (Gökhan, 2013: 101).

Tacüddevele Tutuş'tan çekinen Halep ahalisi ve Mirdasoğulları temsilcileri şehri Musul emiri Şerefüddevele ye teslim etmek fikrindeydiler. Şehir üzerine yürüyen Şerefüddevele 1080'de Haleb'i aldı (İbnü'l-Esir, 1987: 110; Gökhan, 2013: 101) Suriye bölgesinde şiddetli çatışmalar yaşanırken Sultan Melikşah, Tutuş ve Artuk Bey'i bölgelerine gitmesini söylemişti. Dımaşk'a yönelen Tutuş, Baalbek ve Antartus'a saldırarak Fâtımîlerin elindeki bu şehirleri aldı (Azîmî, 2006: 28; İbnü'l-Esir, 1987: 116). Bu sıralarda Müslim tekrar harekete geçerek Dımaşk bölgesine saldırmış, gerekli yardımı alamadığı için geri çekilmek zorunda kalmıştır. Tutuş bu olaya çok sinirlenmiş ve bunun açısını bastırmak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Türkiye Selçuklu Sultanı Süleymanşah'da bu bu bölgede etkili olmaya başlamış, amacı bölgede nüfüz sağlamak ve Haleb'i almaktı. Bu durum Selçuklu Sultanlarını endişelendirmeye başlamıştır (Yinanç, 2013: 94). Süleymanşah'ın başarısı Irak ve Kuzey Suriye'de hâkimiyet kurmak isteyen Şerefüddevele Müslim ile arasının açılmasına sebep oldu. 1085'de Melikşah'ın hizmetinden ayrılan Artuk Bey, Tutuş'un hizmetine girmişti. Artuk Bey, bu aralarda Müslim'den ittifak teklifi aldı ve bu ittifak'a göre, Artuk Bey ve Müslim, Melikşah'ın tabiiyetinden çıkıp, Büyük Sultan olarak gördükleri Tutuş'a tabi oluyorlardı. Ayrıca bu ittifak gereğince hâkimiyet alanı sürdürdükleri yerlerde Abbasî halifesi ve Selçuklu sultanı adına okunacak hutbeyi kesip, Fâtımî halifesi Muntansır adına okutmayı kabul ettiler (Gökhan, 2013: 103).

Bu ittifakın gereğince yapılması sonucunda Fâtımî halifesinin eski nüfuzunu kazanmış olacaktı. Bu şekilde konuşulan ittifak anlaşmasını yapmak üzere Dımaşk'a

gelen Müslim, Süleymanşah ile savaşırken öldürülmüş ve yapılacak olan müzakereler kesilmişti. Burada dikkat çeken bir nokta, Müslim'in Sünnî olmasına rağmen Şîî Fâtımî ile işbirliği işine girmesi onun kavmiyetçiliği öne çıkarmasından kaynaklanacaktır (Azîmî, 2006: 29; Mateos, 2000: 163-164; Abû'l-Faraç, 1999: 332; Sevim, 2000: 114-115).

Sultan Melikşah bölgede işlerin karışmasından dolayı Haleb'e doğru hareket etmiş ve bunun üzerine Tutuş kuşatmayı kaldırarak geri çekilmişti. Melikşah da 1086 yılında bölgeye gelerek şehri teslim almıştı. Daha sonra Melikşah'ın bölgeden ayrılmasından sonra Tutuş, Fâtımîlerle bölgede çatışma içine girmiştir. Fâtımîler, 1089'da yeniden Suriye'de faaliyetlere başlamışlar ve Akka, Sayde gibi şehirler onların eline geçmiştir. Fâtımî başarıları üzerine Tutuş Ağabeyi Melikşah'a haber vererek Fâtımî'lere karşı başlatacağı sefer de Aksungur, Urfa valisi Bozan ve Antakya valisi Yağısıyan'ın yardım etmelerini istemiştir. Bunun üzerine Melikşah valilerine emir vererek yardım etmelerini söylemiştir. 1091'da harekete geçen birlikler Humus'a yürüyerek Fâtımî valisini şehri teslim etmeğe zorlamışlardır. Bununla birlikte birçok şehir alınıp Mekke ve Medine bölgeleri de alınarak Fâtımî halifesi adına okunan hutbeler kaldırılmıştır. 1092'de Sultan Melikşah, Mısır ve Mağrib'in fethi için harekete geçmiş ama yolda ölürek bu seferi gerçekleştirememiştir. Sultan Melikşah'ın öldüğü haberini duyan Tutuş, Berkyaruk ile mücadele içine girmiş fakat yapılan savaşta öldürülmüştür (Gökhan, 2013: 104; Sevim, 2000: 156; Çelik, 2002: 749; Kayhan, 2002: 758).

4. BÖLÜM: SULTAN MELİKŞAH İLE ABBASİ HALİFELİĞİ ARASINDAKİ DİNÎ SİYÂSET

4.1. HALİFELİĞİN MÂNÂSİ VE TARİHİ GELİŞİMİ

Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan halifelik, asırlarca İslam toplumunun fikrî, idarî, sosyal ve siyâsî gelişiminde rol oynayan önemli bir müessese olmuştur. Halifelik, temeli din olan bir yapıdır. Halîfe ise, Peygamberin vekili, ondan sonra Müslümanların yönetimini üstlenen, İslam toplumunun en üst reisine verilen isimdir (Adalıoğlu, 2002: 659). Hilâfet sözlükte birinin yerine geçmek, temsil etmek gibi anlamlara gelirken terim olarak, İslam Devletlerinde Hz. Peygamberden sonraki devlet başkanlığını ifade eder. Halife de, bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse demektir. Maverdî ve İbn Haldun'un eserlerinde hilafe, dinî koruma ve dünyayı idare etmekle yükümlüdür, manalarını kullanmışlardır (Maverdî, 1994: 29-62; İbn Haldun, 1988: 541-558; Kapaşahin, 2012: 192).

Hz. Peygamber'den sonra kimin önder olacağı konusunda tartışmalar en nihayetinde "Kureyşilik" esasını getirmiş ve bu beraberinde yeni bir uygulamanın başlangıcı olacaktır. Hz. Ebû Bekir'le başlayan halifelik, sırası ile Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ile devam etmiştir. Bu uygulamanın Hz. Ali'den sonra çekişmeli olması sonrasında artık halîfe babadan oğla geçen bir veraset sistemi haline geliyordu. Bundan sonra Emevîlerin idareyi ele alması yönetimin tamamen bir saltanat sistemi haline gelmesine neden olmuştur. Emevîlerden sonra gelen Abbasîler zamanında saltanat devam etmekle beraber uygulama noktasında şer'î hukukun tam olarak geçerli olması ve uygulanması için çaba sarf edilmiştir (Ocak, 1999: 270-272). Daha sonraki süreçte yeteneksiz kişilerin halife olmasından dolayı, Abbasîlerde yavaş yavaş kuvvetlerinin kaybetmeğe başlamıştır. Abbasîlerin ikinci döneminde halifelik zayıflamış, beraberinde toprak kaybedilmiş, halifelik toprakları içinde ve çevresinde bir takım devletler kurulmuştur (Özdemir, 2008: 317).

Yine bu dönemde biri Mısır'da Fâtımî, diğeri İspanya'da Emevî olmak üzere İslam dünyasında üç halife birden iş başında bulunuyordu (Algül, 1997: 468). Bundan sonra artık Abbasî halifeleri Büveyhîlerin idarelerine göre hareket etme zorunda

kalacaklar, Fâtımî ve Büveyhîlerin İslam toplumunun kimi merkezî bölgelerinde üstün durumuna geldiği bu dönem ‘Şîi yüzyılı’ diye adlandırılmaktadır (Hodgson, 1993: 38).

4.2. TUĞRUL BEY VE SULTAN ALPARSLAN’IN ABBASÎ HALİFELİĞİNE KARŞI DİNÎ SİYASETLERİ

Selçuklu sultanlarının, halifelerle olan ilişkilerinin ilk ve en geniş kapsamlı yaşandığı dönem, Tuğrul Bey zamanında olmuştur.⁴⁹ Sünnî dünyanın lideri olan halife ile ilk temasa geçen ve onun yanında siyasi bir güç olarak yer alan Tuğrul Bey olmuştur. Abbasî Halifeliği ile Büyük Selçuklu Devleti arasındaki ilk ilişki Nişabur’un işgali ile 1038 yılında başlamıştır. Bu olayla aynı zamanda Selçukluların temeli atılmış oldu. Abbasî halifesi Kaim Biemrillah Tuğrul Bey’e ve diğer Türkmen beylerine gönderdiği ayrı ayrı elçilerle, yağma ve tahrip faaliyetlerinden uzak durmalarını bunun yerine imar faaliyetlerine ağırlık vermelerini istemiştir. Tuğrul Bey ve diğer beyler bu Emire uyacaklarına dair beyanatta bulunmuşlardır (Özdemir, 2008: 320). Tuğrul Bey ayrıca Abbasî Halife’sinden gelen bu talebe saygı göstermek amacıyla, Ebu Bekr et-Tûsî isimli bir elçiyi hil’at ve hediyelerle Bağdat’a göndermiştir (Adalıoğlu, 2002: 660; Ocak: 1999: 287). Abbâsi Halifesinin Ebû Bekr et-Tûsî’yi elçi olarak göndermesi Selçuklular ile Halife arasındaki ilk diplomatik temastır. Nitekim İslam dünyasının lideri Halife’den kendilerine böyle bir elçinin gelmesi, Selçukluları çok memnun etmiş ve sevindirmiştir. Selçuklu devletinin siyasi hayatında ve halifelikte olan ilişkilerinde Dandanakan Savaşı çok önemli bir nokta olmuştur. Bu zafer sonrasında Selçuklular Tuğrul Bey’in sultanlığını ilan etmişlerdir. Böylece Selçuklular, bütün Türkistan bölgesine fetihnameler göndererek zaferlerini ilan etmişlerdir. Ayrıca devletin meşruiyetini sağlamak ve halifenin onayını almak amacıyla, Abbâsi halifesi Kaim Biemrillah’a bir mektup göndermeye karar verdiler (Turan, 2010: 106; Köymen, 2011: 344; Algül, 1997: 119; Kapanşahin, 2012: 194). Genellikle yeni kurulan her devlet, tanınmasını ve meşruluğunu halife’den isterdi. Tuğrul Bey’in elçilerini kabul eden halife, Sultan’a gerekli unvan, lakap ve meşrular vermemiştir. Tuğrul Bey, gerekli gördüğü yerlerde halife’nin adının okunmasını istiyor ve halife’ye karşı olan

⁴⁹ İslam dünyasına giren Selçuklu Türkleri, Selçuklu ailesinin riyasetinde Cend bölgesine geldiklerinde Sünnî İslam anlayışı üzere Müslüman olmuşlardı. Devleti kısa sürede kurduktan sonra Sünnî İslam anlayışının mümessili olan Abbasî hilafetine bağlılıklarını bildirmişlerdir. Selçuklular tarih boyunca Abbasî hilafetine bağlı kalarak siyasi-dinî bir çizgi takip etmişlerdir. bkz. Genç, 2002: 640.

haksızlıkları ortadan kaldırıp, halifeliği koruyacağını gösteriyordu. Tuğrul Bey, Rey şehrini ele geçirdikten sonra ikinci kez elçiye halife'ye göndermiştir. Halife, Tuğrul Bey'in bu isteklerine karşılık gerçek niyetini anlamak amacıyla meşhur âlim İmam Maverdî'yi saltanat merkezine göndermiştir. Kâim Biemrillah'ın Mâverdî gibi kıymetli bir âlimi elçi olarak göndermesi, bu devleti siyasi bir teşekkül olarak tasdik etmesi ve meşruluğunu onaylaması anlamına gelmektedir. (Kapanşahin, 2012: 195; Köymen, 1998: 168; Adalıoğlu, 2002: 660). İlk temaslardan sonra halife ile Tuğrul Bey arasında elçilerin gidip geldi ve en nihayetinde Tuğrul Bey'in göndermiş olduğu elçiye halife hil'at verdi (Adalıoğlu, 2002: 660). Tuğrul Bey ile halifenin ilişkileri kuvvetlendikçe Bağdat'ta hâkim Şîf-Büveyhilerin huzursuzluğu da artıyor; Sünnî- Şîf mücadelesi şiddetleniyordu. Tuğrul Bey bu huzursuzluğu ortadan kaldırmak amacıyla halife tarafından yardıma çağrılmıştı. Türk askerlerinin komutanı Aslan Besasiri bu durumdan rahatsız olup halifenin adamlarını ortadan kaldırmaya başlamıştı. Bundan sonra Halife artık Besâsiri'nin izni olmadan bir şey yapamaz oldu ki artık Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesi kaçınılmaz oluyordu (İbnü'l-Adîm, 2011: 1-3; İbnü'l-Esir, 1987: 57). Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Anadolu gazasını tamamladıktan sonra Halifenin davetine icabet amacıyla Bağdat'a gitmiştir. Halife, Tuğrul Bey'in bu icabetine karşılık Bağdat camilerinde hutbenin okunmasını emretti. Böylece ilk defa Bağdat'ta Tuğrul Bey adına hutbe okunmuş oluyordu. Daha sonra Tuğrul Bey Büveyhi sultanı ve adamlarının tutuklanmasını emretti ve böylece Büveyhîlerin bir asrı geçen Bağdat'taki hakimiyetleri sona ermiş oldu (Kapanşahin, 2012: 196; Adalıoğlu, 2002: 661; Abû'l-Farac, 1999: 308; Genç, 2002: 647; Özdemir, 2008: 322).

Bu arada halife Kâim Biemrillah, Çağrı Bey'in kızı Hatice Aslan Hatun ile bir evlilik yapmıştır. Bu evlilik Selçuklu Devleti ile Abbâsi halifeliği arasında sıkı bir ilişki kurulmasına sebep olmuştur. Bunu kendilerine rahatsızlık olarak algılayan Fâtımîler Aslan Besâsiri ile işbirliği yaparak büyük bir ordu hazırlamışlardır. Tuğrul Bey tekrar harekete geçerek bölgeyi Şîflerden temizleyerek, Arslan Besasiri tehlikesini uzaklaştırmıştır (Azîmî, 2006: 16-17; Sevim-Merçil, 1995: 42; Abû'l-Farac, 1999: 308; Bundarî, 1999: 8).

Tuğrul Bey'in bu başarılı taarruzu üzerine halife, Tuğrul Bey'i Bağdat'ta merasimlerle karşılar. Tuğrul Bey'in başına çok kıymetli taç koyarak hil'atler giydirdi. Tuğrul Bey'i “ Melikü'l-Maşrik ve'l-Mağrib” ilan ederek bundan sonra hutbelerde ve

resmi ilanlarda kendi isminden sonra zikredilmesini mecburi kılmıştır (Adalıoğlu, 2002: 661; Kapaşahin, 2012: 197; Adalıoğlu, 1996: 27).

Tuğrul Bey, Aslan Besâsiri'nin Musul'u zapt etmesinden sonra tekrar Musul'a yürüyerek Musul'u yeniden zapt aldı. Fakat bu esnada İbrahim Yınal'ın isyanı çıktı ve Tuğrul Bey zaman kaybetmeden o bölgeye gitti. Aslan Besâsiri, fırsattan istifade ederek tekrar hutbeyi Fâtimî halifesi adına okuttu. Bu tehlike karşısında halife Bağdat'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Tuğrul Bey, İbrahim Yınal isyanının bastırdıktan sonra Bağdat'a gelerek Aslan Besâsiri'ye son vermiş ve artık Büveyhi iktidarı son bularak Bağdat Şîî-Fâtımîler'in tehlikesinden kurtulmuş oldu (Abû'l-Farac, 1999: 313; Bundâri, 2006: 13-14; İbnü'l-Adîm, 1989: 63; Kafesoğlu, 1992: 27). Tuğrul Bey, Abbâsi halifesi ile olan ilişkilerini daha da kuvvetlendirmek amacıyla halifenin kızı ile evlenmek ve böylece kendi soyunu Hz. Peygamber'in soyu ile birleştirmek istiyordu. Fakat halife bu olaya sıcak bakmıyordu ve bu işin olmaması için uğraşıyordu. Birçok ikili görüşmenin ardından en sonunda Tuğrul Bey 1062 yılında halife Kâim Biemrillah'ın kızıyla nikâhlandı (Kitapçı, 1994: 14; Râvendi, 1999: 110; Kapaşahin, 2012: 199; Adalıoğlu, 2002: 662).

Sultan Alp Arslan tahta çıktığında bir takım sorunlar baş göstermeye başlamıştı. Halife, Sultan Alp Arslan'ın tahta çıkışından dolayı Selçuklular ile aralarında imzalanan anlaşmayı ihlal ederek hâkimiyeti ele geçirmek amacıyla kendi çıkarları doğrultusunda bir takım değişikliklere gitmişti. Sultan Alp Arslan saltanatı için en büyük tehlike teşkil eden Kutalmış'ı ortadan kaldırarak Rey'de tahta çıktı. Tahta çıktıktan sonra halife tarafından onaylanması gerekmekteydi ve onun için bir takım girişimlerde bulunuyordu. Tuğrul Bey'in son zamanlarda evlilik yaptığı halife'nin kızıyla beraber bir heyeti'de halife'ye gönderir. Halife, sultanın bu talebine binaen Bağdat camilerinde Alp Arslan'nın adına hutbe okuttu (Köymen, 2011: 52-53; Râvendi, 1999: 114; Bundâri, 2006: 26-28; İbnü'l-Esir, 1987: 47-52).

Sultan Alp Arslan, halife ile yüz yüze görüşmediği halde kazandığı zaferleri ona takdim ederek onun duasını almıştır. Halife ise, Sultan'ı tebrik ederek ona lakap ve unvanlar takdim etmiştir. Sultan Alp Arslan Malazgirt Savaşını kazandıktan sonra halife tekrar sultana lakap ve unvanlar içeren mektup göndermiştir. Selçuklular ile halifelik arasında ilişkilerin şekillendiği evlilik merasimi olmuştur. Sultan Alp Arslan veliaht tayin ettiği Melikşah'ın halifeden onaylanmasını istemiştir ve halife de onayı vermenin

yanında Sultanın kızını kendi oğluna istedi. Böylece her iki taraf akrabalık bağlarını kuvvetlendirmiş oluyordu (Köymen, 2011: 57; Kapanşahin, 2012: 201; Bundâri, 1999: 43-46; Adalıoğlu, 2002: 662).

4.3. SULTAN MELİKŞAH'IN SALTANATINI İLANI

Büyük Selçuklu Devleti'nin İkinci hükümdarı olan Alp Arslan, Maverâünnehr'de uğradığı bir suikast sonucunda öldürülmüştü. Sultan sefere çıkmadan önce veliaht olarak Sultan Melikşah'ı tayin ettiği gibi Halife'ye de bunu bizzat onaylatmıştır. Alp Arslan daha yaralı olduğu bir durumda iken etrafında bulunan Selçuklu devlet yöneticilerinden, kendisi vefat ettiği takdirde oğlu Melikşah'ı veliaht yapmalarını ve veziri Nizâmü'l-Mülk'e bağlılıklarını bildirmelerini istemiş ve onlardan söz almıştır. O öldükten sonra ileri gelen devlet yöneticileri bu vasiyeti yerine getirip 24 Kasım 1072'de Sultan Melikşah'ı tahta geçirmişlerdir. Bu yüzden Sultan Melikşah'ın babası öldükten sonra tahta geçmesi o kadar da zor olmamıştır (Bundârî, 1999: 48; Hüseyinî, 1999: 38; Urfalı Mateos, 2000: 145; Azîmî, 2006: 23; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 182; Abû'l-Farac, 1999: 325; Reşidüddin, 2011: 123; Kafesoğlu, 1953: 18-20; Sevim-Merçil, 1995: 76-77; Turan, 2011: 197; Merçil, 2011: 59; Altınsoy, 2013: 67).

Alp Arslan öldüğü zaman, ordu yabancı memlekette olduğundan ölümün duyularak asker arasında herhangi anlaşmazlık ve karışıklığa sebep olmasından ve düşmanın zafer kazanmasından korkan Vezîr Nizamü'l-Mülk, Sultanın vefatından kimseyi haberdar etmemesinin ardından, Selçuklu ordusu 20 günde güçlkle geçilen nehri 3 günde geçilmiştir. Melikşah, babasının cenazesini Merv'e getirip defnettikten sonra Nişabur'a gelerek buradaki emirlere ve kumandanlara hitaben "İhtiyarlarınız bana baba, orta yaşlılarınız kardeş, küçükleriniz ise oğul derecesindedir" dedi ve onların gönüllerini rahatlatıp ferahlandırmıştır. Daha sonra ise, diğer ülkelerdeki emirlere ve hükümdarlara elçiler göndererek adına hutbe okunmasını ilan ettirmiştir. Sultan Melikşah, Bağdat Şihnesi Sa'duddevle Gevherayini de Bağdat'a göndererek 1073 yılında Halife Kaim'in huzuruna çıkartmıştır. Halife onun için bir kabul merasimi düzenleyerek, Melikşah'ın Saltanatını onayladığı bir yazıyı ve kendi eliyle bağladığı bir bayrağı da Gevherayin'e vermiştir. Halife ayrıca Sultan Melikşah'a bir takım lakaplar vermiştir. Tören boyunca kalabalık bir halk topluluğu bu merasimi izleme fırsatı bulmuş

olmakla beraber törenin ardından 22 Ekim 1073'de Gevherayin Bağdat'tan ayrılmıştır⁵⁰ (Hüseynî, 1999: 38-39; Sıbt İbnü'l-Cevzi, 2010: 187; Ahmed b. Mahmud, 1977: 114; Turan, 2011: 197; Aslantaş, 1999: 20).

Halife Kaim Biemrillah'ın ölmesi üzerine onun yerine tayin etmiş olduğu torunu Muktedi Biemrillah veliaht olarak geçmiştir. Sultan Melikşah bunun üzerine Amidüddevlc'yi biat alması için halife'ye göndermiştir (Azîmî, 2006: 23; Bundâri, 1999: 51-52; Hüseynî, 1999: 42-43; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2010: 200-202). Bu arada Sultan Alp Arslan ve halife Kaim Biemrillah'ın arka sıra vefat etmelerinden dolayı Sünnî İslam aleminin bir boşluk yaşamasından fırsat bilen Fâtîmî devleti Mekke'de hutbe okutmaya başlamıştır. Sultan Melikşah'ın başa geçmesiyle bu boşluk doldurulmuş oldu (Kapanşahin, 2012: 202).

4.4. SULTAN MELİKŞAH'IN BAĞDAT'I İLK ZİYARETİ

Sultan Melikşah, Bağdat'ı ziyaret etmeden önce Kuzey Suriye seferine çıkmıştı. Sultanı bu sefere götüren sebepler arasında Anadolu fatihi Süleymanşah ile Tutuş arasında gerçekleşen çekişmeyi nihayetlendirmektir. Süleymanşah'ın bölgede ilerleme kat etmesi ve nihayetinde Haleb'i de topraklarına katmak istemesi üzerine Tutuş ve Süleymanşah karşı karşıya geliyordu. Bu iki yöneticinin karşı karşıya gelmesi en nihayetinde bir savaşın oluşumuna sebep olmuştu. İki ordu Haleb yakınlarında şiddetli bir savaşa başladı ve azalan ordusunun sonucunda Süleymanşah yenilmişti. Tutuş, Haleb'in kendisine teslim edilmesi için vali'ye başvurur. Kale yönetimi bu arada Sultan Melikşah'a haber vererek şehri vermez. Tutuş, Sultan Melikşah'ın geldiğini duyunca Şam' doğru çekilir (İbnü'l-Esir, 1987: 139-148; Sıbt İbnü'l-Cevzi, 2011: 270).

Melikşah, Aralık 1086'da Haleb'e girerek kenti teslim almıştır. Melikşah Halep kalesini Nuh'et-Turki'ye teslim etmiş ve Kasımu'd-devle lakabını verdiği Aksungur'u da oraya vali yapmıştır. Tutuş'da Sultan'a bir mektup göndererek ona itaat edeceğini bildirmiş ve Sultan Melikşah'da ona Şam'da kalmasını emretmiştir. Sultan Melikşah burada işleri yoluna koyduktan sonra Antakya'ya giriyor ve bu kenti de ele geçirip

⁵⁰ Melikşah saltanatının başında neredeyse üç yıl halife Kaim ile ilişkilerini kuvvetlendirmeye yönelik jestler yapmıştır. Sultan Melikşah, eğer Müslüman halkların desteğini kazanmayı amaçlamışsa da saltanatının halife tarafından onaylanmasına ihtiyaç duymaktaydı. Sultan Melikşah, Veziri Nizamü'l-Mülk sayesinde halifenin onayını kazanmıştır. Böylece Halifelik ve Selçuklular arasında uzun ve nispeten olumlu ilişkiler başlamış oluyordu. Bkz. Mansurnoor, 2002: 732.

Süveydi'ye denilen yere giderek sahilden Akdeniz'i seyretti; ülkesinin sınırlarını babası Alp Arslan zamanından çok daha geniş olmasından dolayı Allah'a şükürlerini bildirerek sevinç gözyaşlarına boğulmuştur. Sultan Melikşah, Akdeniz sahillerinde biraz kaldıktan sonra Haleb'e geri dönmüştür (Sevim, 2008: 14; Azîmî, 2006: 28-30; Urfalı Mateos, 2000: 171; Abû'l-Farac, 1999: 333-334; İbnü'-Esir, 1987: 320).

Selçuklu Sultanı Melikşah her ne kadar saltanatın ilk yıllarında Abbasî halifesine gönderdiği mektupta Bağdat'ı en kısa süre de ziyaret edeceğini bildirmiş ama bu ziyaret beklene tarihte gerçekleşmemiştir. Sultan Melikşah Haleb'den sonra Bağdat'a yönelmiştir. Bağdat'a gelmesindeki asıl amacı; kızı Mahmelek Hatun'la Abbasî Halifesi El- Muktedi Biemrillah'ın düğününde hazır olmaktı (Sıbt İbnü'l-Cevzi, 2011: 244).

Sultan Melikşah'ın geleceğini duyan halifenin veziri Zahîreddin Ebû Şücâ, askerler ve halk Bağdat'ın batısında bulunan Akarkuf denilen yere gidip sultanı karşılamışlardır. Vezir Ebû Şücâ halifenin selamlarını sultana ileterek, Melikşah'a değerli taşlardan yapılmış bir tesbih hediye etmiştir. Halife burada sultan için bir tören düzenlemiş ve bu şölen için 2.000 koyun kestirmiştir. Bu şöleden sonra Sultan Melikşah, Akarkuf'dan ayrılarak Bağdat'a gelmiştir. Melikşah'ın bu ilk ziyaretinde bütün halk çocuklar dâhil herkes Melikşah'ı görmeye gelirken Melikşah'da onları selamlayıp, Hilâfet sarayına gelmiştir (Bundârî, 1999: 81-82; Sevim, 2005: 67; İbnü'l-Esir, 1987: 325; Sıb İbnü'l-Cevzi, 2010: 275; Sevim-Merçil, 1995: 111).

Bağdat halkı Melikşah'ın ziyareti sırasında yoğun bir şekilde asker kitlesinin kente girmesinden dolayı tedirgin olmuşlardı ve bu yüzden eşya fiyatlarının artabileceği endişesiyle çok sayıda gıda stoku topmışlardı. Beklenenin tersine olarak Vezir Nizamü'l-Mülk otağını askerleri ile birlikte şehrin dışına kurmuş, bunu gören diğer askerlerde şehrin dışında konaklamışlardır. Böylece beklenenin aksine fiyat yükselmesi değil fiyatların azalması söz konusu olmuş ve böylece halk rahatlamıştır. Bunun dışında Sultan Melikşah Bağdat'ta alım satımdan alınan vergileri, hac yolundan alınan gümrük vergilerini ve muhafız ücretlerini kaldırmıştır. Buna ilaveten halktan eziyet gören kimse de doğrudan Sultan'a şikâyet edebilecekti. Sultan Melikşah böylece Bağdat'ta huzur ve sükûn ortamını sağlamış oluyordu (Sevim, 2008: 83; Râvendî, 1999: 128; İbnü'l-Esir, 1987: 335; Sıbt İbnü'l-Cevzi, 2010: 247-175,276; Reşidüddin, 2011: 129).

Sultan Melikşah Bağdat'a gelişinin ertesi günü, kentin hipodromuna giderek cevğân ve top oynamış, Halife el-Muktedi Biemrillah'a 20.000 dinar ve 150 ipek elbise

ve atlar göndermiştir. Bu armağanları kabul eden Halife, karşılık olarak Sultan'a cins arap atları göndermiştir. Sultan Melikşah ve Veziri Nizâmü'l-Mülk daha sonra Bağdat'ta bulunan İslam tarihinin önemli şahsiyetlerinin kabirlerini ziyaret etmişlerdir. Daha sonra Sultan Melikşah ile Veziri Küfe'ye giderek Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in türbelerini ziyaret ederek burada ki surların ve yakılan yerlerin onarılmasını emredip buralarda sadakalar vermişlerdir (Bundârî, 1999: 82; Sevim, 2005: 67; İbnü'l-Esir, 1987: 325; Sıbt İbnü'l-Cevzi, 2010: 275; Kafesoğlu, 1953: 87; Sevim-Merçil, 1995: 111).

24 Nisan 1087 Cumartesi günü Abbasî Halifesi, sarayının baş memurlarından Zafer'i Sultan Melikşah'a göndererek Onu huzuruna kabul etmek istediğini bildirmiştir. Sultan Melikşah bu sırada şehir dışında idi, fakat davete icabet için gemi ile nehir yolundan hareket etmiş, onu gören kıyıda ki halk ise sevgi gösterilerinde bulunmuşlardır. Sultan Melikşah ve beraberindekiler Babü'l-Garabe denilen yerde karaya çıktılar. Sultan burada yine halifenin göndermiş olduğu eğeri Çin demirinden yapılmış bir ata binerek Halifelik Sarayı'na ulaştılar. El-Muktedi Biemrillah Melikşah'ı Bağdat'a gelişinden bir buçuk at sonra resmi görüşmelerin yapıldığı Selamlık bölümünde kabul etmiştir. Sultan Melikşah, Halife'nin tahtının bulunduğu yere geldiğinde alçak gönüllülük göstererek oturmamış, Halife'nin illa oturacaksın diye yemin etmesi üzerine orda hazırlanan yerine oturmuştur. Vezir Nizâmü'l-Mülk ise ayakta durarak takdim törenini yönetmiştir. Nizâmü'l-Mülk yer öperek huzura gelen emirlere, halifeye gelen kişiyi tanıtmak maksatlı 40 emir takdim etmiştir. Halife Muktedi Biemrillah, Sultan Melikşah'a çok kıymetli hil'atler giydirtmiş, başına taç koydurmuş, kollarına bilezikler takdirmişdir. Ona ,“ Doğunun ve Bâtın'ın Hükümdarı” olduğunu göstermek amacıyla Halifelik görevlilerinden Muhtass tarafından kılıç kuşatılmıştır. Bu hediyelerin dışında Vezir Nizâmü'l-Mülk ve diğer misafirlere de hil'atler ve hediyeler verilmiştir. Yine Sultan Melikşah, halifenin elini öpmek istemiş ve halife de buna müsaade etmeyip Halifelik mührü olan yüzüğü vermiştir. Melikşah'da yüzüğü öpüp gözlerinin üstüne koymuştur (Bundârî, 1999: 82; Sevim, 2005: 68-69; Sıbt İbnü'l-Cevzi, 2010: 278-279; Abû'l-Farac, 1999: 334; Kafesoğlu, 1953: 87-89; Sevim-Merçil, 1995: 111-112; Özdemir, 2008: 330).

Bu gezi, Selçuklu-Abbasî ilişkilerinin gelişmesinde son derece yararlı olup, ilişkilerin güçlenmesinde çok yönlü faydalar sağlamıştır.

4.5. SULTAN MELİKŞAH'IN KIZI MAHMELEK HATUN İLE HALİFE MUKTEDÎ BİEMRİLLAH'IN EVLENMESİ

Sultan Melikşah, başka hanedanlarla evlilikler yapmaya çok önem veriyordu. Bu evlilikler iki taraf arasında ciddi bir şekilde yakınlaşmaya vesile olup iki tarafında faydasına oluyordu. Melikşah'da bunu bildiği için böyle evliliklere başvurmuştur. Tarih de adından çokça zikredilen Terken Hatun Karahanlı Hükümdarı Tamgaç Hân'ın kızıdır, diğer karısı Zübeyde Hatun'da amcası Emir Yakutî'nin kızıdır. Yine Sultan Melikşah 1080\ 1081 yılında Kirman'a Sultanşah b. Kavurd ile savaşmak için yola çıkmış ama onun itaatini görünce affedip yine bir başka kızını onunla evlendirmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi Sultan Melikşah başka bir hanedanla yapılan evliliğin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır (Hüseynî, 1999: 40; Sıbt İbnü'l-Cevzi, 2010: 235; Altınsoy, 2013: 71-72).

Sultan Melikşah, İslam Dünyası'nın dinî lideri ile akrabalık tesis etmek ve onun gücünden faydalanmak amacıyla yeni bir evlilik tesisi için çaba harcıyordu. Abbasî Halifesi Muktedi de böyle bir evlilik ile Selçukluların siyasi gücünden faydalanmak için böyle bir evlilik teşebbüsünde bulunmak amacıyla Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kızına talip olmak amacıyla adamlarını kızı istemeleri için gönderecektir.

Abbasî Halifesi el-Multedi Biemrillah 1082'de Fahrüddeve Ebu Nasr b. Cühery'i Sultan Melikşah'ın kızını istemesi amacıyla İsfahan'a gitmekle görevlendirdi. Fahrüddeve beraberinde Sultan'a ve yakınlarına vermek amacıyla hil'atlar, hediyeler ve 20.000 dinar götürmüştür. Fahrüddeve İsfahan'a vardığı zaman onu, Nizamü'l-Mülk ve üst düzey yöneticiler karşılamışlardır. Aradan biraz geçtikten sonra Sultan'ın oğlu vefat ettiği için Fahrüddeve niye geldiğini söyleyememiş ama aradan bir ay geçtikten sonra Fahrüddeve ile Nizamü'l-Mülk, sultanın eşi ve Mahmelek Hatun'un annesi olan Terken Hatun'dan kızını istemişlerdir. Bunun üzerine Terken Hatun ise; "Gazne meliki Karahanlı Hükümdarları oğullarına istediler ve bunun için 400.000 altını mihir olarak vereceklerdi. Eğer Halife bunu verirse o, ötekilerden daha kıymetlidir" demiştir. Araya giren Nizamü'l-Mülk ve Hatice arslan böyle halifeyle pazarlık yapılmayacağını söyleyip Terken Hatun'u ikna etmişlerdir. Terken Hatun kızını vermiş ama yine de süt hakkı olarak 50.000 altın ve mihir olarak da 100.000 altın verilmesini istemiştir. Fahrüddeve ödemenin şimdi 10.000 dinarını verebiliriz demesi üzerine araya Sultan Melikşah'ın girmesi üzerine bu durumu kabul etmeyip ödemenin hepsinin Bağdat'tan

gönderilmesini emretmiştir. Bunun üzerine Terken Hatun bu evlilik olduğunda Bağdat'ta kendisini Halifenin halası ve büyük annesinin karşılmasını isteyip, halifenin daima kızının yanında olmasını istemiştir. Bundan sonra Sultan Melikşah Fahrüddeve'nin elini sıkınış ve böylece bir evliliğin temelleri atılmış oldu. Fahrüddeve bu işi hallettikten sonra tekrar Bağdat'a geri dönmüştür (Bundârî, 1999: 72-73; Sevim, 2005: 63-64; Kitapçı, 1997: 162-172; Aslantaş, 1999: 21; Sıbt İbnü'l-Cevzi, 2010: 241, 244-245; Sevim-Merçil, 1995: 112-113).

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Mart 1087 yılında ilk kez geldiği Halifelik merkezi Bağdat'tan Mayıs 1087 de ayrılmıştır. Melikşah'ın Bağdat'a gelmesindeki amacı, kızı Mahmelek Sultan ile Abbasî Halifesi'nin düğünün de hazır bulunmaktı. Bu münasebetle kızının Bağdat'a getirilmesi için Gevherayin ve Emir Bozan'ı İsfahan'a göndermiştir. Mahmelek ve annesi Terken Hatun adı geçen komutanların refakatinde Nisan 1087 de yola çıkmışlardır. Mahmelek Hatun'un çeyizi 130 deve ve 74 katır ile İsfahan'dan Bağdat'a getirilmiştir. Develere çul yerine Rum ipeğinin örtülmesi, katırların renk renk ipeklerle sarılıp, boyunlarına altın ve gümüş çanların takılması devletin zenginliğinin bir göstergesidir. Gelin alayının önünde sedef kakılmış altın eyerli otuz üç cins at üzerinde otuz üç süvari ilerliyordu. Bir atın üzerinde büyük kısmı altından büyük bir beşik bulunuyordu. Mahmelek ise, mücevherlerle süslenmiş bir hevdec içinde idi ve hevdecin iki tarafında 200 Türk cariyesi ona eşlik ediyordu. Halifenin annesi ve halası Mahmelek'i almak için Saltanat Sarayına gelmiş, Terken Hatun'da onların önünde yer öpüp kızını teslim etmiştir. Düğün nedeniyle Bağdat'ta sokaklar, evler donatılmış, halk sabaha kadar eğlenmiş, Bağdat'ta eşsiz bir gece yaşanmıştır (Azîmî, 2006: 27; Sevim, 2005: 70; Sıbt İbnü'l-Cevzi, 2010: 279; Sevim ve Merçil, 1995: 113; Aslantaş, 1999: 21; Özdemir, 2008: 355).

Halife Kaim Biemrillah, düğün gününden hemen sonra Sultan ve beraberindekilerin onuruna büyük bir ziyafet verilmesini emretmiştir. Burada bulunan bütün emirlere, komutanlara hil'atler giydirmiş, ayrıca Terken Hatun ve diğer hatunlara da hil'atler göndermiştir. Sultan Melikşah'da kızının düğününden sonra safer ayını ortalarına doğru Veziri Nizâmü'l-Mülk ile beraber Bağdat'tan ayrılarak İsfahan'a dönmüştür. Halifenin Veziri Fahruddeve de onları Nehrevan'a kadar uğurlamıştır (Bundârî,1999: 82; Sevim, 2005: 70; Sıbt İbnü'l-Cevzi, 2010: 279-280;Abû'l-Farac, 1999: 334; Sevim ve Merçil, 1995: 113-114; Kitapçı,1997:189). Bu evlilik işinde Vezir

Nizâmü'l-Mülk'ün bu evlilikteki katkısı şüphesiz çoktur. Nizâmü'l-Mülk bu evlilik sayesinde devletin gücünün sergileneceği ve sultanın diğer hükümdarlar karşısında diplomatik bir üstünlük elde edeceğini bilmiştir. Bu uygulamadan memnun olan Nizâmü'l-Mülk'de kızı Zübeyde'yi de Amidüddeve ile evlendirmiştir. Bu evlilikten bir çocuk dünyaya gelmiştir ve doğum olduktan sonra Zübeyde ve çocuğu ölmüş, ikisi de Hilâfet Sarayı'na gömülmüşlerdir. Daha önce uygulanmayan böyle bir evliliğin Vezir Nizâmü'l-Mülk katında ne kadar değerli olduğu görülmektedir (Bundârî, 1999: 53).

Abbasî Halifesi ile Mahmelek Sultanın evlilikleri ilk yıllarda gayet güzel gidiyordu ama El-Muktedi'nin tavrı hali giderek değişmekteydi. Muktedi, Mahmelek Sultana sert davranışlarda bulunmaya başlamıştır. Artık Halifenin tahammül edilecek bir tarafı kalmamıştır. El-Muktedi onun nefisini hiçe sayıyor, sık sık koğup duruyordu. Sultan Mahmelek Hatun bu durumu babasına bildirmiş ve babası da kızının şikâyetini dikkate alıp Bağdat'a bir elçi göndererek kızının İsfahan'a intikal etmesini istemiştir. Mahmelek Hatun uzun bir yokçuluktan sonra İsfahan'a getirilmiştir. İsfahan'da kaldığı müddet zarfında çiçek hastalığına yakalanıp vefat etmiştir. Mahmelek Hatun'un vefat etmesi üzerine İsfahan'da ve Bağdat'ta derin bir üzüntü yaşanmış ve yas tutulmuştur (Kitapçı, 1997: 189-193).

Bağdat'tan ayrılan Sultan Melikşah'ın Terken Hatun'dan olan çocuğu Davud vefat etmişti. Sultan, onun ölümüne çok üzülmüş, çocuğun alınıp defnedilmesine bile karşı çıkmış, araya girenler sayesinde zorla alınarak ceset gömülmüştür. Bu olay nedeniyle halk yas tutmuş, halife de Bağdat'ta ziyaretleri kabul etmiştir. Sultan Melikşah'ın bu olaydan sonra bir oğlu daha olmuş ve oğlunun benden sonra veliaht ilan edilmesi için halifeye bile mektup yollamıştır. Ama sultanın isteği yerine gelmeyip oğlu babasından önce vefat etmiştir (Sevim, 2005: 63.70; Sıbt İbnü'l-Cevzi, 2010: 242-243).

4.6. SULTAN MELİKŞAH'IN BAĞDAT'I İKİNCİ ZİYARETİ

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah Bağdat'ı birinci ziyaretinden yaklaşık dört yıl sonra 5 Kasım 1091'de Bağdat'a ikinci ziyaretini gerçekleştirmiştir. Sultan Melikşah'ın yanında Vezir Nizâmü'l-Mülk ve pek çok devlet adamı bulunmaktaydı. Halifenin veziri Ebû Şücâ görevinden azledildiği için onları vezir vekili Ebû Sa'd b. Mavsala karşılamıştır. Ebû Süca'nın azledilme nedeni olarak farklı sebepler öne sürülmüştür. Ebû Süca'nın Gayri Müslimlere kötü davranması, halkın onu şikâyet etmeleri ve Ebû

Sücâ'nın Sultan Melikşah'ın Semerkant'ı ele geçirmesi üzerine onun bu olayı hafife almasından dolayı halk yine onu şikâyet etmiştir. Bu sebeplerden dolayı Sultan Melikşah onun azlını istemiştir ve halife de onu görevinden azletmiştir.(Ekim 1091) Onun yerine ise vekil olarak Ebû Sa'd b. Mavsala geldiyse de daha sonra Amidüddeve b. Fahruddeve Muhammed b. Cehir tayin edilmiştir. Bu da Selçukluların Halife üzerindeki etkisini göstermektedir (Bundârî, 1999: 81; Sevim, 2005: Sıbt İbnü'l -Cevzi, 2010: 241; Kayhan, 2002: 671; Sevim ve Merçil, 1995: 124).

Sultan Melikşah'ın Bağdat'a gelişinin sebepleri tam olarak bilinmemekle birlikte, onun bu ziyareti ile Mısır'ı ele geçirmeyi yani Şif Fâtımî devletini ortadan kaldırmayı amaçladığı, hatta Mısır'la yetinmediği ve Kuzey Afrika'yı da ele geçirmeyi amaçladığı iddia edilmiştir (Acar, 1990: 92). Dicle Nehri üzerinde muhteşem bir donanma gecesi yapılmıştır ki daha önce Bağdat halkı böyle bir şey görmemiştir. Bu gece şenliklerinde Dicle nin iki yakasında da fener alayları düzenlenmiş, güverteleri fenerlerle ışıklandıran ve eğlenen insanlarla dolu olan gemi ve sandallar sabaha kadar Dicle nehri'nin üzerinde kalmıştır. Bağdat'luların daha önce böylesini görmediklerini söyledikleri bu gece birçok şaire de ilham kaynağı olmuştur (Sevim, 2005: 72; Ahmed b. Mahmud,1977: 162-163; Sevim ve Merçil, 1995: 124-125; Özdemir, 2008: 331; Aslantaş, 1999: 21-22).

Sultan Melikşah Bağdat'ı ikinci ziyaretinde birçok imar çalışmasında bulunup, Bağdat'ı gerçek kimliğine dönüştürmek için uğraşmıştır. İlk olarak yaptığı faaliyet, Bağdat'a geldiğinde konakladığı yer alan Büveyhilerden kalma İmparatorluk sarayının onarma ve genişletme çalışmalarına başlamıştır. Sultan Melikşah daha sonra Bağdat'ta Sultan Camii'nin yapılmasını emretti ve hemen Camii'nin yapımına başlandı. Camii'nin kible yönünü ise, Sultanın müneccimi Behram ile bir gurup rasat bilgini tespit etmişlerdir. Melikşah, Bağdat'ta ayrıca Ebu Hanefî'nin medresesini de inşa ettirmiştir. Başta Sultan olmak üzere Nizâmü'l-Mülk, Tacülmülk ve diğer üst düzey Selçuklu komutanları ve yöneticileri Bağdat'ta buraya gelişlerinde konaklayabilecekleri villalar yapmaya başlamışlardır. Bu da gösterir ki, Selçuklu hâkimiyetini tamamen Bağdat'a yerleştirmek isteyen Selçuklular böylece hem siyasi hem de dinî otoriteyi ellerinde tutmak istediklerinin göstermişlerdir (Özdemir, 2008: 331).

Sultan Melikşah'ın Bağdat'a geldiğini öğrenen Yakınoğudaki Selçuklu yöneticileri burada toplanmaya başlamışlardı. Suriye Meliki Tacüddeve Tutuş, Haleb

Valisi Kasımüddeve Aksungur, Urfa valisi Bozan ve Kırmıs'ın valisi Çubuk, Sultanı selamlamak ve itaatlerini bildirmek amacıyla Bağdat'a geldiler. Sultan Melikşah topladığı savaş meclisi sonunda Aksungur ve Bozan'ı kardeşi Tutuş'un emrinde olmak üzere, Mısır'ın fethiyle diğer komutanları da Hicaz ve Yemen bölgelerinin Büyük Selçuklu topraklarına bağlamakla görevlendirmiştir. Sultan Melikşah, bundan sonra fetih hareketlerini gerçekleştirmek amacıyla Bağdat'tan ayrılarak İsfahan⁵¹'a geçmiştir (Bundârî, 1999: 83; Sevim, 2005: 74; Ahmed b. Mahmud, 1977: 163; Sevim ve Merçil, 1995: 1995: 125; Kayhan, 2002: 672).

Selçuklu komutanları Suriye ve Mısır'da pek ilerleme sağlayamazken, Hicaz ve Yemen'i kontrol altına almayı başarmışlardır. Sultan Melikşah, Mısır'ı ele geçirip Fâtımî devletini ortadan kaldırmakta ki amacı, İslam Birliğini kurmak ve bu doğrultuda İslam hükümetlerini bir bayrak altında toplamak istemesidir (Turan, 2011: 210).

Selçuklu Sultanı Melikşah Bağdat'a ikinci gelişinde Halife ile görüşmemiş olması bu ziyaretin politik ve diplomatik olarak birincisi kadar başarılı olmadığını göstermektedir. Melikşah'ın burada 5 ay gibi uzun bir zaman diliminde kalmış olması onun burayı kendisi için daimi bir ikametgâh ve Selçuklu Devleti için bir başkent olarak tasarladığının göstergesidir.

4.7. SULTAN MELİKŞAH'IN ABBASİ HALİFELİĞİ İLE İLİŞKİLERİNDE GERGİNLİK

Selçuklu-Abbâsî ilişkilerinin gerginleşmesinde nitekim Nizâmü'l-Mülk'ün yokluğunun rolü olduğu muhakkaktır. Bunun açık bir kanıtı olarak Nizâmü'l-Mülk'ün ölümünden sonraki bir ay içerisinde Sultan Melikşah'ın Abbâsî halifesi üzerinde çeşitli baskılar yapması gösterilebilir. Nizâmü'l-Mülk nitekim devlet işlerinde aktif bir rol oynayarak devletin bekası için daima yeni fikirler ve politik düşünceler ortaya koyarak devletin sınırlarını genişletmek ve diğer devletlerle arasını iyi tutmak amacıyla daima etkili olmuştur. Hilâfetle saltanatın daima uzlaşma içinde bulunmasını devlet siyasetinin temeli sayan Nizâmü'l-Mülk, her zaman dinî reis ile imparatorluğun hâkimini birbirine

⁵¹ İsfahan, İran'ın dördüncü büyük şehri ve aynı adı taşıyan eyaletin merkezidir. İsfahan'ın Selçuklular zamanında asıl gelişmesi Sultan Melikşah'ın Devletin merkezini Rey'den buraya nakletmesiyle başlamaktadır. İsfahan, Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından ortaya çıkan taht kavgalarında önemli bir rol oynamıştır. Bkz. Özgüdenli, 2000: 497; Ortaylı, 2007: 116.

yaklaştırmaya çalışmıştır. Nüfuzlu bir mutavassıt olan değerli vezirin ölümünden sonra bu siyasetinin sarsılmasından doğan acı neticeler olacaktır.

Onun ölümü ile Selçuklu Devleti içte nasıl sıkıntı içine düşmüşse dışta da sorunlu günler yaşanmış, dış politikanın esaslarından biri olan Abbasî Halifeliği ile iyi ilişkilerin sürdürülmesini tehlikeye düşürmüştür. Nizâmü'l-Mülk genel olarak Abbasî Halifeliği ile samimi, dostane ilişkiler sürdürmekte ve bunu devletin bekası içinde devam ettirmekteydi. Ebu Ali Hasan et-Tusi, 'Nizamü'l-mülk' lakabını Selçuklu veziri olduktan sonra, 1064 Mayıs'ında Abbasî Halifesi Kaim Biemrillah'dan almıştır. Yine Halife el- Muktedi Biemrillah, da daha önce hiçbir kimseye vermediği 'Emirü'l-Müminin' lakabını vermiştir. Buradan da anlaşıldığı gibi, Vezir ve Halife arasında samimane ilişkiler kurulmuş ve bu da devlet ve millet bekası için önemli olmuştur (İbnü'l Adim, 1999: 67; Bundâri, 1999: 57).

Nizâmül-Mülk devlet içerisinde etkili olmaya başlaması nitekim Sultan Alp Arslan zamanında başlamış ve Sultan Melikşah zamanında zirve yapmıştır O kadar ki bu iktidar Sultan dan sonra tek söz sahibi kişi derecesine gelmiştir. Ayrıca Nizamü'l-mülk, Sultan Melikşah'ın tahta geçmesinde de etkili olmuştur. O bulunduğu konumu sağlamlaştırmış ve etrafına 20.000'e yakın bir özel askeri sistemi ile adını her yana duyurmuştur. Nizâmü'l-Mülk'ün yanı sıra oğulları ve ileri gelen devlet adamlarının korkusuzca davranmaları ve kimseye göz açtırmamaları, bazen de Sultan Melikşah'ı bile dinlememeleri Sultan'ı sınırlendiriyordu (Bundâri, 1999: 58-60; Sevim, 2005: 77; Râvendi, 1999: 129-131; Sevim ve Merçil, 1995: 126).

Sultan'la, Vezirin arasının bozulmasının en önemli sebeplerinden biri de Ebu'l Ganaim Tâcülmülk idi. Tâcülmülk sultanın sevdiği adamlardan biriydi ve Nizâmü'l-Mülk'ü yerinden etmek amacıyla sultana iyi gözüküp değer devlet adamlarını kendi etrafında topluyordu. Nizâmü'l-Mülk'e karşı çıkan ve yaptığı şeyleri kaldıramayan nitekim sultanın eşi Terken Hatun idi. Terken Hatun, Sultan Melikşah'dan sonra tahta oğlu Mahmud'u geçirme düşüncesi içerisine girmişti. Diğer taraftan Nizâmü'l-Mülk, taht için Berkyaruk'u uygun olarak görüyor ve onu destekliyordu. Terken Hatun her fırsatta Sultan Melikşah'ı sıkıştırıp oğlu Mahmud'u veliaht ilan etmesini söylüyordu ki, bu Vezir'in kulağına gitmiştir. Vezir bunun üzerine Sultana bir mektup yazarak bu durumun Allah katında öneminden bahsetmiştir. Tâcülmülk'de vezirliği ele geçirmek amacıyla Mahmud'u destekliyordu. Tâcülmülk, her fırsatta Sultan'a yakınlaşarak Vezir

Nizamü'l-mülk'ün ülkeyi nizamsız işlere sürüklediğini söyleyerek Sultan'ı onun aleyhinde kışkırtıyordu (Bundârî, 1999: 62; Râvendî, 1999: 130-131; Sevim ve Merçil, 1995: 128-129).

Nizâmü'l-Mük büyük ihtimalle Terken Hatun ile arasında olan sıkıntılardan dolayı eseri olan Siyasetname'de kadınların siyasete ve devlet işlerinden uzak durması gerektiğini tavsiye edip, kadınları devletin bekası için bir tehlike unsuru olarak görmüştür (Nizâmü'l-Mülk, 2011: 204; Sevim, 2005: 79).

Sultan Melikşah Bağdat'a üçüncü kez gelişinde yanında Terken Hatun, Veziri Nizâmü'l-Mülk ve Tâcülmülk bulunmaktaydı. Nihâvend yakınlarında konakladıkları bir yerde Bâtınîlerden bir fedaî sûfi kılığında gelerek Nizamü'l-Mülk'e bir mektup verdiği sırada Nizâmü'l-Mülk'ü bıçaklayarak yaralamıştır. Nizâmü'l-Mülk yaranın etkisiyle çadırına götürülmüş aradan kısa bir süre sonra ölmüştür ⁵²(Bundârî,1999: 63; Hüseyinî, 1999: 45; Sevim, 2008: 16; Azîmî; 2006: 28; Sevim, 2005: 74; Ravendî,1999: 132; Sevim ve Merçil, 1995: 131).

Nizâmü'l-Mülk'ün ölümü ile ilgili pek çok rivayet vardır, kimileri veziri öldürenin Melikşah olduğunu kimilerinin ise Terken Hatun olduğu görüşünü desteklemektedir. Melikşah'ın öldürmekteki amacı, Nizamü'l-mülk'ün ve oğullarının son zamanlarda devlet işlerinde nüfuzunun artması nedeniyle böyle bir şeye başvurmuştur. Terken Hatun ise daha önce bahsettiğimiz gibi saltanat mücadelesinde birbirlerine ters etki uyandırmışlardı (Bundârî, 1999: 63-64; Hüseyinî,1999: 46; Sevim, 2005: 79; İbnü'l-Adîm, 2011: 71).

Nizamü'l-mülk'ün öldürülme olayı derin yankılar uyandırmış, halk ve askerler isyan etmişti ki Sultan Melikşah kendisi bizzat dolaşarak olayın içine girip askerleri ve halkı sakinleştirmiştir (Hüseyinî,1999: 46-49; Sevim ve Merçil, 1995: 131). Nizamü'l-Mülk âlim, dindar, cömert, adil ve yumuşak huylu bir insandı. Yazmış olduğu Siyasetname adlı eserini hükümdarlar ve devlet adamları ellerinden düşürmeyerek kendilerine rehber yapmışlardır (Sevim ve Merçil, 1999: 131-132).

⁵² Nizâmü'l-Mülk, Büyük Selçuklu Veziri, Ortaçağ İslâm dünyasının en başarılı Devlet adamlarındandır. Nizâmü'l-Mülk, Tuğrul Bey zamanında Horasan'ı yönetmiştir. Alparslan tahta geçtikten kısa bir süre sonra Vezir olarak Nizâmü'l-Mülk'ü tayin etmiştir. Malazgirt Savaşına katılmış ve bu savaşların kazanılmasında etkili olmuştur. Nitekim Sultan Melikşah'ında rakiplerini bertaraf ederek tahta geçmesinde etkili olmuştur. Sultan Melikşah zamanında devlet içinde ciddi bir tehlike teşkil eden Hasan Sabbâh ve adamlarıyla mücâdeleyi bir devlet politikası haline getirmiştir. Bkz. Özeydin, 2007: 194.

Selçuklu-Abbâsî halifeliği arasında ilişkilerin bozulmasında etkili olan diğer bir etken, Sultan Melikşah'ın halifelik üzerine olan emelleriydi. Nitekim bunu gerçekleştirmek amacıyla İsfahan'dan yola çıkmıştı. Yolda Nizâmü'l-Mülk'ün öldürülmesinden sonra Sultan Melikşah yoluna devam etmiş ve üçüncü kez 28 Ekim 1092 günü tekrar Bağdat'a ulaşmıştır. Sultan Melikşah Bağdat'a ulaştığında vezirlik makamına Nizâmü'l-Mülk'ün yerine Tâcülmülk'ü oturttu. Nizâmü'l-Mülk sultan ile halife arasında denge unsuru oluşturmaktaydı. Öyle ki, Nizâmü'l-Mülk'ün öldürülmesinden sonra halife çok üzülmüştür, çünkü o, halifeyi sultanın yanında saygı ile anar ve değerini yükseltirdi. Nizâmü'l-Mülk, sultan ile halife arasında bir denge unsuru oluşturduğu için sultanın halife üzerine yürümesini engellerdi. Nizamü'l-mülk öldükten sonra bu denge bozulmuş ve ikisi arasındaki ilişki gergin bir vaziyet almaya başlamıştır (Râvendî, 1999: 132; Sevim ve Merçil, 1995: 133; Özdemir, 2008: 332; Aslantaş, 1999: 22; Mansurnoor, 2002: 731).

Sultan Melikşah, Bağdat'a ulaştığı sırada halk onu selamlarla karşılamış ve sevgi gösterilerinde bulunmuştur. Ama sultan bunlara fazla değer vermeyerek Halife'ye bir mektup göndererek Bağdat'ı kendisine devretmesini ve Şam ve Hicaz gibi yerlerden istediğine gitmesini söylemiştir. Halife bu mesaj üzerine sultandan bir ay zarfında bir süre istemiş ama sultan değil bir ay sana bir gün bile müddet yok diyerek cevap vermiştir. Nitekim araya elçilerin girmesiyle on gün süre zarfında halife Bağdat'ı boşaltacaktı ama Sultan Melikşah'ın vefat etmesiyle bu olay yarıda kalmıştır (Bundarfî, 1999: 68-69; Hüseyinî, 1999: 49; Azîmî, 2006: 30; Sevim, 2005: 71-79; Sevim ve Merçil, 1995: 132-133; Merçil, 2011: 59-60; Özdemir, 2008: 333; Aslantaş, 1999: 22-239).

Sultan Melikşah ile Abbâsî Halifeliği arasındaki ilişkilerin bozulmasının ve Melikşah'ın halifeyi Bağdat'tan çıkarmak istemesinin en kayda değer sebebi, Melikşah'ın torunu olan Halife'nin oğlu Cafer'i veliaht olarak göstermemesidir. Melikşah'ın kızı Mahmelek ile Halife bir evlilik yapmış ve onlardan bir çocuk dünyaya gelmiş ve halife de onun adını Cafer koymuştu. Fakat Mahmelek Hatun babasına haber yollayıp eşinin kendisini sık sık yanından kovduğunu ve kendisine kötü davrandığını bildirmesi üzerine Melikşah kızının eve dönmesini istemiş ve halife de bunu izin vermişti. Aradan bir müddet geçtikten sonra Mahmelek Hatun vefat etmişti. Sultan Melikşah'da torunu Cafer'i veliaht ilan edilmesini ve Halife Muktedî'den sonra onun

halife olmasını istiyordu; halife ise bu olaya farklı bakıp eski eşinden olan Mustazhir Billah'ı veliaht tayin etmek istiyordu ve bu nedenle Sultan Melikşah'ın isteğini reddetti (Kitapçı, 1997: 190-193).

Sultan Melikşah'ın sert tutumu karşısında dayanamayan Halife, Bağdat'ı boşaltma kararı almış lakin Melikşah'ın ölümünden dolayı bu olay gerçekleşmemiştir. Nitekim Selçuklu-Abbâsî gerginliği de bu olay üzerine kapanmıştır. Sultan Melikşah'ın Bağdat'a gelme sebepleri arasında nitekim burasını bir Selçuklu başkenti haline getirip burada Türk Cihan Hâkimiyetini yeniden ihdas etmekte. Bağdat'a ikinci gelişte burada bulunan yerlerin imar edilmesi, komutan ve vezirlerin buralarda yeni köşk ihdas etmek istemeleri ve Sarayın yeniden elden geçirilmesi gösteriyor ki buranın ele geçirilip Selçuklunun ana merkezi yapılmak istenmesidir.

Sultan Melikşah'ın ölümü ile ilgili olarak bir takım görüşler bulunmaktadır. Sultanın yediği av etinden hummâya yakalandığı, kan aldırıldığı fakat yeteri kadar kan alınmadığı için öldüğü söylenirken (Bundarî,1999: 83; Huseynî,1999: 49) bir takım kaynaklar da zehirlenerek öldürüldüğünü ileri sürmüşlerdir. Zehirleyenlerin ise Terken Hatun ve adamları olduğu ileri sürülmektedir. Sultan Melikşah ölümünden sonra İsfahan'a götürülerek orada kendi yaptırdığı medresedeki türbeye defnedilmiştir (Mateos, 2000: 178; Sevim, 2005: 75; Abu'l-Farac, 1999: 334; Sevim ve Merçil, 1995: 133-134; Aslantaş, 1999: 23).

SONUÇ

Sultan Melikşah tahta geçtiğinde İslam Coğrafyası Şîî ve Sünnî halifelik olmak üzere ikiye bölünmüş olmakla beraber aynı zamanda birçok siyasi yapılar da bulunmaktaydı. Böyle bir zamanda başa geçen Sultan Melikşah bu yapıyı istikrar içerisinde sürdürerek devletin bekasını düşünmüş ve her zaman devletin selametini engelleyecek dinî ve siyasi yapıları ortadan kaldırmak amacıyla bir takım mücadele içinde bulunmuştur. Nitekim devletin yapısı içerisinde birçok dinî oluşumlar bulunmasına karşılık etnik anlamda bir karışım olduğundan devletin sürekliliğini sürdürmek amacıyla devleti karışıklığa ve yıkılmaya sevk edecek her türlü siyasi ve dinî atılımları ortadan kaldırmak amacıyla faaliyetleri sürdürmüştür.

Sultan Melikşah dönemi devletin en parlak diyebileceğimiz bir dönemi olduğundan yapılan her faaliyet devlet için bir önem teşkil etmektedir. Nitekim Selçuklular, her zaman devletin bekasını üstün tutmuşlardı. Selçuklular Sünnî İslam yapısını benimsedikleri için bu doğrultuda kendilerine esas rehber bilip o yörengede ilerlemişlerdir. Sultan Melikşah'da atalarından aldığı bu iradeyle devleti bu Sünnî İslam yapısı içerisinde yönetmek ve bu doğrultuda devlete zarar verecek her düşüncüyü engellemek için elinden geleni yapacaktır.

Sultan Melikşah, Hanefî Mezhebine bağlı olduğu için bu mezhebe karşı ayrı bir önem vermektedir. Fakat burada dikkat çeken bir nokta, Melikşah Hanefî Mezhebine bağlı olmakla beraber diğer mezhepteki insanları küçümseyecek ve onları dışlayacak herhangi bir davranış göstermemiş bilakis devletin diğer mezheplerin haklarını da gözettiği ve o mezheplere de haklar verildiğini görmekteyiz. Bunu Sultan Melikşah'ın Bağdat'ı ziyaretinde görmekteyiz. Melikşah, Bağdat'ı ziyarete geldiğinde öncelikle kendi mezhep imamlarının kabirlerini ziyaret ederek daha sonra da Şîî imamlarının ve diğer mezhep imamlarının meşhedlerini ziyaret etmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki devleti idare ederken hiçbir fark gözetilmeden istikrarla bir yönetim sağlanmaya çalışılmıştır.

Sünnîliğin lideri olarak, ona muarız fikirlere karşı mücadeleyi başlıca görev addeden Selçuklular, Sünnî İslam dünyası için en büyük iç tehlike olarak Şîî-Fâtımîlerle mücadeleyi asla ihmal etmemişlerdir. Atalarında aldığı bu devleti yayılmacı bir siyasetle Sultan Melikşah, Şîî-Fâtımîlerle mücadeleyi kendine bir görev saymıştır.

Melikşah zamanında Fâtımî devletiyle çok mücadele edilmiş ve mücadelenin sonucunda başarılı mücadeleler olduğu gibi başarısız mücadelelerde olmuştur. Selçuklu-Fâtımî münasebetlerinin en yoğun ve sürekli olduğu dönem Sultan Melikşah dönemi olması hasebiyle önemle vurgulanması gereken bir noktadır. Fatımlerin Şîliği yayma çabası Melikşah'ın hep karşısına çıkacak ve bunun için yılmaz bir mücadele içine girilecektir. Nitekim Fatımî siyaseti olarak Bağdat'ın yanında Süriye ve Hicaz bölgelerinde de hâkim olma duygusu içerisinde o bölgelerin kutsiyeti itibariye kendisine bir görev addeden Melikşah bu temel politikayı sürdürmek için elinden geleni yapmıştır. Fakat almış olduğu isabetsiz kararlar Fatımî meselesinin uzamasına ve meselenin dallanmasına sebep olmuştur. Sultan Melikşah Fatımî siyaseti gereği meselenin çözümünü Türkmen Beylere vermesi ve mesele üzerinde ehemmiyetle durmaması bu siyaseti tam olarak çözülememesine neden olmuştur.

Selçuklular Sünnî düşüncüyü korumak için Şîlerle yaptıkları mücadele sadece Fatımîlerle sınırlı kalmayıp Bâtınîlikle de mücadele içine girmişlerdir. Bâtınîler, mevcut siyasî ve dinî düzeni yıkıp kendi dünya görüşlerini kabul ettirmek için her yolu mübah saymışlar, kendilerine has hançerle değerli devlet adamlarını ve idarî, ilmî şahsiyetleri öldürerek ve Selçuklu etrafındaki kaleleri zapt ederek büyük bir tehlike saçmışlardır. Özellikle dağlı gruplara ve şehirlerin yoksul kesimlerine hitap ederek servet ve cennet vaatleriyle onları kandırıp, sosyal düzeni bozacak bir ihtilal hareketi haline gelmişlerdir. Nitekim Sultan Melikşah zamanında daha da kök salarak faaliyetlere geçmiş olan batınîler Hassan Sabbâh'ın faaliyetleriyle kendilerine bir üs elde ederek faaliyetlerini yaygınlaştırmışlardır. Sultan Melikşah, Hassan Sabbâh'ın bu faaliyetlerine karşılık olarak askeri seferlerle bunları yok etme politikası gütmüştür. Melikşah, Bâtınîlik adıyla ortaya çıkan bu grubu daima etkisiz hale getirmek amacıyla faaliyetlerde bulunmuş olmakla beraber vefatı itibariyle bu politikasını nihayetlendirememiştir.

Sultan Melikşah zamanında dinî siyasetin önemli bir parçasını Abbâsî Halifeliği ile olan ilişkiler oluşturmaktadır. Halifenin dinî yönünden faydalanarak tam bir merkezi otorite kurmak isteyen Melikşah, bunu kızı Mahmelek Hatunla Halifeyi evlendirerek göstermiştir. Melikşah bu evlilik ile beraber Sünnî birliği egemenliği altında tutan halife ile bir akrabalık ilişkisine girmiştir. Sultan Melikşah bir nev'i meşruluğu onaylatma makamı olan halife ile bir bağlantı kurup onu ziyaret etmek amacıyla Bağdat' giderek bizzat makamın da ziyaret etmiştir. Abbasî Halifesi de Selçukluların büyüyen siyasi

gücünden faydalanmak maksadıyla Melikşah'la bir ilişki içerisinde olmuştur. Sultan Melikşah için halifelik ne kadar önemliyse halifelik içinde Selçuklular o kadar önemli olmuştur. Akrabalık ilişkileriyle temeli güçlendirmek isteyen Selçuklular Halifenin bu bağı bozmak istemesine karşılık sert bir tutum izlemiştir. Sultan Melikşah için bundan sonra Halifelik makamını ele geçirmek vardır ve bu yolda torunu olan Halife'nin oğlu Cafer'i Halife öldükten sonra onun makamına geçirmek istemiştir. Bu uğurda yol alan Melikşah ömrünün yetmemesi üzerine bu emeli gerçekleştirememiştir.

Nitekim Selçuklu Sultanı Melikşah Selçuklu tahtında kaldığı müddetçe devletin bekası İslam'ın devamı için iç ve dış her türlü saldırıya karşı koymak için uğraşmıştır. Bu süre zarfında dinî siyasetini tehlikelere karşı bir etken olarak kullanmış ve bunu yaparken de bu siyaseti gayet başarılı sürdürmüştür.

KAYNAKLAR

- ABDÜLHAMİT, İ. (1995). "Eş'ariyye". *DİA*. Cilt 11. İstanbul: TDV Yay. ss.444-447.
- ABU'L-FEREC, Gregory. (Bar Habraeus). (1999). *Ebu'l-Ferec Tarihi I*. Çev. Ö. R. Doğrul), Ankara: TTK Yayınları.
- ADALIOĞLI, H. H., (1996), "Büyük Selçuklu Devleti ile Abbasî Halifeliği Münasebetleri", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi*, İstanbul.
- ADALIOĞLU, H. H. (2002). "İlk Selçuklu- Abbasî İlişkileri". *Türkler*, IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. ss. 659- 668.
- AGACANOV, S. G. (2006). *Selçuklular*. Çev. Ekber N. Necef, Ahmet R. Annaberdiyev. İstanbul: Ötüken Yay.
- AKSARAYÎ, K. M. (2000). *Müsâmeretü'l Ahbar*. Çev. M. Öztürk. Ankara: TTK Yayınları.
- ARSLANTAŞ, Y. (1995). "Büyük Selçuklu Devleti İle Abbasî Halifeliği Arasında İlk Münasebetler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. ss. 143- 151.
- ARSLANTAŞ, Y. (1999). "Alp Arslan ve Melikşah Döneminde Selçuklu- Abbasî Münasebetleri". *Türk Dünyası Tarihi ve Kültür Dergisi*. S. 155. ss. 17- 24.
- ATALAR, M. (2010). "Selçukluların GayriTürk Unsurlara Hoşgörüsü Adaleti". Kayseri: *Selçuklu Tarihi ve Medeniyet(Bildiriler II)*. TTK Yay. ss. 443-453.
- ATALAR, M., TÜRKMEN, İ. (2014). "Selçukluların Ermenilere Uyguladığı Hoşgörü, Adalet Politikası ve Bu Bağlamda Türk-Ermeni Münasebetleri". *Uluslararası Malazgirt'ten Osmanlıya Selçuklu Sempozyumu*. Kastomanu.
- ATICI, A. (2005). "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Bâtınî Hareketi: Hasan Sabbah İle İlk Halefleri Ve İran Nizari İsmailileri" (1090-1157). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- ALGÜL, H. (1997). *İslam Tarihi*. İstanbul: Gonca Yayınevi
- ATEŞ, A. (1954). "Gazzâli'nin Bâtınîliğin Belini Kıran Delilleri", *Kitâb Kavâsim al-Bâtınîya*. Ankara: *AÜİFD*. C.III. sy. 1-2 s. 23-55.
- ATEŞ, A. (1979). "Bâtınîyye". *DİA*. Cilt 5. İstanbul: TDV Yay. Ss. 339-342
- AYAN, E. (2008). "Büyük Selçuklu Sultanları Siyasi Evlilikleri". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. S. 173. ss. 109-128.

- AYBAKAN, B. (2010). “Şâfiî Mezhebi”. *DİA*. Cilt 38. İstanbul: TDV yay. ss. 93-100
- AZİMÎ, (2006). *Azimî Tarihi. (Selçuklularla İlgili Bölümler)*. (Yay. Ali Sevim). Ankara: TTK Yayınları.
- BAĞDÂDÎ, A. (2005). *el-Fark Beyne'l-Firak*. Çev. Etham Ruhi Fığlalı. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. Ankara: TTK Yayınları
- BARTHOLD, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. (haz.) H. D. Yıldız. Ankara: TTK Yayınları.
- BAUSANİ, A. (2007). “Selçuklu Döneminde Din”. Çev. Ali Ertuğrul. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C 11. Sivas
- BULUT, H.İ. (2011). *Dünden Bugüne Siyasi-İtikâdî İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yay.
- BUNDARÎ, Feth b. Ali b. Muhammed el- İsfahani. (1999). *Zübdetü'n- Nusra ve Nuhbetü'l- Usra*(nşr.) M. Th. Houtsma,(1889) Leiden. (trc) K. Burslan. (1999). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. İstanbul: TTK Yayınları.
- CAHEN, C. (1984). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. (trc.) Y. Moran. İstanbul: E Yayınları.
- CAHEN, C. (1982). “Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi”. Çev. Sabri Hizmetli. Ankara: *İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*. S.5.
- CÜVEYNÎ, A. (1998). *Tarih-i Cihan Güşa*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇAĞATAY, N., ÇUBUKÇU, İ. A. (1985). *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: AÜİF. Yayınları.
- ÇAĞATAY, N. (1960). “Fâtımîler Devletinin Kuruluş Akideleri”. Ankara: *AÜİFD*. C.VII.
- ÇAĞATAY, N. (2002). *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*. Ankara: TTK Yay.
- ÇELİK, A. (2002). “Fatımî- Selçuklu Münasebetleri”. *Türkler*. IV. Ankara: Türkiye Yayınları. ss. 745-752.
- ÇETİN, O. (1988). “Horasan“”. *DİA*. Cilt 16. İstanbul: TDV Yay. ss. 24-32.
- ÇUBUKÇU, İ.A. (1992). *Türk İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇUBUKÇU, İ.A. (1964). *Gazzâli ve Bâtînilik*. Ankara: Resimli Posta Matbaası.

- DAFTRAY, F. (2005). *The İsmailis: Their History and Doctrines*. Çev. Erdal Toprak. İstanbul: Doruk Yayınları.
- DAYANDI, A. (2010). "Alp Arslan Zamanında Büyük Selçuklu Devletinin Dinî Siyaseti". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. Konya.
- DEMİRCİ, K. (1990). "Zerdüştlük". *SBA*. Cilt 4. İstanbul: Risale Yay. ss. 275-277
- DEMİRCİ, K. (1998). "Hinduizm". *DİA*. Cilt 18. İstanbul: TDV Yay. ss. 112-116
- DEMİRCİ, M. (2002). "Müslüman Türklerde Tasavvuf". *Türkler*. Cilt V. Ankara: YT Yayınları. ss. 489-497.
- DOZY, R. (2006). *Târîh-i İslâmiyet*. (haz). Vedat Atilla. İstanbul: Gri Yayınları
- HÜSEYNÎ, (1999). Sabruddin Ebu'l Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali. *Ahbâru üd-Devlet is-Selçukiyye*. (Neşr. M. İkbak, Çev. N. Lügal). Ankara: TTK Yay.
- FIGLALI, E. R.(2001). Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri. İstanbul: Şato yayınları.
- FUAT, K. (1991). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- GAZZALÎ, (1993). *Fedâ'ihu'l- Bâtıniyye*. Çev. Avni İlhan. *Batınîliğin İç Yüzü*. Ankara: TDV Yay.
- GENÇ, S. (2002). "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu- Abbâsî İlişkileri". *Türkler*. Cilt IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. ss. 639- 658.
- GENÇ, S. (2010). "Selçuklu Tarihinde İbrahim Yinal İsyanı ve Onun Fâtımî Arkaplanı". Denizli: PAÜİFD Yay. Ss. 9-48
- GÖKHAN, İ. (2013). "Sultan Melikşah Zamanında Suriye Üzerinde Selçuklu-Fâtımî Mücadelesi. *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. S. 2
- GÖLPINARLI, A. (1979). *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik*. İstanbul: Der Yayınları.
- GÜNALTAY, M. Ş. (1943). "Selçukluların Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Ekonomik ve Dinî Durumu". *Bellekten VII/25*. Ankara: TTK Yayınları. ss. 59-99.
- GÜNDÜZ, Ş. (2003). "Maniheizm". *DİA*. Cilt 27. İstanbul: TDV Yay. ss. 575-577
- HAMMÂDÎ, M. (2004). *Keşfü Esrâri'l-Batıniyye ve Ahbari'l- Karâmita*. Çev. İsmail Hatip Erzen. *Batıniler ve Karmatilerin İç Yüzü*. İstanbul: Sebil Yayınları.

- HİTTİ, P.K. (1980). *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. Çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- HODGSON, M.G.S. (1955). *The Order of Assassins: The Struggle Of the Early Nizâri İsmâ'ilîs Against the İslâmic Worygtd*. Netherlands: Mouton-Co publishers.
- HODGSON, M.G.S. (2009). "Hasan-Sabbâh". Erzurum: *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 40.
- HODGSON, M.G.S. (1993). *İslam'ın Serüveni*. İstanbul: İz Yayıncılık
- İBNÜ'L-ADÎM, Kemâleddin Ebu'l- Kâsım Ömer b. Ahmed, (2011). *Buğyetü't- Taleb Fî Tarih-i Haleb Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri*. (yay.) A. Sevim. Ankara: TTK Yayınları.
- İBNÜ'L-CEVZİ, (1996). *Telbîsü İblis*. Çev. Mehmet Ali Kara. *İblis'in Hileleri*. İstanbul: Tevhid Yayınları.
- İBNÜ'L-CEVZİ, (2005). *El-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. Çev. Ali Sevim. "İbnü'l-Cevzî el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler". *Makaleler*. Cilt 2. Ankara: Berikan Yayınları
- İBNÜ'L-ESİR, (1987). *El Kamil Fi't- Tarih*. Çev. Abdülkerim Özaydın. Cilt X. İstanbul: Bahar Yayınları.
- İBN HALDUN. (1988). *Mukaddime*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yay.
- İBNÜ'L-KESİR, (1995). *el- Bidâye ve'n- Nihâye*. *Büyük İslam Tarihi*. XII. (Çev.) M. Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İLHAN, A. (1992). "Bâtînîyye". *DİA*. Cilt 5. İstanbul: TDV Yay. ss. 190-194.
- KAYHAN, H. (2002). "Selçuklular- Abbasî Halifeliği İlişkileri". *Türkler*. Cilt IV. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. ss. 669-677.
- KAFESOĞLU, İ. (1988). "Selçuklular". *İA*. Cilt 10. İstanbul: MEB Yay.
- KAFESOĞLU, İ. (1992). *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- KAFESOĞLU, İ. (1953). *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. İstanbul: İÜ. Edb. Fak. Yayınları.
- KAPANŞAHİN, M. (2012). "Büyük Selçuklu Sultanları İle Abbasî Halifelerinin İlişkileri". *History Studies Dergisi*. S. 4, ss. 191- 217.
- KARA, S. (2006). *Selçukluların Dinî Serüveni (Türkiye'nin Dinî Yapısının Tarihi Arka Planı)*. İstanbul: Şema Yay.

- KARA, S. (2009). *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*. (2. Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.
- KAYA, S. (1995). "Selçuklular Dönemi Fikir Hareketleri". (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- KAYA, P. (2008). "Büyük Selçuklular Döneminde Bâtîniler ile Yapılan Mücadeleler". (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- KİTAPÇI, Z. (1994). *Orta Asya'da İslamiyet'in yayılışı ve Türkler*. Konya.
- KİTAPÇI, Z. (1994). "Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Beyin Halife el-Kaim'in Kızı Seyyide İle Evlenmesi ve Bazı Tarihi Gerçekler". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 1. Konya: ss. 13- 42.
- KİTAPÇI, Z. (1997). *Abbâsî Halifesinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*. Konya
- KOCA, S. (2007). "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah"ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 22. Konya: ss. 1- 37.
- KOCA, F. (1990). "Yahudilik". *SBA*. Cilt 4. İstanbul: Risale Yay. Ss. 224-234.
- KOCA, F. (1997). "Hanbelî Mezhebi". *DİA*. Cilt 15. İstanbul: TDV Yay. Ss. 525-547
- KOCA, F. (2001). "Selçukluların İslam Hukuk Mezheplerine Bakışları". *I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür Medeniyet Kongresi*. C. 2. Konya: Susam Yayınları. ss. 29- 49.
- KONUŞ, F. (2002). "Selçuklular Bibliyografyası" (Temel Kaynakların Açıklamalarıyla Beraber). Kayseri: *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- KÖYMEN, M. A. (1998). "Tuğrul Bey". *İA*. Cilt 12. İstanbul: MEB. Yay. ss. 41-50
- KÖYMEN, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I. Kuruluş Devri*. Ankara: TTK Yayınları.
- KÖYMEN, M. A. (2004). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- KÖYMEN, M. A., (2001), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III. Alp Arslan ve Zamanı*. Ankara: TTK Yayınları.
- KOCA, S. (2007). "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah"ın Suriye, Filistin ve Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız". *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Der.* Konya: S. 22. s. 1-37.

- KUŞÇU, A. D. (2010). "Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin Ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler". Selçuk Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Konya: ss. 637-664.
- KUTLU, S. (2011). *Türkler ve İslâm Tasavvuru*. İstanbul: İsam Yayınları.
- KUTLUAY, Y. (1968) *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*. Ankara: Selçuk Yayınları
- KUMMÎ-NEVBAHTÎ. (2004). *Şîî Fırkalar*. Çev. Hasan Onat. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- KUPALİDİS, G. M. (2007). *Büyük Selçuklu Devletinin İdari Sosyal Ve Ekonomik Tarihi*. Çev. İlyas Kamalov. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KURŞUN, Z. (1997). "Haşîşiler". *DİA*. Cilt 16. İstanbul: TDV Yay. ss. 412-415.
- LEWİS, B. (1995). *Haşîşiler*. Çev. Ali Aktan. İstanbul: Sebil Yayınevi
- LEWİS, B. (2004). *The Assassins: A Radical Sect In İslam*. Çev. Kemal Sansözen. *Haşîşiler: İslam'da Radikal Bir Tarikat*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- LEWİS, B. (2005). *Ortadoğu*. Çev. Selen Y. Kölay. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- LOCKHORT, L., HODGSON, M.G.S. (2008). "Alamut". Çev. Süleyman Tültücü. Erzurum: A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi. S. 38.
- MANSURNOOR, L. A. (2002). "Selçukluların Altın Çağında Siyasî Kriz ve Müslüman Bürokratlar: Melikşah İktidarının Doğuşu". (Çev.) F. Çakır, *Türkler*. Cilt IV. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. ss. 731- 744
- MANTRAN, R. (1981). *İslamın Yayılış Tarihi*. Çev. İsmet Kayaoğlu. Ankara: AÜİF yayınları.
- MADELUNG, WV (2006). "Mâturudüliğin Yayılışı ve Türkler". *İmam Matûrûdî ve Mâtûrûdîlik*. Çev. Muzaffer Tan. Haz. Sönmez Kutlu. Ankara: Kitabiyat Yayınları. ss. 305- 368.
- MAHMUD, A. Bin. (1977). *Selçuk-Name*. Haz. Erdoğan Merçil. İstanbul: Nar Yayıncılık.
- MATEOS, U. (1999). *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*. Çev. Hrant D. Andreasyon. Ankara: TTK yayınları.
- MAVERDÎ, (1994). *El-Ahkamü's Sultaniyye*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- MERÇİL, E. (2011). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.

- MEVDÛDÎ, Seyyid Ebu'l Âlâ. (1971). *Selçuklular Tarihi*.(Trc). A. Genceli. Ankara: Hilal Yayınları.
- MÛNECCİMBAŞI. (1986). *Camiü'd-Düvel*.(*Selçuklular Tarihi*). Cilt 1. İzmir: Akademi Yay.
- NİZÂMÜLMÛLK, (2011). *Siyasetname*. Çev. N. Bayburtlugil. İstanbul: Dergah Yayınları.
- OCAK, A. (1999). *Selçukluların Dinî Siyaseti Ve İslam Alemi*(1040- 1092). İstanbul: Tarih ve Edebiyat Vakfı Yayınları.
- OCAK, A. (1996). "Selçuklular Döneminde Şii- Sünnî İlişkileri". Malatya: *Erdem Yayınları*.
- ORTAYLI, İ. (2007). *Eski Dünya Seyahatnamesi*. Ankara.
- ÖZ, M. (1993). "Cafer es-Sâdık". *DİA*. Cilt 7. İstanbul: TDV Yay. ss. 1-3.
- ÖZ, M. (2012). *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- ÖZAYDIN, A. (2002). "Tutuş". *DİA*. Cilt 41. İstanbul: TDV Yay. ss. 446-449.
- ÖZAYDIN, A. (1997). "Hasan Sabbah". *DİA*. Cilt 16. İstanbul: TDV Yay. ss. 347-350.
- ÖZAYDIN, A. (2004). "Melikşah". *DİA*. Cilt 29. İstanbul:TDV Yay. ss. 54-57.
- ÖZAYDIN, A. (2007). "Nizâmü'l-Mülk". *DİA*. Cilt 33. İstanbul: TDV Yay. ss. 194-195
- ÖZDEMİR, M. N. (2008). "Abbasî Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 24, Konya: ss. 315-367.
- ÖZGÜDENLİ, O.G. (2000). "İsfahan". *DİA*. Cilt 22. İstanbul: TDV Yay. ss. 497-502.
- RANA, G.N. (2004). *Bir Osmanlı Aydınını "İbrahim Ethem Pertev Paşa"*. Ankara: Berikan Yayınevi
- RAVENDÎ, (1999). *Râhatu s-sudûr ve âyetu's- surûr I*, (nşr.) M. İkbâl, (1921). London. (trc.)
- REŞİDÜDDİN, (2011). *Câmiu't-Tevârih- Selçuklu Devleti*. (Çev.) E. Göksu ve İ.H. Güneş. İstanbul: Selenge Yayınları.
- SARIKAYA, S. (2002). "Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mezheplerin Ve Tarikatların Yeri". *Türkler*. Cilt V. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. ss.498-507.
- SEVİM, A. (2011). *Ünlü Selçuklu Komutanları Afsin, Atsız, Artuk ve Aksungur*. Ankara: TTK Yay.

- SEVİM, A., Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi*. TTK Yayınları, Ankara. TTK Yayınları, Ankara.
- SEVİM, A. (2008), "İbnü'l- Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 436- 500=1044/45- 1106/07)", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XXIX/ 33, ss. 1 - 42.
- SEVİM, A. (2005), "İbnü'l- Cevzî'nin El- Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 430- 485= 1038- 1092)", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XXVI/30, ss. 1- 84.
- SEVİM, A. (2000). *Suriye Filistin Selçuklu Tarihi*. Ankara: TTK Yay.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZİ , (2011). *Mirâtü'z- Zaman fî Tarihi'l- A'yân'da Selçuklular*. (yay.) A. Sevim. Ankara: TTK Yayınları.
- ŞAPOLYO, E. B. (1964). *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*. Ankara: Türkiye Yayınevi.
- ŞERAFÜDDİN, M. (1926). "Fâtımîler ve Hasan Sabbâh". İstanbul: *DİFM*. Cilt II2
- ŞERAFÜDDİN, M. (1928). "Bâtınîlik Tarihi". İstanbul: *DİFM Yayınları*. Cilt II8
- ŞERAFÜDDİN. M. (1985). "Selçuklular Devrinde Mezhepler". İstanbul: *Türkiyat Mecmuası*. Matbaa-i Amire.
- ŞEHRİSTÂNÎ, M. A. (2005). *el- Milel ven- Nihal*. Çev. Mustafa Öz. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- SEYFULLAH, K. (2009). *Büyük Selçukluların Mezhep Kavgaları*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- SÜMER, F. (1999). *Oğuzlar.(Türkmenler)*. İstanbul: TDAV Yay.
- TURAN, O. (2010). *Selçuklular Tarihi ve Türkistan Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- TURAN, O. (2012). *Selçuklular ve İslamiyet*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- TURAN, O. (2011). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- ULUDAĞ, S. (2002). "Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin". *DİA*. Cilt 26. İstanbul: TDV Yay. Ss. 473-475.
- ÜZÜM, İ. (2004) "Mezhep" *DİA*. Cilt 29. İstanbul: TDV Yay. ss. 526-532.
- YAVUZ, Y.Ş. (1999). "Eş'ariyye". *DİA*. Cilt 11. İstanbul: TDV Yay. ss. 447-455.
- YAZICI, N. (2007). *İlk Türk-İslam Devletleri*. Ankara: TDV Yay.
- YAZILITAŞ, N. (2009). *Fâtımî Devletinde Türkler*. Ankara: TTK Yay.

YİNANÇ, M. H. (2013). Türkiye Tarihi Selçuklular Devri. Haz. Refet Yinanç. Ankara: TTK yayınları.

YUVALI, A. (1989). "Selçuklular Zamanında Bâtınîlerin Faaliyetleri". Elazığ: *Fırat Üniversitesi Dergisi*. Cilt 3. S. 2, s. 289-298.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Özgür ÖZTÜRK

Doğum Yeri ve Tarihi : Ankara\1988

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi :Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü. Ortaçağ Tarihi

Yabancı Dili : İngilizce - Orta Seviye

Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi : Şahinbey Belediyesi Uzman Eğitimci -2013.....

İletişim : 0 507 943 17 53

E-Posta Adresi : ozgur_tokat0660@hotmail.com